

$e^1 \rightarrow ez^1$

-e A: 1372 u./ *mondamee* (JókK. 53); 1416 u./¹ közèpibè *è* (BécsiK. 133); 1416 u./³ isten *e* (AporK. 48); 1456 k. *nemdeje* (SermDom. 2: 557); 1490 k. *ytali* (ÁbelSzej. 214b); 1578 *ördögè* (Bornemisza: ÖrdKís. 122) **J: 1.** 1372 u./ 'simuló kérdő partikula' vajon | ob (enklitische Fragepartikel)' # (↑); **2.** 1416 u./² 'ha | wenn' (MünchK. 101ra)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg szófajváltás. | (⊕) Feltehetőleg az $\rightarrow e^1$ ($\rightarrow ez^1$) közelre mutató névmásból keletkezett. A kérdő partikulává történt szófajváltás különféle névmásokkal, határozószókkal, főnevekkel, illetőleg később igékkel való kapcsolatban történhetett meg úgy, hogy a névmás az adott szófaj utáni helyre került. Az *-e* partikula ezekben a kapcsolatokban a kérdés nyomatékositására szolgál. Az *-é* változat hangsúly okozta nyúlás eredménye. (⊕) Finnugor egyeztetése téves.

📖 TESz.; SyntUr. 34; UEW. 592; EWUng. • Vö. *ez¹*, *ugye*

eb A: 1138/ *Ebedi* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 131); 1372 u./ *ebek* (JókK. 149); 1416 u./² *ébecn^c* (MünchK. 13rb); 1519 *eebek* (JordK. 331); 1570 *ēbek* (NySz.) **J: 1.** 1138/ 'kutya | Hund' # (↑); **2.** 1535 k. 'hitvány ember | niederträchtiger Kerl' (Zay: Lánd. 70) **Sz: ~es** 1138/ *Ebus* [SZN.] (MNY. 32: 205) | ~i 1531 *eby* 'kutya-, kutyás, kutyaszerű | Hunde-, Hunds-, hündisch' (TelK. 112)

■ Örökség az ugor korból. | (⊖) Vog. (T.) *āmp*; osztj. (V.) *āmp*: 'kutya' [ugor **āmp₃* vagy **emp₃*: 'ua.']. (⊕) A szó belseji **mp* > *b* hangváltozáshoz vö. $\rightarrow dob^1$, $\rightarrow hab$ stb.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *eb*, *ebag*, *ebfa*, *ebhal*, *ebhendi*, *-fajta*, *kiebrudal*

eb-

~**adta** × **A:** 1636 *Eb atta* [*d-t*] (OkISz.) **J: <MN>** 1636 'hitvány; huncut | niederträchtig; spitzbübisch' (↑) | <ISZ> 1787 'enyhe káromkodás kifejezésére' | <zum Ausdruck eines milden Fluches>' (NSz.) **Sz: ~zik** 1790/ *ebattázn* [sz.] 'bosszúsan káromkodni, szidalmazni | verärgert schimpfen' (NSz.) | ~**ugatta** × **A:** 1703 *ebugattát* (MNY. 61: 365) **J: <ISZ>** [*az ~ugattát!*] 1703 'enyhe káromkodás kifejezésére' | <zum Ausdruck eines milden Fluches>' (↑) | <MN> 1710 'haszontalan, mihaszna <személy> | nichtsnutzig, nichtswürdig <Person>' (TörtTár 1883: 383)

■ Összetett szavak előtagja, azonos az $\rightarrow eb$ szóval. | (⊕) Az *ebadta* utótagja az $\rightarrow ad$ -*t* képzős, befejezett melléknévi igenevéből + E/3. személyű, birtokos személyjelből jött létre. A szó keletkezése összefügghet azzal a babonás hittel, hogy az ördög kutya képében is megjelenhet. A $\rightarrow kutya$ ilyen szerepéhez vö. *kutya ördög adta* 'enyhe káromkodás kifejezésére' (1776: MNY. 65: 341). – Az *ebugatta* utótagja az $\rightarrow uga$ -*t* képzős, befejezett melléknévi igenevéből + E/3. személyű, birtokos személyjelből keletkezett. Valószínűnek látszik, hogy az egykor igen pejoratív *ebadta* eufemisztikus elferdítéseként jött létre. A melléknévi jelentés az eredeti, az indulatszói szófaj másodlagos keletkezésű. Az alaktanhoz vö. *angyalát* ($\rightarrow$ *angyal*), *teringettét* ($\rightarrow$ *teringette*) stb.

📖 TESz. *ebadta* a., *ebugatta* a.; EWUng. • Vö. *ad*, *eb*, *ugat*

ebag × **A:** 1574 *Eb agia* (SzT.); 1679 *Ebag* (ItK. 2: 511); 1787 *Eb-agával* (NSz.); 1863 *Abagos* [sz.] (Krizsa [szerk.] Vadr. 491) **J: 1.** 1574 'soványító, sorvasztó gyermekbetegség |

abzehrende Krankheit kleiner Kinder' (↑); **2.** 1767 'bőratka | Mitesser' (Pápai Páriz–Bod: Dict.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg összetett szó. | (△) Az előtag feltehetőleg az →*eb*, az utótag talán az *ag* 'sorvadást, szőrös, ráncos bőrt okozó gyermekbetegség', amelyek birtokos jelzős alárendelő összetételt alkotnak. Az utótag önállóan csak nyelvjárásokban fordul elő; vö. *agos* 'egy bizonyos sorvasztó betegségben szenvedő <csecsemő, gyermek>' (1838: Tsz.); *ag* 'gyermekbetegség' (1934: ÚMTsz.). Ez bizonytalan eredetű, és esetleg az →*agg* szócsaládjába tartozik; vö. *aggott* 'sorvasztó betegségben szenvedő' (18. sz.: EtSz. 1: 20). – Az *ebag* összetétel részben alanyesetű alakban, részben E/3. személyű *-a*, ill. *-ja* birtokos személyjeles megszilárdult alakban használatos.

📖 TESz.; Nyr. 104: 111; EWUng. • Vö. *agg*, *eb*

ebbeli → *-beli*

ebéd A: 1372 u./ *ebedutan* (JókK. 38); 1416 u./¹ *èbednèc* (BécsiK. 168); 1527 *ebydnek* (Heyden: Puerilium 36); 1552 *ebédet* (Heltai: Dial. E7b) **J: 1.** 1372 u./ 'délelőtti étkezés | Hauptmahlzeit am Vormittag' (↑); **2.** 1372 u./ ? 'étkezés; lakoma | Mahl; Schmaus' (↑), 1761 'ua.' (NSz.); **3.** 1416 u./² 'a délelőtti főétkezésre készített ételek | für die Hauptmahlzeit am Vormittag zubereitete Speise(n)' (MünchK. 27va); **4.** 1761 'déli étkezés | Mittagessen' # (NSz.); **5.** 1790 'a déli étkezésre készített étel | die zum Mittagmahl zubereitete(n) Speise(n)' # (NSz.) **Sz: ~16** 1372 u./ *ebellew* hazában <FOLY MN-I IGENÉV> (JókK. 66); 1803 *ebédlő* 'étkezésre használatos helyiség | Speisesaal' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Eßsaal* a.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Óe. szl. *obědъ* 'étkezés; reggeli'; szbvhv. *obed* 'étkezés; ebéd'; szlk. *obed* 'ebéd'; or. *oēd* 'ua.'; stb. [< szláv **ob* igekötő + **ēd-* 'eszik'; az igekötő itt a rendszeres, naponta ismétlődő evésre utal]. A szláv szó eredeti jelentése 'evés, falatozás' volt. A jelentések differenciálódása azzal függ össze, hogy az étkezések meghatározott napszakokhoz kapcsolódtak. (△) Nem világos, hogy a szó a magyarba 'evés, falatozás' vagy pedig az 1. jelentésben került-e át. A 4. és 5. jelentés azzal függ össze, hogy a napi két étkezés (délelőtt, ill. délután) helyett hármalt tartottak (reggel, délben és este). Az *ebédlő* származék 'étkezésre használt helyiség' (↑) jelentésének kialakulásához vö. 1372 u./ *ebellew* hazában 'ua.' (JókK. 66). (◡) A *délebed* 'ebéd' (1761: NSz.) és *estebéd* 'vacsora' (1832: Nszt.) stb. összetételekben az *ebéd* tulajdonképpen a 2. jelentésben áll.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 166; TESz.; MNy. 71: 177; EWUng. • Vö. *jászol*

ében A: 1551 *Ebēus* fa (TESz.); 1628 *Hebenum* faba (SzT.); 1634 *hebanum* láda (MNy. 61: 485); 1673 *hébenum* faból (SzT.); 1683 *habanum*fa (MNy. 61: 485); 1695/ *Hébénom*fa (NySz. 1: 375); 1725–1764/ *ébán* vonójával (NSz.); 1794 *Ebene*-fából (NSz.); 1795/ *ében* (I.OK. 30: 257) **J:** 'Ázsia egyes területein honos, 15–25 méter magasra növő, rendszerint ehető bogyót termő örökzöld fa, ill. ennek értékes faanyaga | Ebenbaum, -holz'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. *Ebenbaum*, *Ebenholz*; fr. *ébène*; ol. *ebano*; szbvhv. *eban*, *eben*; cseh *eben*; stb.: 'ébenfa'. Vö. még lat., (h.) *ebenus*, *habenus* 'ua.' [< gör. *ἔβενοϝ* 'ua.']. Forrása az óegyiptomi *hbnj* 'ua.'. (⇒△) A magyarba a latinból, ill. német és olasz közvetítéssel került át. (△) A magyarban jobbra az *ébenfa* (↑) összetételben használatos. (◡) Ugyanerre az etimonra megy vissza: *ebonit* 'keménygumi' (1880: MagyLex. 6: 399); a nemzetközi megfelelőkhöz vö. ném. *Ebonit*; ang. *ebonite*; fr. *ébonite*; stb.: 'ua.'. Az angolból terjedt el, itt tudatos szóalkotás az ang. *ebony* 'ébenfa' alapján a kémiai szaknyelvben szokásos *-it(e)* képzővel.

📖 EtSz.; TESz., *ebonit* a. is; EWUng.

éber → *ébren*

ebes × **A**: 1236 ? *Ebus* [sz.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 19); (†1067 k.) 1267 ? *Ebes* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 25); 1405 k. *ebes* (SchlSzej. 749.) **J**: <MN> 1405 k. 'mocsaras | sumpfig' (↑) | <FN> 1904 'zsombékos rétség | sumpfige Wiese' (Nyr. 33: 585)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (△) Feltehetőleg az *eb* (→*ebfa*) melléknévképzős származéka. A megnevezés alapja az lehet, hogy ez a fafajta mocsaras talajon nő. A régi nyelvben leginkább helynevekben élt. Főnévi jelentése metonímia.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *ebfa*

ebfa × **A**: 1264 *Ebfa* (MonStrig. 1: 516) **J**: **1.** 1264 ? 'boroszlán | Seidelbast (*Daphne*)' (↑), 1578 'ua.' (NySz.); **2.** 1264 ? 'varjútövis | Wegdorn (*Rhamnus cathartica*)' (↑), 1833 'ua.' (Kassai: Gyökerésző 2: 15)

■ Összetett szó. | (△) Az *eb* 'boroszlán' (vö. →*ebes*) + →*fa* tautologikus összetétele. E fajta értéktelenségét tekintve az előtag azonos lehet az →*eb*-bel; vö. még →*eb*-. (◊) Egyéb megnevezése: *ebtövis* 'varjútövis' (1708: Pápai Páriz: Dict.).

📖 EtSz. *éb* a.; MNy. 41: 84; Csapody–Priszter: MNövSz. *varjútövis* a.; EWUng. • Vö. *eb*, *ebes*, *fa*

ebfajta → *-fajta*

ebhal × **A**: 1568 *eb halac* (NySz.); 1590 *ebhal* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 81) **J**: **1.** 1568 ? 'kételtűek, főleg béka lárvája, ivadéka | Kaulquappe' (↑), 1799 'ua.' (Nszt.); **2.** 1568 ? 'lápi póc | europäischer Hundsfisch (*Umbra krameri*)' (↑), 1882 'ua.' (Nszt.); **3.** 1590 'egy fajta tengeri hal; cápa | Art Meerfisch; Haifisch' (↑)

ebihal **A**: 1600 *ebihálnak* (SzDal. 50) **J**: 'kételtűek, főleg béka lárvája, ivadéka | Kaulquappe'

■ Összetett szavak. | (△) Az →*eb*, ill. *ebi* + →*hal*² jelzős alárendelő összetétele. – A 'béka kopoltyús lárvája' jelentésben az előtag pejoratív értékű. Ennek a jelentésnek más megnevezése a (N.) *kutyahal* (ÚMTsz.). Hasonló szemléletet tükröz a csuv. *jâvâ-pullî*, *jât-pullî* 'ebihal', tkp. 'kutya-hal'. Az *ebhal* 2. jelentése a lápi póc ragadozó életmódjára utal; ehhez vö. lat. *umbra canina* 'lápi póc', tkp. 'kutyahal' [< lat. *canis* 'kutya']. A 3. jelentés, amely valószínűleg csak szótárakban élt, szintén ezen a szemléleten alapulhat; vö. ol. *pesce cane* 'cápa', tkp. 'hal-kutya'.

📖 KSz. 14: 218; TESz. *ebihal* a.; EWUng. • Vö. *eb*, *hal*²

ebhendi △ **A**: 1600 k. ? *efhendit* (MonÍrók. 30: 102); 18. sz. *ebhendit* (NySz.); 1864 *ebhendi* (CzF.) **J**: <FN> 1600 k. ? 'semmire való, hitvány ember | Taugenichts' (↑), 18. sz. 'ua.' (↑) | <MN> **1.** 1857 'semmire való | nichtswürdig' (NSz.); **2.** 1893 'csintalan; furfangos | schelmisch; listig' (MTsz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg játszi szóalkotással létrejött származékszó. | (△) Az alapszó az →*eb* lehet. A szó végződése feltehetőleg kicsinyítő képző; vö. →*pökhendi*, (N.) *Döghendi* 'gúnynév' (Nyr. 36: 454); vö. még *kortyondi* (→*kortyant*), →*oktondi* stb. A jelentésekhez vö.

(N.) *kutyaházi* 'semmirekellő, csibész' (NyF. 10: 26). – Az *efhendi* változat az →*efendi* adata is lehet.

TESz.; EWUng. • Vö. *eb*

ebihal* → *ebhal

ébred* → *ébren

***ébren* A:** 1372 u./ *ebrenualo, ewbrewn* (JókK. 5, 35) **J:** 1. 1372 u./ 'nem (mélyen) alvó állapotban | wach, nicht fest schlafend {als Adv.}' # (↑); 2. 1456 k. 'figyelve; élénken | wachsam; munter {beide als Adv.}' (SermDom. 2: 746)

***ébrül* † A:** 1372 u./ fel *ebrewluen* [sz.] (JókK. 161); 1577 k. fel *Ebrwlnek* (OrvK. 182) **J:** 'ébred | erwachen'

***ébred* A:** 1416 u./¹ *ebrednè* fel; *ebredfel* [d-j] (BécsiK. 41, 273); 1763 *ebredni* [sz.] (NSz.); 1863 *Öbred* (Kriza [szerk.] Vadr. 511) **J:** 1. 1416 u./¹ 'álomból felocsúdik; kijózanodik | erwachen; nüchtern werden' # (↑); 2. 1761 'föleszmél | zur Besinnung kommen' (NSz.); 3. 1798 'keletkezik {gondolat, érzés, érdeklődés} | rege werden {Gefühl, Interesse}' (Nsz.) **Sz:** ~**ezik** 1764 *ébredezünk* (NSz.)

***ébreszt* A:** 1508 fel *ebresztette* (DöbrK. 318) **J:** 1. 1508 'álmából felkelt; megelevenít | erwecken; beleben' # (↑); 2. 1510 k. 'feleml | aufheben' (AporK. 184); 3. 1756 'késztet; buzdít | antreiben; aneifern' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1748 *ébresztő* <FOLY MN-I IGENÉV> (NSz.); 1796 'ébresztő | Weckuhr' (Nsz.); 1864 'ébresztő jeladás | Wecksignal' (CzF.)

***éber* A:** 1636 *ébrek* (NySz.); 1836 *Éberség* [sz.] (Fogarasi: MNZsebsz.); NYJ. *ébër* (MTsz.) **J:** 1. 1636 'ébren levő | wach' (↑); 2. 1795 'körültekintő figyelemmel őrködő | wachsam' # (Nsz.); 3. 1841 'élénk, életteli | lebhaft' (Nsz.)

■ Fiktív töből keletkezett szócsalád. | (⊕) A tö, amely esetleg névszói természetű lehetett, ismeretlen eredetű. Az *ébren* megszilárdult ragos alak, amely ebből a töből keletkezett módhatározóraggal.

■ Az ***ébrül, ébred, ébreszt*** származékszók. | (⊕) A fiktív tőnek különféle igeképzőkkel létrejött származékai.

■ Az ***éber*** elvonás. | (⊕) A szócsalád korábbi tagjaiból keletkezett. A többes számú *ébrek* változat egy feltehető *ébrek* többes számú alakból jöhetett létre a második nyílt szótagi magánhangzó kiesésével. (⊖) Idetartozik: *ébrény* 'embrió' (1834: Kunoss: Szóf.), amely szóösszevonás eredménye az *ébredő lény* 'ua.' szószerkezetből (az utótaghoz vö. →*lény*).

EtSz. *ébred* a.; TESz., *ébrény* a. is; EWUng.

ébreszt* → *ébren

ébrül* → *ébren

***éca* Δ A:** 1915 *éca* (Nyr. 107: 388) **J:** 'ötlet; tanács | Idee; Wink, Ratschlag'

■ Jiddis jövevényszó. | (≡) Jidd. *eze, êze, eize* 'tanács' [< héber 'ecā, 'ecāh 'ua.']. (△) A szóvégi jidd. *ə* > m. *a* megfelelés hanghelyettesítés eredménye. (◡) Idetartozik: *éceszgeber* 'tanácsokat, ötleteket adó személy' (1909: Toldy G.: Varázsröntő 293), amely a jidd. *ezes-geber* 'ua.' átvétele.

📖 TESz.; EWUng.

ecet **A:** 1416 u./¹ *écètè* (BécsiK. 5); 1430 k. *aceteseden* [sz.] (SchlSzj. 2150.); 1513 *ecp̃thnek* (CzechK. 16); 1518 k. *échettel* (PeerK. 127); NYJ. *ëcetës* [sz.] (Nyatl. *ecetes* a.) **J:** 'erjedés által keletkezett, ecetsavat és vizet tartalmazó savanyú folyadék | Essig' # **Sz:** ~**es** 1430 k. (↑)

■ Szláv jövevényszó. | (△) Óe. szl. *ocetъ*; szbvh. (Što) *òcat*, (Kaj) *océt*; szlk. (N.), (R.) *ouem*; stb.: 'ecet' [< lat. *acetum* 'ua.' vagy gót *akeit* 'ua.']. (△) Az *ecet* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 167; TESz.; EWUng. • Vö. *aszpirin, margarin*

echó **Δ A:** 1588–1589 *Echo*; *Ekhó* [✓] (Balassi: ÖM. 1: 286, 102); 1743 *Ekó* (NSz.); 1795 *ehó* (NSz.) **J:** 1. 1588–1589 'visszhang | Widerhall' (↑); 2. 1790/ 'hang; láрма, zaj | Schall; Lärm' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *echo* 'visszhang' [< gör. *ἠχώ* 'hang(zás), visszhang', megszemélyesítésben egy erdei nimfa nevéként: *ἠχώ*]. (≡) Megfelelői: ném. *Echo*; fr. *écho*; stb.: 'visszhang'. (△) A (R.) *kého* 'ua.' (1585: Cal. 348) vagy Calepinus értelmezőjének magyarítási kísérlete, vagy pedig sajtóhiba, amely a későbbi szótárakba és részben a közhasználatba is átkerült. (◡) Az *ekhó* 'szekér- v. kocsiernyő' (1833: Kassai: Gyökerésző 2: 108) jelentésselkülönülés eredménye; -s melléknévképzővel leginkább különféle szószerkezetekben fordul elő; vö. *ekhós kocsi* 'ernyős kocsi' (1844: Nszt.); *ekhós szekér* 'ua.' (1845: Nszt.). Ennek a megnevezésnek az lehet a tapasztalati alapja, hogy egy ilyen kocsi belsejében minden (hang) erősebben hangzik.

📖 EtSz. 1., 2. *ekhó* a.; MNy. 54: 48; TESz., *ekhó* a. is; EWUng. • Vö. *katekizmus*

ecsel **× A:** 1575 meg *etfeltete* [sz.] (Heltai: Krón. 174b); 1585 *Etsellét* [sz.] (Cal. 219); 1772/ Meg *ecséli* (Kreszn.); 1784 *ötsellem* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 97); NYJ. *ëcsell* (ÚMTsz.); *öcsöl* (MTsz.) **J:** 1. 1575 'kefél; fésül | Bürsten; kämmen' (↑); 2. 1673 'gerebenez | hecheln' (NySz.)

■ Származékszó. | (△) Az →*ecset*-ből keletkezett -l igeképzővel. – Az *ecsel* alak szóvégi *tl* > *ll* hasonulással, ill. szóvégi *ll* > *l* rövidüléssel keletkezett; vö. *beszél* (→*beszéd*).

📖 EtSz. *ecset* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *ecset*

ecset **A:** 1480 ? *Eczethes* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1533 *Echeth* (OkI Sz.); 1792 *Ötset* (Baróti Szabó: Kisdedsz.); NYJ. *ëcset* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1533 'kefe | Bürste' (↑); 2. 1604 'sörtékből, szörből stb. készült, festésre, pamacsolásra stb. használatos eszköz | Pinsel' # (Szenczi Molnár: Dict. *Penicillum* a.); 3. 1638 'gereben | Hechel' (OkI Sz. *vas-ecset* a.); 4. 1783 'mácsonya | Karde (Dipsacus)' (MNy. 12: 230) **Sz:** ~**el** 1590 el *eczetellye* '(ki)kefél, (ki)fésül | Bürsten' (MFl.); 1814 'színesen leír, ismertet | anschaulich erzählen' (Nszt.)

■ Jövevényszó, valószínűleg szláv eredetű. | (≡) Szln. *ščet* 'kefe', (N.) 'mácsonya; cölöpzet', (V.) *scset* 'ecset'; szlk. *šet* 'sörte; gereben'; or. (N.) *ušem* 'sörte; palánk'; stb. [tisztázatlan

eredetű]. ☐ Az *e* előtét hang szokatlan, mivel a szókezdő szláv *šč* helyén a magyarban általában *cs* szokott állni; vö. →*csáva*, →*csuka* stb. A 3. és 4. jelentés vagy valamelyik szláv nyelvből származhat, vagy pedig bizonyos funkciószerű hasonlóság alapján az 1. jelentésből a magyarban jött létre. A mácsonya horgas végződés borított virágzatát egykor takácsok, posztókészítők a szövet bolyhosítására, a szakadt szálak kifésülésére használták; vö. *kárt*² (→*kártol*).

☞ Nytud. 1: 44; Kniezsa: SzJlsz. 630; TESz.; EWUng. • Vö. *ecsel*

ed † **A:** 1138/ ? *Edus* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 204); 1395 k. *ed* zar (BesztSzj. 445.); 1405 k. *eg* zal (SchlSzj. 969.) **J:** 'gabona | Getreide'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor korból. | ☐ Vö. osztj. (V.) *länt* 'gabonafajta; dara, kása'; zürj. (P.) *šogdi* 'búza'; cser. (KH.) *šäðäγγə* 'ua.' [fgr. **šänts* 'gabonafajta']. ☐ Az egyeztetés feltétele, hogy a magyar szónak is 'gabona(fajta)' volt az eredeti jelentése. További nehézséget okoz az, hogy a szó eleji magánhangzó a magyarban korábban *ē* vagy esetleg *é* lehetett. A hangtanhoz vö. →*egér*, ill. →*fed*.

☞ FUF. 14: 105; Nyr. 51: 67; Steinitz: FgrVok. 41; MSzFE.; TESz.; EWUng.

édeleg [1] **A:** 1805 *édelég*, *édelg* (NSz.) **J:** 1. 1806 'ténfereg, ögyeleg; andalog | müßig herumgehen; träumerisch herumirren' (↑); 2. 1806 'nyájaskodik; szerelmesen enyeleg vkivel | schöntun; verliebt schäkern' (Nsz.); 3. 1810 'leselkedik, lesben áll | auf der Lauer liegen' (NSz.); 4. 1823 'elmereng vmin | (nostalgisch, melancholisch) nachsinnen' (Nsz.); 5. 1837 'élvezetet lel vmiben | genießen, sich vergnügen' (Nsz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ☐ Az alapszó az →*édes* tövével azonos. Ezt az alapszót az →*édes* vagy az *éde*, *édi* (→*édes*) szavakból következtették ki. A szó végződése a valószínűleg analógiásan használt *-leg* gyakorító képző; vö. *szédeleg* (→*szédül*), →*tévelyeg* stb. Ma a szó főleg a 2. jelentésben ismert, ennek kialakulását az →*élv* is befolyásolhatta. Az 1. és 3. jelentés keletkezésében 'megízlel' → 'szimatol' → 'körülszimatoz', 'ólálkodik, leskelődik' változással lehet talán számolni. ☐ Nyelvújítási szó. ☐ Idetartoznak: *édeget* 'csalogat, csábít' (1758: NSz.); *édelkedik* 'ólálkodik; áskálódik' (1767: NSz.); *édel* 'ízlel' (1836/: NSz.).

☞ EtSz. *édelkedik* a., *édes* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *édes*

éden **A:** 1551 *Edenbe* (NySz.); 1772 *Édenben* (Nsz.); 1779 *éden* kertekbe (Nsz.) **J:** 'a bibliai paradicsom, a boldogság helye | der Garten Eden'

■ Héber jövevényszó, latin (e.) közvetítéssel is. | ☐ Héber '*ēden* 'paradicsomkert, éden'; – vö. még lat. (e.) *Eden*, *Edem*, (h.) *Eden*: 'ua.'. A héber szó a *Gan 'Ēden* 'a gyönyörűség kertje' szószerkezetből önállósult. ☐ Megfelelői: ném. *Eden*; fr. *Éden*; stb.: 'éden'. – A szó protestáns bibliafordításokban jelent meg először. Gyakran fordul elő az *édenkert* összetételben (↑).

☞ EtSz.; TESz.; EWUng.

edény **A:** 1372 u./ *edenyukben* (JókK. 132); 1416 u./¹ *eden*, *èdenéchéz* (BécsiK. 266, 4); 1541 *ediñit* (NyK. 38: 32) **J:** 1. 1372 u./ 'folyékony v. szóródó anyag, főleg étel tartására, készítésére, hordására való tárgy | Gefäß, Behältnis' # (↑); 2. [főleg többes számban] 1577 k. 'élő szervezetben a nedvet továbbító csövecske | Gefäß (Anat)' (NyIrK. 25: 174); 3. 1585 'dobozféle | Schachtel' (Cal. 3); 4. 1590 ? 'eszköz | Gerät' (NySz.), 1604 'ua.' (Szenczi Molnár:

Dict. *Alutámen* a.); **5.** 1754 'hordó | Faß' (SzT.); **6.** 1772 'egy fajta vízi jármű | Boot' (NSz.); **7.** 1872 'bútor | Möbel, Schrein' (Nyr. 1: 232); **8.** 1875 'szekér | Fuhrwerk' (Nyr. 4: 85)

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ A 2. jelentés a lat. (tud.) *vas* 'vér- és nyirokedény' hatására keletkezhetett. A főleg bibliafordításokban előforduló 4. jelentéshez vö. héber *kēlī* 'eszköz, dolog; szerszám; stb.'; arámi *mān* 'edény; eszköz, holmi'. Az 5. és 7. jelentés tartályok és egyes bútorok tároló szerepével magyarázható. A 6. jelentéshez vö. fr. *vaisseau*; or. *cyðho*; stb.: 'hajó; edény'.

📖 EtSz.; MNy. 30: 183; TESz.; EWUng.

édes A: 1138/ ? *Edus* [SZN.] (MNy. 32: 204); 13. sz. közepe/ *ezeſ* (ÓMS.); [1288 u.] *Edes* [SZN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 65); 1290/ *ydesuyz* [HN.] (OklSz.); 1389 *Ezus* [SZN.] (MNy. 64: 327); 1416 u./¹ *mègèdèſplètènç* (BécsiK. 18); 1493 k. *Édesbek* (FestK. 10); 1495 e. *edps* (GuaryK. 7); NYJ. *dös, écs*-apám, *éldës* (MTsz.) **J:** <MN> **1.** 1138/ ? 'kedves, szeretett | lieb, geliebt' # (↑), 13. sz. közepe/ 'ua.' (↑); **2.** 1290/ 'nem sós, sótlan; nem savanyú | ungesalzen, salzlos; nicht sauer' # (↑); **3.** (†1061) 13. sz./ ? 'a cukor, a méz ízéhez hasonló, kellemes ízű | süß' # (Györffy: DHA. I: 168), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 1506.); **4.** 1372 u./ 'kellemes; gyönyörűséges | angenehm; wonnig' (JókK. 70); **5.** 1521 'vér szerinti, nem mostoha | blutsverwandt' # (RMNy. 2/2: 359); **6.** [partikulaszerűen] 1779 'fokozásra, nyomatékosításra' teljesen, egészen | ganz' (Nsz.) | <FN> **1.** 1512 k. 'édesség | Süßigkeit' (WeszprK. 63r); **2.** 1585 'főleg megszólításként' szeretett személy | Liebling <bes. als Anrede>' (MNy. 75: 505); **3.** 1857 'főleg megszólításként' édesanya v. édesapa | leiblicher Vater, leibliche Mutter <bes. als Anrede>' (Nsz.) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ 'lelki harmónia; kellemes, jóleső érzés | seelische Harmonie' (↑); 1782 e. 'édesség | Süßigkeit' (Nsz.) | ~**séges** 1372 u./ *edeffeges* (JókK. 93) | ~**ded** 1416 u./¹ *Édèſdèdèn* (BécsiK. 44) | ~**meg-ül** 1416 u./¹ (↑) | ~**kedik** 1474 *edefkettet* [sz.] 'gyönyörködtet | sich ergötzen' (BirkK. 3) | ~**kedtet** 1474 'mulattat, szórakoztat, gyönyörködtet | ergötzen' (BirkK. 3) | ~**kedés** 1495 e. *edpskòdefſt* 'gyönyörködés | Ergötzung' (GuaryK. 101) | ~**get** 1508 *edpsgethníe* [sz.] (NádK. 474) | ~**kés** 1799 *édeskés* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Süßlich* a.)

■ Származékszó. | ☐ Az →*íz*-ből keletkezett -s melléknévképzővel. Az *édes* (~ *ézes*) az *ízes* 'jóízű' (→*íz*¹) szóhasadásos párja; etimológiai kapcsolatuk a nyelvérzék számára hosszú ideig fennmaradt. A *z > d* hangváltozáshoz vö. →*büdös*, (N.) *vides* (→*víz*). Eredeti jelentése 'jóízű' lehetett. Ebből a melléknévi 2. és 3. jelentés jelentésbővüléssel, a melléknévi 1., 4. és 5. pedig átvitt értelmű használatban keletkezhetett. A főnévi jelentések önállósulással jöttek létre különböző jelzős szószerkezetekből. ☹ Ugyanebből az alapszóból különböző kicsinyítő képzővel keletkeztek: *édi* 'kedveskedő megszólításként, különösen az édesanyához intézve' (1803: Baróti Szabó: MVir.); *édő* 'ua.' (1838: Tsz.); *éde* 'ua.' (1874: Nyr. 3: 89); vö. még *éd* 'ua.' (1837: Nsz.), amely bizonyára elvonás az *édes*-ből.

📖 EtSz.; Mészöly: ÓMSzöv. 238; TESz.; EWUng. • Vö. *édeleg*, *édes*-, *íz*¹

édes-

I. ~víz A: 1290/ *ydesuyz* [HN.] (OklSz.); 1395 k. *edefviž* (BesztSzej. 259.) **J:** 'oldott sót csak kis mennyiségben tartalmazó víz(tömeg) | Süßwasser' # | ~**paprika A:** 1937 *édespaprika* (Sauvageot: MFrSz. *paprika* a.) **J:** 'nem csípős paprika | nicht scharfer Paprika' | ~**tej A:** 1937 *édestej* (Sauvageot: MFrSz.) **J:** 'friss, nem savanyú v. savanyított tej | frische, nicht saure Milch'

II. ~fa A: 1525 k. *Édes fa* (Gl.) **J:** 'édesgyökér | Süßholz (Glycyrrhiza glabra)' | ~**gyökér A:** 1577 k. *Edës gjëker* (OrvK. 42) **J:** 'pillangós virágú, cserjeszerű növény; ennek népi csemegeként fogyasztott gyökértörzse | Lakritze; Süßholz (Glycyrrhiza glabra)' | ~**kömény A:** 16. sz. vége *Edes komin* (Gl.) **J:** 'édeskömény | Fenchel (Foeniculum vulgare)'

III. ~atya A: 1527 *eedes atyaad* (ÉrdyK. 118) **J:** '(vér szerinti) apa | Vater' | **~anya A:** 1572 *edes anyiad* (ZsélyiSzj.) **J:** '(vér szerinti) anya | Mutter' # | **~apa A:** 1591 k. *Edes apame* (SzT.) **J:** '(vér szerinti) apa | Vater' # | ILYENÉK MÉG: **~bátya** 'idősebb fiútestvér | älterer Bruder' (1604: Szenczi Molnár: Dict.); **~egy** 'vér szerinti testvér(ek) | echte Geschwister' (1606: SzT.) 'fiú v. lány féltestvér | Halbbruder; Halbschwester' (1606: SzT.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos az →*édes* szóval. | (△) Az 1. csoportban az →*édes* 'nem sós; nem savanyú' jelentése érvényesül. Az *édesvíz* esetleg a lat. *aqua dulcis* 'édesvíz' hatását tükrözi; vö. még. ném. *Süßwasser*; fr. *eau douce*; stb.: 'édesvíz'. – A 2. csoportban az előtag a 'kellemes', a 3. csoportban pedig a 'vér szerinti' jelentésben áll.

📖 TESz. *édesgyökér* a., *édesvíz* a.; EWUng. • Vö. *anya, apa, atya, édes, fa, gyökér, kömény, paprika, tej, víz*

edz A: 1531 meg *egyzeth* [sz.] (ÉrsK. 191); 1573 *ettzette* (SzT.); 1585 Meg *edzem* (Cal. 920); 1708 *Ödzeni* [sz.] (CorpGr. 671); 1805 *ödöz, edz* (NSz.) **J:** 1. 1531 'keménnyé, szívóssá tesz | abhärten' # (↑); 2. 1585 'vízbe márt | eintauchen (trans.)' (↑); 3. 1644–1671/ 'fémét ellenállóbbá, keményebbé tesz | härten (Metall)' (NySz.); 4. 1790 'vmibe vés | einprägen' (Nsz.); 5. 1931 'tréningezik, tréningeztet | trainieren' # (Nsz. *edzés* a.) **Sz:** **~ett** 1531 (↑) | **~ödik** 1785 *Edződöm* (Nsz.) | **~és** 1790 *edzése* 'teljesítményt v. erőnlétet fokozó gyakorlat(ok) összessége | Abhärten' (Nsz.); 1931 'gyakorlás (sportműszóként) | Training' (Nsz.) | **~ő** 1792 *Ödző, ötfző* <FOLY MN-I IGENÉV> (Baróti Szabó: KisdedSz. *Ödzeni* a.); 1931 'az edzést vezető szakember | Trainer' (Nsz.)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (AK.) *ṣtamkēr* 'megedzett vas' (*kēr* 'vas'); osztj. (V.) *ät-* (*it-*), (DN.) *ät-* 'edz <vasat>' [ugor **ätz-* 'acélt' keményebbé tesz']. (△) Az *edz* alak az ugor alapalakból az **ädz* fokozatát levezethető **ez-*-ből affrikálódással keletkezett. Az első szótörténeti adatban található gy íráshiba lehet. A 4. jelentés minden bizonnyal a hasonló hangzású ném. (*ein*)*ätzen* '(mélyedést savval, lúggal) belemarat <fémbe, üvegbe>' hatására keletkezhetett. (△) Az *et* ~ *öt* (→*önt*), ill. az →*ügy*² származékaként való magyarázat téves.

📖 MNy. 24: 90; NyK. 67: 328; MSzFE.; TESz.; EWUng.; Honti: NyÓtör. 78

efendi † A: 1600 k. ? *efhendit* (MonÍrók. 30: 102); 1607 *efendit* (MonTME. 3: 70); 1608 *effendi* (MonTME. 3: 84) **J:** '(török állami hivatalnokok és tanult emberek megszólításaként) úr, uram | Herr, mein Herr (türkischer Ehrentitel für Gebildete und höhere Beamte)'

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *efendi* 'úr <polgári tisztségviselők és tanult emberek címeiként és megszólításként is>', (R.) 'előkelő úr' [<újgör. *ἀφέντης* [vokatívusz] 'úr' <gör. *ἀφέντης* 'úr'>]. (≈) Megfelelői: szbhv. (R.) *efēndi, efēndija*; fr. *efendi*; sp. *efendi*; stb.: 'török úr'. (△) Az *efhendit* változat az →*ebhendit* adata is lehet. Ma már csupán török vonatkozású történeti tárgyú művekben fordul elő.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 138; EWUng.

effajta → *-fajta*

efféle → *-féle*

ég¹ A: 1211 ? *Egueteu* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1222 *Scenegeteu* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *egnekuala* (JókK. 3–4); 1493 k. *eeget* [sz.] (FestK. 55); 1541 *igó* [sz.] (NyK. 38: 22) **J: 1.** 1222 'tűz, ill. tűzbe került v. tüzet fogott tárgy, világítóeszköz' lángol, parázslík, világít; tűzben megsemmisül | (ver)brennen' # (↑); **2.** [főleg *meg~*] 1416 u./¹ 'égési sebeket szenved | Brandwunden erleiden' # (BécsiK. 46); **3.** 1416 u./¹ 'lelkessedéstől, vágytól izgalomban van; <érzés> fokozott elevenséggel él vkiben | innerlich entflammt sein; brennen vor etw <Gefühl, Ehrgeiz usw.>' # (BécsiK. 37); **4.** 1527 'éget | brennen lassen' (ÉrdyK. 442); **5.** 1578 'forróságot v. forróságérzethez hasonló sajgást, csípő fájdalmat érez | ein Haut-, Sodbrennen usw. empfinden' # (NySz.); **6.** [főleg *le~*] 1843 'anyagilag tönkremegy | zugrunde gehen' (NSz.); **7.** [főleg *le~*] 1960 'szégyenben marad | zuschanden werden, erfolglos sein' (ÉrtSz.) **Sz:** ~**et** 1211 ? [sz.] [SZN.] (↑); 1222 [sz.] [HN.] (↑) | ~**és** 1252 *Feldegues* [HN.] (Oklsz.) | ~**edez** 1416 u./¹ *égédőzo* [sz.] 'vagyódik, epekedik vmi után | sich sehnen' (BécsiK. 37) | ~**esztel** 1456 k. *igezteleketh* [sz.] 'ingerel, kínoz | reizen, plagen' (SermDom. 2: 457) | ~**edelem** 1744 'szenvédély, indulat; vágy, gerjedelem | Leidenschaft, Sehnsucht' (MNy. 12: 267); 1787 'gyötrelem, baj | Plage, Bedrängnis' (Nsz.); [partikulaként] 1880 'fokozó szóként' | sehr' (Nyr. 9: 376) | ~**hetetlen** 1783 *éghetetlen* (Nsz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Osztyj. (Vj.) *jānlal-* 'tűzön pörköl'; zürj. *jñ* 'láng', *jñal-* 'lángol, meggyullad' [fgr. **āñz* 'tűz; ég?']. (⊕) Az egyeztetés nehézsége, hogy a szó eleji magánhangzó a magyarban mindig zárt *é*, ill. *i*, amely esetleg hangsúlyos helyzetben keletkezhetett egy korábbi **ā* hangból (vö. →*ég²*). A fgr. **η* > m. *g* hangváltozáshoz vö. →*dagad*, →*mög* stb. A 3. jelentéshez vö. →*gerjed*. A 6. jelentés a tűzkárosodás okozta anyagi helyzet alapján érthető. A 7. jelentés valószínűleg a →*felsül* tréfás és túlzó párjaként alakult ki az argóban.

📖 FUF. 16: 210; NyK. 67: 117; TESz., *égedelem* a. is; UEW. 26; EWUng.

ég² A: 13. sz. eleje/ *eget* (KTSz.); 1493 k. *Eeg* (FestK. 383); 1863 *ég* (Krizsa [szerk.] Vadr. 465) **J: 1.** 13. sz. eleje/ 'égbolt | Himmel' # (↑); **2.** 1372 u./ 'levegő | Luft' (JókK. 96); **3.** 1372 u./ ? 'mennysország | Himmelreich' (JókK. 63), 1519 k. 'ua.' (DebrK. 122); **4.** 1550 u. 'lehelet | Atem, Hauch' (KolGl.) **Sz:** ~**i** 1493 k. *eegy* (FestK. 225)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (V.) *sīned* 'kigőzölgés meleg időben, meleg pára a szabadban', (P.) 'levegő'; finn *sää* 'időjárás' [fgr. **sāne* 'levegő']. (⊕) A magyar *é* (< **e*) kialakulását a fgr. **ā* hangból valószínűleg a tövéghangzó eltűnése és a szókezdő magánhangzó hangsúlyos helyzete magyarázza. A szóvégi *g* a fgr. **η* (> **ηk*) folytatója; a magánhangzós szókezdethez vö. *áll¹*, →*avik¹* stb.

📖 NyK. 39: 347; EtSz.; MSzFE. *ég¹* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *éghajlat*, *égtáj*, *lég*, *levegő*, *sző²*

egál A: 1835 *Egal* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1888 *egál* (Nsz.); 1893 *Égal* (PallasLex.) **J: 1.** 1835 ? 'egyenlő <összeg> | gleich <Summe>' (↑), 1888 'ua.' (Nsz.); **2.** 1888 'mindegy, közömbös | einerlei, gleichviel' (↑); **3.** 1911 'döntetlen <a sportban> | unentschieden <im Sport>' (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *egal* 'egyenlő, egyforma; mindegy, közömbös' [< fr. *égal* 'ua.' (lat. *aequalis* 'sima, egyenletes; egyforma, azonos')]. (≈) Megfelelői: sp. *igual*; szbhv. *egal*; stb.: 'egyenlő; mindegy'. (⊕) A szó ma főleg az *egálban van* 'döntetlen <a sportban>; egyforma helyzetben van' (1924: PNapló 1924. júl. 2.: 8) szószerkezetben fordul elő. (⊖) Idetartozik: *egalizál* 'egyenletessé tesz, egyenget' (1857: Nsz.), '(ki)egyenlít <a sportban>' (1909: Nsz.), ez a ném. *egalisieren* 'ua.' [< fr. *égaliser* 'ua.'] átvétele.

eger × **A:** 1760 *egertsél* [sz.] (NSz.); 1814 *egércsélés* [sz.] (NSz.); 1830 *Egerni* [sz.] (TudGyűjt. 7: 119); NYJ. *ögër* (MTsz.); *egércsél* [sz.] (MTsz.) **J: 1.** 1760 ? 'kapva kap vmin; nagyon kíván vmit | sich nach etw reißen; gierig wünschen' (↑), 1833 'ua.' (Kassai: Gyökerésző 2: 35); **2.** 1766 'lót-fut; lassan előbbre halad | hin und her laufen; sich langsam fortbewegen' (NySz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | ☐ A tö ismeretlen eredetű. A szóvég az -r gyakorító képzőnek tűnik; vö. →*hever*, →*tipor* stb. A 2. jelentés lehet az eredeti.

EtSz.; TESz. *egercsél* a.; EWUng.

egér **A:** 1395 k. *eger* (BesztSzej. 1094.); 1525 k. *egeer* (MNy. 11: 8); 1577 k. *egër* (KolGl.); NYJ. *eger* (MTsz.) **J: 1.** 1395 k. 'világszerte honos, 5–15 cm hosszúságú, rendszerint nagy szemű és fülű, hegyes orrú, hosszú farkú rágcsáló | Maus' # (↑); **2.** 1538 'patkány | Ratte' (Pesti: Nomenclatura P3); **3.** [bőr~, szárnyas ~] 1560 k. 'denevér | Fledermaus' (GyöngySzt. 4249.); **4.** 1570–1580 'a ló nyakán, füle tövén v. torkában keletkezett daganat | Geschwulst {am Tierkörper}; Muskelbündel' (MGSz. 6: 216); **5.** 1877/ 'kistermetű ló | kleinwüchsiges Pferd' (NSz.); **6.** 1987 'számítógép vezérlőeszköze | Maus {EDV}' (Nszt.) **Sz: egerészik** 1561 *egeresz* (NySz.)

■ Örökség a finnugor korból. | ☐ Vog. (T.) *tāṅkə·r*; osztj. (V.) *lōṅkər*; zürj. (Sz.), (P.) *šj̄r*; votj. (Sz.) *šj̄r*; md. (E.) *čever̆*, (M.) *šejer*; finn *hiiri*: 'egér' [fgr. **šije-re* 'ua.']. ☐ Megfelelői: mandzsu *singeri*; tunguz *singerēkēn*; stb.: 'egér; patkány'. ☐ Az első szótagi magánhangzó nyíltabbá válása már az ugor korban elkezdődhetett. A hangtanhoz vö. →*apad*, ill. →*jég*. A 2–5. jelentés metafora; a 4. jelentéshez vö. még lat. *mus* 'egér' > *musculus* 'izom'; óe. szl. *myšb* 'egér' > *myšbca* 'izom'. A 6. jelentés az ang. *mouse* 'rágcsáló; számítógép vezérlőeszköze' alapján keletkezett tükörjelentés. Az angolban az eszközt metaforikus alapon, a rágcsáló alakja után nevezték el.

EtSz.; SKES.; MSzFE.; TESz.; Ligeti: TörK. 422; EWUng. • Vö. *bőregér*, *egérút*, *poceger*

éger [4] **A:** 1024/ *Egurwelg* [HN.] (MNL (OL) Dl. 207200); 1067 k./ *Egur* [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 24); 1138/ *Egrig* [sz.] [szn.] (MNy. 32: 132); 1181/ *Eger* [HN.] (Szentpétery: KritJ. 1: 43); 1234 *egurfa* (Oklsz.); 1357 *Eegur* [HN.] (ZichyOkm. 3: 56); 1525 k. *Egeerfabymboja* (MNy. 11: 38); 1577 k. *Egër* fanak (OrvK. 620); 1833 *Iéger*-fa (Kassai: Gyökerésző 2: 38); NYJ. *jégërfa* (Nyatl. *égerfa* a.) **J:** 'a vizes élőhelyeket kedvelő, kb. 20 méter magas, kerekded levelű lombhullató barkavirágzatú fa v. cserje, amelynek rügyei és hajtásai ragadósak | Erle'

■ Ismeretlen eredetű. | ☐ A régebbi alak az *eger* lehetett, a szó eleji magánhangzó nyúlása bizonyára a hangsúly miatt következett be. Az *egér* változat, valamint a szókezdő j-s változatok valószínűleg népetimológiával keletkeztek. – A szó gyakran szerepel víznek, ill. víz melletti helynek tulajdonneveként, ám egy eredeti 'mocsár' jelentés feltevése nem meggyőző.

EtSz.; TESz.; EWUng.

egérút **A:** 1694 *egérútnak* (MonÍrók. 15: 536) **J: 1.** 1694 'akna, aknajarat | Minengraben' (↑); **2.** 1774 'menekülési, előnyszerzési lehetőség | (rettender) Ausweg, Vorsprung' # (NSz.)

■ Összetett szó, esetleg oszmán-török mintára alkotott tükörfordítás. | ☐ Az →*egér* + →*út* jelöletlen birtokos jelzős alárendelő összetétele. Az elavult 1. jelentéshez vö. oszm. *sıçanyolu* 'aknajárat' [< oszm. *sıçan* 'egér; patkány' + *yol* 'út']. Az elvont 2. jelentés metafora, amely azzal függ össze, hogy az egér hirtelen el tud menekülni, gyorsan el tud bújni.

☞ MNy. 2: 267; TESz.; EWUng. • Vö. *egér*, *út*

egész **A:** 13. sz. második fele/ *egeſſſe* [sz.] (GyS.); 1372 u./ *egez* (JókK. 91); 1380 k. *Egyz* (KönSzj. 47.); 1416 u./¹ *égezec* (BécsiK. 175); 1513 *éggessegeſſe* [sz.] (NagyszK. 12); 1541 *eghiſſz* (NyK. 38: 32) **J:** <MN> **1.** 13. sz. második fele/ 'egészséges | gesund' (↑); **2.** 1416 u./¹ 'ép; teljes | unversehrt; ganz' # (↑); **3.** 1495 k. 'összes | gesamt' # (PiryH. 4); **4.** [határozói értékben] 1580 'teljesen; meglehetősen | völlig; ziemlich' # (SzT.) | <FN> 1577 'összetartozó dolgok teljes egysége | Ganzes' # (Aritm. E2b) **Sz:** ~**ség** 13. sz. második fele/ (↑) | ~**séges** 1513 (↑) | ~**ségtelen** 1585 *Egességtelen* (Cal. 541) **R:** ~**len** 1372 u./ *egezlen* 'teljesen, egészen | gänzlich <Adv.>' (JókK. 24) | ~**en** 1372 u./ *egezen* 'épen, sértetlenül | unversehrt <Adv.>' (JókK. 19); 1525/ 'teljesen, maradéktalanul | gänzlich <Adv.>' (TörtTár 1908: 82)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg alán jövevényszó. | ☐ Vö. osz. (K.) *ægas*, (Ny.) *ægas*, *igas* 'egész, teljes; egészséges; eleven' [< osz. *æ-* [tagadó prefixum] + *kas-* 'méréskel, csökkent' összetétele]. ☐ E származtatásnak az a nehézsége, hogy az alán megfelelők alapján várható szó belseji nyílt **ē* helyett zárt *é* áll. A melléknévi 1., de esetleg a 2. is az alánból származik, a többi pedig a 2. jelentés alapján keletkezett.

☞ Munkácsi: ÁKE. 633; Sköld: OssLw. 18; EtSz.; TESz.; MSFOu. 151: 258; EWUng.

éghajlat **A:** 1788 *Éghajlat* (Nszt.) **J:** **1.** 'földrajzi egység jellemző időjárási viszonyainak összessége | Klima' # (↑); **2.** 1799 'éghajlati övezet, terület | Klimazone' (Nszt.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | ☐ Az →*ég*² + *hajlat* 'görbület, hajlás' (→*hajt*¹) jelöletlen, birtokos jelzős alárendelő összetétele. Keletkezésében a gör. *κλίμα* 'éghajlat', tkp. 'hajlás' (vö. →*klima*) is közrejátszhatott. ☐ Régebbi, ill. egyéb megnevezések: *égnek hajlása* (1673: NySz. *hajlás* a.); *éghajlás* (1794: NSz.). ☐ Nyelvújítási szó.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *ég*², *hajt*¹

égisz **A:** 1774 *Egis* (Farkas: GLEl.); 1786 *Égise* (NSz.); 1891 *égisze* (NSz.) **J:** **1.** 1774 'Zeusz és Pallasz Athéné védőpajzsa | Schild des Zeus und der Pallas Athene' (↑); **2.** 1808/ 'oltalom | Obhut' (Kazinczy: Lev. 5: 454)

■ Latin jövevényszó. | ☐ Lat. *aegis* 'Jupiter és Minerva pajzsszerű(en viselt) hatalmi jelvénye; menedék, oltalom' [gör. *αἰγίς* '(lenyúzott) kecskebőr (mint női viselet); Zeusz és Pallasz Athéné pajzsszerű(en viselt) hatalmi jelvénye, amely a monda szerint kecskebőrből készült']. ☐ Megfelelői: ném. *Ägide*; fr. *égide*; stb.: 'védelem, oltalom, pártfogás', a franciában még 'Pallasz Athéné védőpajzsa' is. ☐ A korábbi változatok szóvégi *s*-es ejtéséhez vö. →*ámbitus*, →*április* stb.; a szóvégi *sz*-hez vö. →*cirkusz*, →*himnusz* stb. Ma csak a *vkinek, vminek az égisze alatt* 'vki pártfogása, védnöksége alatt' szerkezetben él.

☞ TESz.; EWUng.

egoista → *egoizmus*

egoizmus A: 1783 *egoifmus* (Nsz.); 1813 *egoizmussának* (NSz.) J: 'önzés, önző magatartás | Egoismus'

egoista A: 1793 *Egoistáknak* (Nsz.) J: 'önző, a saját hasznát, javát, érdekét (mindennél) fontos(abb)nak tartó ember | Egoist'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Egoismus*; ang. *egoism*; fr. *égoïsme*; stb.: 'önzés'; – vö. még lat. (tud.) *egoismus* 'ua.' | ném. *Egoist*; ang. *egoist*; fr. *égoïste*; stb.: 'önző ember'. A franciából terjedt el [tudatos szóalkotás a lat. *ego* 'én' alapján]. (⇒) A magyarba főleg német vagy francia közvetítéssel került át.

📖 TESz.; EWUng.

egres A: 1395 k. *egref* (BesztSzj. 808.); 1577 k. *Egrës* (OrvK. 516); 1805 *egrës* (NSz.); NYJ. *egris* (MTsz.); *egröst*, *egrëzsd* (Nyatl.) J: 1. 1395 k. 'éretlen szőlőbogyó | unreife Weinbeere' (↑); 2. 1577 k. 'köszméte, pizske | Stachelbeere (*Ribes Uva-crispa*, *Ribes Grossularia*)' # (OrvK. 131); 3. 1585 'éretlen szőlőbogyó leve | Saft von unreifen Weinbeeren' (Cal. 732 [o: 730]); 4. 1604 'vadszőlő | wilde Weinrebe' (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (≡) Ol. (fri.), (rom.) *agrest* 'éretlen, savanyú szőlő', (rom.) 'savanyú gyümölcslé <mint ital>', – ol. (R.) *agresto* 'éretlen, savanyú; éretlen szőlő' [< lat. *agrestis* 'vadon termő, mezei'; vö. még lat. (k.) *agresta* 'savanyú, éretlen szőlő']. (≈) Megfelelői: ném. (baj.-oszt.) *agres*, *agrasl*; le. *agrest*; stb.: 'egres, köszméte'. (△) A szóvégi *t*-t a magyarban tárgyragnak foghatták fel és elhagyták, csupán néhány nyelvjárási változatban maradt meg. A szó eleji *a* > *e* hangváltozás valószínűleg hangrendi átcsapás eredménye. (⇒) A magyarból: rom. *agrișă* 'ua.'; szbhv. *egreš*, (N.) *egrišt*, (Kaj) *jegrišt* 'ua.; éretlen szőlő.'

📖 EtSz.; TESz.; Mollay: NMÉR.; Hadrovics: UEISk. 209; EWUng. • Vö. *agrár*-

égtáj A: 1792 *Ég-táj* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Táj* a.) J: 1. 1792 ? 'világtáj | Himmelsrichtung' # (↑), 1800 'ua.' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 2. 1794 'éghajlat | Klima' (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *Himmelsgegend* 'égtáj, világút' [a lat. *regio caeli* 'ua.' alapján]. (≈) Megfelelői: ang. *quarter of the heavens*; fr. *région du ciel*; stb.: 'ua.'. (△) A magyarban: →*ég*² + →*táj* összetételi tagokból. A 2. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ég*², *táj*

egzaltált A: 1811–1820 *exaltalt* (Nsz.); 1814 *exaltált* (Nsz.); 1889 *ekzaltált* (NSz.); 1912 *egzaltált* (Nsz.) J: 1. 1811–1820/ 'szertelen, szenvedélyes | exaltiert, leidenschaftlich' (↑); 2. 1814 'magasztos | (hoch)erhaben' (↑); 3. 1912 'hóbortos, bolondos | närrisch, verschoben' (↑)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *exaltiert* 'feszült, túlzó, rajongó' [< ném. (R.) *exaltieren* 'túlzottan rajong' < fr. *exalter* 'magasztal, dicsőít; föllelkesít', ez a lat. *exaltare* 'fölemel, fölmagasztal' szóra megy vissza]. (≈) Megfelelői: ang. *exalted*; ol. *esaltato*; stb.: 'egzaltált'. (△) Alaktani tekintetben befejezett melléknévi igenévről van szó. (◡) A (R.) *egzaltál* 'fölmagasztal' (1835: Kunoss: Gyal.) esetleg elvonás az *egzaltált*-ból, de származhat a latin igéből (↑) is.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *alt*

egzámen → *egzaminál*

egzaminál Δ **A:** 1527 *examinalta* (ÉrdyK. 497); 1786 *exáminált* [sz.] (MNY. 68: 338); 1793 *egsaminálgassuk* [sz.] (NSz.); 1890 *ëgzaminál* (NySz.) **J:** 1. 1527 'megvizsgál; vizsgáztat | untersuchen; prüfen' (↑); 2. 1599 'kikérdez, kihallgat | ausfragen, verhören' (SZT.)

egzámen Δ **A:** 1578 *Exament* (Bornemisza: ÖrdKís. 182); 1614 *egzamenhez* (MNY. 79: 125); 1695 *exámenre* (CorpGr. 600); 1864 *Egzsámentomkor* [~tom □] (NSz.); NYJ. *ëgzáment* [□] (ÚMTsz.) **J:** 1. 1578 'vizsgálat; vizsga | Untersuchung; Prüfung' (↑); 2. 1737 'kikérdezgetés, faggatózás; kihallgatás | Ausfragerei; Vernehmung' (SZT.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *examinare* 'mérlegel, megfontol, megvizsgál', (h.) 'ua.; kihallgat' | lat. *examen* 'a mérleg nyelve; vizsgálat', (h.) 'mérlegelés; tüzesvaspróba' [< lat. *exigere* 'kiűz, kihajt; mozgásba hoz; megvizsgál']. (≈) Megfelelői: ném. *examinieren*, *Examen*; fr. *examiner*, *examen*; stb.: 'megvizsgál, vizsgáztat', 'vizsgálat, vizsga'. (⊕) Az *egzámen* *egzsámentom* változata az →*elementum*, *fundamentum* (→*fundál*) stb. analógiájára keletkezhetett.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ágál*

egzercíroz Δ **A:** 1728 *exerceroztattya* [sz.] (MNY. 79: 125); 1746 *exercirozzák* (NSz.); 1773 *Execiroztak* (SZT.); 1780 *exercéroz* (D. Éltés: FrSz. 54); 1782/ *Exercírozni* [sz.] (NSz.); 1834 *egzeczérozni* [sz.] (NSz.); 1834 *ekzeczérozz* (NSz.); 1848/ *egrecérozni* [sz.] (NSz.); 1872 *egreczirozástól* [sz.] (NépkGy. 2: 182); 1881 *egzercírozni* [sz.] (Nszt.) **J:** 1. 1728 'gyakorlatoztat | Soldaten einüben lassen' (↑); 2. 1782 'gyakorlatozik | (militärische) Übungen machen' (Nszt.) **Sz:** ~**tat** 1797 *exercéroztatnak* 'kiképzésben részesül | einüben lassen' (NSz.); 1853 'főlényes parancsolgatással irányít | (mit jmdm) herumkommandieren' (Nszt.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *exercieren*, (B.) *eksatsián*: 'kiképez; gyakorol' [< lat. *exercere* 'mozgásba hoz, hajt; gyakorol; fegyverforgatásra kiképez']. (≈) Megfelelői: fr. *exercer* 'gyakorol; gyakorlatoztat; folytat, üz 'tevékenységet'; szbhv. *egzercirati* 'gyakorol; gyakorlatoztat'; stb. (⊕) A magyar alakváltozatok az ausztriai német katonai nyelvből történt többszörös átvételre utalnak. Ma főleg az *egzercíroztat* származék él az 1853-ból adatolható jelentésében.

EtSz.; TESz.; EWUng.

egzisztál → *egzisztencia*

egzisztencia **A:** 1791/ *existenciájának* (MNY. 69: 362); 1867 *egzisztenciák* (Nszt.) **J:** 1. 1791/ 'lét(ezés) | Dasein' (↑); 2. 1819 'megélhetés(i) lehetőség) | Auskommen, Unterhalt' (Nszt.); 3. 1864 'személy | Person' (NSz.)

egzisztál **A:** 1792 *existál* (Nszt.); 1881 *egzisztált* (Nszt.); NYJ. *egzésztál* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1792 'létezik | bestehen' (↑); 2. 1806 'megél | auskommen, fortkommen' (Nszt.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *exsistentia* 'létezés' | lat. *exsistere* 'kilép, napvilágra jön; létezik', (h.) *existere* '(jelen) van; keletkezik; láthatóvá válik; létezik' [vö. lat. *stare* 'áll; állít; vhol van, található; vhol tartózkodik']. (≈) Megfelelői: ném. *Existenz*, *existieren*; fr. *existence*, *exister*; stb.: 'lét'; 'létezik'.

TESz. *egzisztál* a.; EWUng. • Vö. *státus*

egzotikum **A:** 1788 *exoticumok* (Nszt.); 1917 *egzotikumokban* (Nszt.) **J:** 'különös idegenszerűség; különlegesség | exotisches Ding; Besonderheit'

egzotikus **A:** 1806 *exoticus* (Nszt.); 1877 *egzotikus* (Nszt.); 1894 *Exótikus* (PallasLex.) **J:** 1. 1806 ? 'délszaki | fremdländisch, bes. aus den Tropen stammend' (↑), 1835 'ua.' (Kunoss: Gyal.); 2. 1806 ? 'különös, különleges, furcsa; idegenszerű | sonderbar; fremdartig' (↑), 1891 'ua.' (Füredi: IdSz.)

■ A szócsalád alapja, az **egzotikus** latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *exoticus*, -a, -um 'külföldi, idegen' [< gör. ἑξωτικός, -ή, -όν 'ua.']. ⊗ Megfelelői: ném. *exotisch*; fr. *exotique*; stb.: 'egzotikus'.

■ Az **egzotikum** szófajváltás eredménye. | ⊕ Jelentéstani okokból nem származhat a lat. *exoticum* 'külföldi, idegen öltözet' szóból, hanem a latin melléknév semleges nemű alakjának (↑) főnevesülésével keletkezett a magyarban; vö. *fizikum* (→*fizikus*), →*komikum* (→*komikus*) stb.

📖 TESz.; Újírás 1982/2: 116; EWUng.

egzotikus → *egzotikum*

egy **A:** 12. sz. vége/ *ig, igg* (HB.), de vö. →*egyéb*, de vö. →*egyes*; [1237–1240] ? *Egude* [sz.] [szn.] (PRT. 1: 783); 13. sz. közepe/ *eggen yg* (ÓMS.); 1372 u./ *egý* (JókK. 1); 1416 u./ *égvala* (BécsiK. 69); 1519 *eegy* (JordK. 211); 1841 *ögyöm* (MTsz.); NYJ. *ed* (ÚMTsz.); *ëggy* (MTsz.); *ëtty* (Nyatl.) **J:** <SZÁMN> 12. sz. vége/ 'annyi {személy, dolog}, amennyit a számsor első egész száma jelöl; egy egységnyi mennyiség | ein(e); eins' # (↑) | <HTL NÉVM> 1. 1372 u./ 'egyik | der/die/das eine' (JókK. 1); 2. 1519 'valaki | jemand' (JordK. 392); 3. 1585 'valamilyen, egy bizonyos | irgendein' # (Cal. 923) | <HTL NÉVELŐ> 1372 u./ 'nem ismert dolgot jelentő főnév jelzőjeként | ein(e)' # (JókK. 6) | <MN> 1. 1405 k. 'vérrokoni viszonyban levő | blutsverwandt' (SchlSzj. 199.); 2. 1416 u./ 'azonos, hasonló; {vkivel, vmivel} egységet alkotó | identisch; Einheit bildend {mit jmdm, einer Sache}' # (MünchK. 103rb); 3. 1456 'egyetlen, egyedüli | einzig' (SermDom. 2: 142); 4. 1474 'egyetértő; egyakarató, együttérző | einverstanden; eines Willens' # (BirkK. 1); 5. [határozói értékben] 1578 'mintegy, körülbelül | ungefähr' (SzT.); 6. 1935 'csupa, merő | voll(er)' (Csűry: SzamSz.) | <FN> 1555 '(fiú- és lány)testvérek | Geschwister' (SzT.) **Sz:** ~**ed** [1237–1240] ? [szn.] (↑); 13. sz. közepe/ *eggedum* 'egyetlen(ke) {gyermek} | das Einzige {Kind}' (ÓMS.) | ~**ség** 1470 *egzeg* 'egyszerűség | Einfachheit' (SermDom. 2: 741); 1508 'egység, egységesség | Einheit' (DöbrK. 56) | ~**séges** 1645 *egységes* (NSz.) | ~**ke** 1806 <SZÁMN> 'egy | eins, ein, einer' (NSz.); 1887 'egyetlen gyermek a családban | Einzelkind' (Naszt.) | ~**ségesít** 1869 *egységesíteni* [sz.] (Naszt.); 1873 *egységesítés* [sz.] (NSz.) | ~**ségesül** 1891 *egységesülése* [sz.] (NSz.) **R:** ~**ik** 1372 u./ *egýk* 'egyike vminek | jemand, einer ihrer' (JókK. 13); 1372 u./ 'az egy(ik) | der eine, einer' (JókK. 70) | ~**el** 1372 u./ *egyel* 'egyszer | einmal' (JókK. 19) | ~**szer** 1416 u./ *eccer* 'egykor, hajdan, valaha | einst' (BécsiK. 267); 1527 'egyszerre, egyúttal, ugyanakkor | zugleich' (ÉrdyK. 515); 1529 'egyszer | einmal' (VirgK. 20v) | ~**szerre** 1772 *egyszerre* 'hirtelen(ül), egyszerre (csak) | plötzlich' (Naszt.); 1781 'egyúttal, ugyanakkor | zugleich' (Naszt.)

■ Belső keletkezésű, de keletkezés módja vitatott. | 1. Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az →*e*¹ (→*ez*¹) közelre mutató névmás és az -*l* ablatívuszrag megszilárdult ragos alakulata. A folyamat során *l* > *l'* > *gy* palatalizálódás és affrikálódás történt. Eredetileg névmás lehetett. Mutató névmásból keletkezett számnevekhez vö. osztj. (Szin.) *it* 'egy; az'; finn *ensi* 'első'; lat. *unus* 'egy'; ném. *ein* 'ua.' stb. A jelentésváltozás folyamata 'ez itt' > 'kettőből az egyik, az első' > 'egy' lehetett. Hasonló alaktani és jelentéstani változáshoz vö. →*más*. 2. Származékszó. | ⊕

Az $\rightarrow e^1$ ($\rightarrow ez^1$) közelre mutató névmásból keletkezett a -gy névszóképzővel. A rokon nyelvek megfelelő alakjaihoz vö. $\rightarrow így$.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A hangalak mindkét magyarázat esetén úgy jöhetett létre, mint az $\rightarrow így$ esetében. ☞ Az *egyke*, az *egységesít* és az *egységesül* nyelvújítási származékszó. ⊕ Az $\rightarrow elö^1$ szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 MNy. 54: 52, 61: 18; Nyr. 89: 118; TESz., *egyke* a. is; UEW. 67, 72; Honti: Zahlw.; EWUng. • Vö. *egy-*, *egyéb*, *egyedül*, *egyen*, *egyén*, *egyes*, *egyetemben*, *egyetlen*, *egyez*, *egyezik*, *egylet*, *egymás*, *egyre*, *egyre-másra*, *egyszeregy*, *egyszersmind*, *együtt*, *egyveng*, *elegyít*, *ez¹*, -*fajta*, *huszon-*, *mind-*, *mintegy*, *-nemű*, *ottogyol*, *-szerű*, *testvér*, *tizen-*, *tök-*, *ugyan-*

egy-

I. ~ügyű A: 1372 u./ *egj ygyew* (JókK. 113) **J:** 1. 1372 u./ 'egyszerű; jámbor | einfach; fromm' (↑); 2. 1585 'ostoba | einfältig' # (Cal. 518) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ *egjygyewfegnek* (JókK. 108) | ~**szerű A:** 1595 *Egy-fzereü* (Ver. 98.) **J:** 1. 1595 'nem több v. nem sok részből álló; nem bonyolult | einfach; nicht kompliziert' # (↑); 2. 1750 'egyenlő, hasonló; egykorú, hasonlóféle (személy) | gleichförmig; gleichaltrig' (Wagner: Phras. *Parilis* a.); 3. 1814 'nem mesterkél, természetes; nyílt, őszinte | natürlich; aufrichtig' (Nsz.) | ~**ívású A:** 1662/ *egy ivásu* (NySz.) **J:** 1. 1662/ 'ugyanabba a korosztályba, nemzedékbe tartozó, egyidős | gleichaltrig' (↑); 2. 1858 'vkivel azonos rétegbe tartozó, esetleg azonos felfogású (személy) | gleichartig, gleichdenkend' (Nsz.) | ~**öntetű A:** 1838 *egy-öntetű* (Nsz.) **J:** 'teljesen hasonló, egységes, homogén | einheitlich, ohne störende Fugen' # | ILYENÉK MÉG: ~**hangú** 'egyező, azonos hangú; többször ismétlődő (hang); változatosság nélküli, fárasztóan egysíkú, jellegtelen (folyamat, jelenség) | gleichlautend; eintönend; gleichförmig' (1790: Nsz.); ~**kedvű** 'közönyös; változatlanul közömbös kedélyű | gleichgültig, gleichmütig' (1829: NSz.)

II. ~aránt A: 1372 u./ *egjarant* (JókK. 86) **J:** 'azonos módon | gleichermaßen' # | ~**általában A:** 1585 *egy átallyában* (Cal. 296) **J:** 1. 1585 'határozottan, egyenesen | mit Bestimmtheit' (↑); 2. 1593 'teljesen, teljességgel; általában | völlig, ganz; im allgemeinen' (MNy. 62: 102); 3. 1763 'tulajdonképpen | überhaupt' # (NSz.); 4. [~*általában nem*] 1781 'a legcsekélyebb mértékben sem | nicht im geringsten' # (NSz.) | ~**általán A:** 1616 *eggyáltalánfogua* (NySz.) **J:** 1. [~*általán nem*] 1616 'még egy kissé sem | nicht im geringsten' # (↑); 2. 1649 'teljesen, teljességgel | geradezu' (NSz.); 3. 1780 'tulajdonképpen | überhaupt' (Nsz.)

III. ~előben † A: 1570 *egy eleobe* (SzT.); 1585 *Egy eleóben* (SzT.) **J:** 1. 1570 'először, kezdetben | anfangs' (↑); 2. 1585 'sietve, nagy sebesen | eilends' (SzT.); 3. 1586 'ideiglenes(en), előzetes(en) | vorläufig' (SzT.) | ~**először † A:** 1570 *egy Eleoszer* (SzT.) **J:** 1. 1570 'kezdetben, eredetileg | anfänglich' (↑); 2. 1783 'először, kezdetben | zuerst' (SzT.) | ~**előre A:** 1734 *egj előre* (SzT.) **J:** 1. 1734 'először, kezdetben | zuerst' (↑); 2. 1790 'bizonytalanul rövid ideig, jelenleg még | vorläufig, bis auf weiteres' # (NSz.); 3. 1833 'előre | (im) voraus' (Kassai: Gyökerésző 2: 44) | ILYENÉK MÉG: ~**elsőben** 'először, kezdetben | zuerst' (1639: SzT.); ~**elsőben** 'rögtön, azonnal | sofort' (1653: SzT.)

■ Összetett szavak előtagja, azonos az $\rightarrow egy$ szóval. | ⊕ Az 1. csoportban az előtag számnév, az utótagok az $\rightarrow ügy^1$, a $\rightarrow szer^1$, az *ívás* ($< \rightarrow ívik^1$) és az *öntet* ($\rightarrow önt$) -*úl/-ű* képzős származékai (vö. még $\rightarrow szerű$). Ezek a származékszók csak szószerkezetekben, ill. összetételekben adathatók. Az *együgyű* 2. jelentése metonímia; vö. lat. *simplicitas* 'egyszerűség; együgyűség'; ném. *einfältig* 'ostoba', (R.) 'egyszerű'; stb. Az *egyöntetű* kialakulásában talán német hatás is szerepet játszhatott; vö. ném. *aus einem Guß sein* 'teljesen hasonló, egységes', tkp. 'egy öntésből való'. – A 2. csoportban az előtagnak fok-, ill. módhatározói szerepe van; az utótagok: *aránt* ($\rightarrow iránt$); *általában*, *általán* ($\rightarrow által$). – A 3.

csoportban az előtag fokhatározói szerepű; az utótagok: (R.) *előben* 'először is, elsőnek' (vö. *előbe* 'előbb, korábban' (1583: SzT.)); *először* (→*elő*), *előre* (→*előtt*).

☞ TESz. *egyáltalában* a., *egyaránt* a., *egyelőre* a., *egyhangú* a., *egyívású* a., *egykedvű* a., *egyöntetű* a., *egyszerű* a., *együgyű* a.; EWUng. • Vö. *által*, *elő*¹, *előtt*, *íránt*, *ívik*¹, *önt*, *szer*², *ügy*²

egyéb A: 1138/ ? *Egebendi* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 13. sz. eleje/ *ygeb* (KTSz.); 1372 u./ *egjebet* (JókK. 4); 1416 u./¹ *égèb* (BécsiK. 4); 1535 *Egeeb* (Ozori: Vit. B5a); 1552 k. *egib* (MNY. 82: 247); 1591 *egeo* (SzT.) J: <HTL NÉVM> 13. sz. eleje/ 'más; az ismert, említett dolgon, dolgokon kívül még számba vehető | anderer; sonstig' # (↑) | <KSZ> 1763 'kivéve; hacsaknem | ausgenommen; es sei denn' (NSz.) R: ~**ként** 1416 u./¹ *egèbkent* (BécsiK. 176) | **egyebűn** 14161 u./² *egebonnèn* (MünchK. 95vb) | **egyebűt** 1510 *egyebevt* (MargL. 20) | **egyebűvé** 1517 *egjebwve* (TörtTár 1890: 559)

■ Megszilárdult közép fokjeles alakulat. | ☞ A névmási szerepű →*egy*--ből keletkezett a -*b* közép fokjellel. A szó belseji *é* pótlónyúlással keletkezhett az eredeti *e*-ből. – Közép fokjellel keletkezett általános névmások más nyelvekben is vannak; vö. gör. *ἕτερος*; lat. *alter*; ném. *ander*; stb.: 'más, egyéb; másik'.

☞ Nyr. 62: 50; EtSz.; B. Lőrinczy: KTSz. 166; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 176; EWUng. • Vö. *egy*

egyed A: 1790 *Egyedes* [sz.] (NSz.) J: <FN> 1. 1790 'önállóan létező, egyes dolog, egy példány; vmely fajtát alkotó dolgok, élőlények közül egy | Einzelstück; Einzelpflanze, -tier' (↑); 2. 1839 'egyen | Einzelmensch' (Nszt.) | <MN> 1808 'egyedüli, egyetlen | einzig' (Sándor I.: Toldalék)

■ Tudatos szóalkotás, elvonás eredménye. | ☞ Alapja az →*egyedül* 'magányosan, társtalanul; egymagában' határozószó. Melléknévi jelentésében a szó ma csak néhány összetétel előtagjában maradt meg. ☞ Nyelvújítási szóalkotás.

☞ Tolnai: Nyelvújítás 213; TESz.; EWUng. • Vö. *egyedül*

egyedem-begyedem → *egyem-begyem*

egyedül A: 1416 u./¹ *egèdpl* (BécsiK. 78); 1519 k. *egedyül* (DebrK. 461); 1546 *Egyedyl* (SzT.); 1609 *eggyedul* (SzT.); 1882 *ögyedül* (Bálint: SzegSz.); NYJ. *ëdedül* (ÚMTsz.) J: <HSZ> 1416 u./¹ 'magányosan, társtalanul; egymagában, önmagában | einsam, alleinstehend {als Adv.}; allein, für sich' # (↑) | <PARTIKULA> 1546 'csak, csupán; kizárólag | nur; ausschließlich' (↑) Sz: ~**i** 1818 k. *egyedüli* (Nszt.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☞ A (R.) *egyed* 'az egyetlen, az egyedüli' (→*egy*) főnévből keletkezett az -*ül* állapothatározó-raggal. Partikulaként gyakran a →*csak* partikulával együtt fordul elő. ☞ Idetartozik a -*t* módhatározó-raggal keletkezett (N.) *egyedült* 'egyedül; nőtlen v. nem férjes <ember>' (MTsz.). – Ikerszóként idetartoznak még: *egyes-egyedül* 'magányosan, teljesen egyedül' (1639: SzT.); (N.) *egyedes-egyedül* 'teljesen egyedül' (MTsz.).

☞ Nyr. 42: 184; TESz.; EWUng. • Vö. *egy*, *egyed*

egyel → *egyez*

egyem Δ **A:** 1528 *egem* (SzékK. 254); 1531 *egöm* (TelK. 35); 1533 u. *ejem* (MonÍrók. 3: 58); 1838 *igyem* (Tsz.); NYJ. *ëgyëm* (MTsz.) **J:** 1. 1528 'persze, ugyanis | nämlich' (↑); 2. 1611 'mondom, mondja, úgymond | sag' ich, sagt er (bei direkter Rede und stets eingeschoben bzw. nachgestellt)' (Szenczi Molnár: Dict.); 3. [határozói értékben] 1826 'ízé | Dingsda' (TudGyűjt. 2: 45)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg összetett szó. | ☐ Talán az →*így* határozószó *egy* 'ilyen módon' változatából + az *ím* (→*íme*) *em* 'íme' változatból keletkezett; vö. még →*em*-. Ezt a magyarázatot a feltehetőleg eredeti 1. jelentés támogatja, ám tisztázatlan, hogyan keletkezett ebből a 2. és 3. jelentés.

📖 NytudÉrt. 38: 56; TESz.; EWUng. • Vö. *egyem-begyem*, *így*, *íme*

egyembe → *egyembelű*

egyem-begyem × **A:** 1837 *egyembegyem* (Athenaeum 1: 235); 1881 *Étyém-pétyém* (Kelemen J.: Monds. 90); NYJ. *elëm-belëm*, *ellem-bellem* (NéNy. 9: 149) **J:** '⟨kiolvasó versikék bevezető szava⟩ | ⟨Reimwort versch. Zählreime, das ein Sprüchlein beginnt⟩'

egyedem-begyedem **A:** 1863 *Ögyötöm, bögyötöm* (Krizsa [szerk.] Vadr. 128); 1872 *Egyedem, begyeden* (Nyr. 1: 186); 1874 *Égyedem-bégyedem* (Nyr. 3: 502); NYJ. *Ededem-bededem* (ÚMTsz.); *egedem-begedem*, *egyerem-begyerem* (NéNy. 9: 147) **J:** '⟨kiolvasó versikék bevezető szava⟩ | ⟨Reimwort versch. Zählreime, das ein Sprüchlein beginnt⟩'

■ Játshi szóalkotással keletkezett ikerszók. | ☐ Az →*egyem*, ill. *egyedem* szavakból jöttek létre. Keletkezés módjukhoz vö. →*csecsebecse*, *csonkabonka* (→*csonka*) stb. Az →*egyedem* az →*egyem*-ből jött létre a becéző szerepű -*d* kicsinyítő képzővel. ☹ Idetartozik: *igyiridi-bigyiridi* '⟨kiolvasóversikék bevezető szavai⟩' (1837: Athenaeum 1: 235). ☐ A szócsaládnak az →*egy* számnévhez való kapcsolása téves, bár a kialakulás folyamatában szerepet játszhatott. ☹ Gyermeknyelvi szó.

📖 TESz. *egyedem-begyedem* a.; Kelemen J.: Monds. 89; EWUng. • Vö. *egyem*

egyembelű † **A:** 13. sz. közepe/ *egembelu* (ÓMS.) **J:** 'együtt | zusammen, beisammen'

egyembe Δ **A:** 1372 u./ *egjenbe* (JókK. 41); 1416 u./¹ *egembè*, *egèmbè* (BécsiK. 7, 148) **J:** 1. 1372 u./ 'együtt, együttesen | zusammen' (↑); 2. 1416 u./¹ 'kölsönösen | gegenseitig' (BécsiK. 7); 3. 1416 u./¹ 'egybe, össze | zusammen (Richtungsbestimmung)' (BécsiK. 148); 4. 1416 u./³ 'egyszersmind | zugleich' (AporK. 64)

egyemben Δ **A:** 1493 k. *egyemben* (FestK. 140); 1557 *Igyemben* (RMKT. 5: 169); 1784 *eggyembenn* (Baróti Szabó: KisdédSz. 22); NYJ. *ëggyemben-ëggy* (MTsz.) **J:** 'együtt, együttesen | zusammen'

■ A szócsalád legkorábbi tagja, az **egyembelű** összetett szó. | ☐ Az →*egyen* + *belű* (a →*bele* változata) összetétele. Eredetileg névutós szerkezet volt 'össze ⟨irányhatározóként⟩; azonos módon' jelentésben.

■ Az **egyembe** rövidülés. | ☐

■ Az **egyemben** képzés. | ☐ Mindkét szó hasonlóan a fentiekhez, ugyancsak névutós szerkezetekre visszavezethető összetétel, amelyekben a második tagként szolgáló névutó megrövidült s határozóraggá alakult. Hasonló fejlődéshez vö. →*bele*, →*benne*. – Az **egyembe** és

egyemben megszilárdult ragos alakulatként is keletkezhettek a második tag határozóraggá alakulását követően.

📖 UngJb. 3: 39; TESz.; MNy. 67: 130; Benkő: ÁrpSzöv. 282; EWUng. • Vö. *bele, egyen*

egyemben* → *egyembeli

egyen † **A:** 13. sz. közepe/ *eggen* yg (ÓMS.); 1372 u./ *egyen egyen* (JókK. 136); 1531 *eeéggyen* (ÉrsK. 475); 1539 *ygyen ygyen* (KulcsK. 74) **J:** <MN> 13. sz. közepe/ 'egyetlen, egyedüli | einzig' (↑) | <HSZ> **1.** 1372 u./ 'egyenként, külön | einzeln' (↑); **2.** 1531 'együtt; azonos módon | beisammen; gleichfalls' (↑) **R:** ~**ént** 1474 *egenent* 'egyenként, külön | einzeln' (BirkK. 1a) | ~**ként** 1531 *egyen kent* 'egyesével' (ÉrsK. 482)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az →*egy*-ből keletkezett *-n* módhatározóraggal. A melléknévi jelentés az alapszó számnévi jelentését, a határozószói jelentés ezzel szemben az alapszó melléknévi jelentését őrzi. Ma csupán különböző származékok alapszavaként, illetőleg az *egyenként* megszilárdult ragos alakulatban él. (⊕) Az a magyarázat, amely szerint az →*egy*-ből jött volna létre *-n* névszóképzővel, kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *egy* a.; MNy. 50: 348; TESz. *egyenlő* a.; Benkő: ÁrpSzöv. 283; EWUng. • Vö. *egy, egyembeli, egyenes, egyenlő*

egyen-

I. ~súly **A:** 1808 *egyensuly* (NSz.) **J:** 'az az állapot, amelyben az ellentétes hatások, erők, körülmények stb. kiegyenlítik egymást | Gleichgewicht' # **Sz:** ~**oz** 1841 *egyensúlyozni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**érték** **A:** 1833 *egyen-érték* (Nszt.) **J:** 'vminek pénzben v. más, anyagi értéket képviselő dologban kifejezett (ellen)értéke | Gleichwert' # | ~**jogú** **A:** 1841 *egyen-jogu* (NSz.) **J:** 'egyenlő (társadalmi, politikai) jogokkal rendelkező (személy, csoport, ill. dolog) | gleichberechtigt' # | ILYENEK MÉG: ~**rangú** 'a többiekkel egyenlő elbírálása, megbecsülése, jogú, pozíciójú (személy v. dolog) | gleichrangig' (1838: Hirnök 1838. márc. 20.: [3]); ~**áram** 'olyan elektromos áram, amelynek az erőssége állandó v. periodikusan változó, de az iránya állandó | Gleichstrom' (1883: TermtudFüz. 7/2: 69)

II. ~ruha **A:** 1836 *Egyenruha* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'vmely szervezet, intézmény tagjainak egyforma (hivatalos) öltözéke | Uniform' #

■ Tükörfordítások előtagjai, elvonások. | (⊖) A tükörfordítások német minták alapján keletkezett összetett szók; vö. ném. *Gleichgewicht* 'egyensúly', *Gleichwert* 'egyenérték', *gleichberechtigt* 'egyenjogú' stb. (⊕) A főleg csak összetételekből adatolt *egyen* 'egyforma, ugyanolyan' (1805: NSz.) kései tudatos elvonás az →*egyenlő*-ből. – Utótagok a magyarban (címszavak kivételével): *érték* (→*ér*¹), *jogú* (< →*jog*) stb.

■ Az ***egyenruha*** közvetett tükörfordítás. | (⊖) Az 1. csoport szavainak analógiájára a ném. *Uniform* 'egyforma szolgálati öltözék' [a lat. *uniformis* 'egyforma' alapján] jelentéstani hatására tudatos szóalkotásként keltkezett. (⊖) Ez utóbbinak más, részben elavult megnevezései: *egyöltözet* (1711: MNy. 15: 38); *formaruha* (1790: NSz.).

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊗) Nyelvújítási szavak.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *egyenlő, ér*¹, *jog, ruha, súly*

egyén **A:** 1814 *egyének* (Nsz.); NYJ. *ëgyén* (ÉrtSz.) **J:** 1. 1814 'a többi embertől sajátosságai alapján különböző emberi lény; személy | Individuum; Person' (↑); 2. 1839 'egyed (dolgokra vonatkoztatva) | Einzelding' (NSz.) **Sz:** ~i 1829 *egyéni* 'vmitől jól megkülönböztethető, sajátos | ' (Nsz.) | ~iség 1831 *egyéniség* 'vki (v. vmi) mint különleges egyéni tulajdonság(ok) hordozója | ' (Nsz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | ⊕ Az →*egy* számnév + az →*én* valószínűleg jelzős alárendelő összetétele. Összetételként elhomályosult, ma inkább az *egy* származékaként hat. A 2. jelentése elavult. ☿ Nyelvújítási szó. ~ Hasonló összetétel a (R.) *egyki* 'valaki, egyén' (1786: NySz.).

📖 Tolnai: Nyelvújítás 207; Bárczi: MNyÉl. 306; TESz.; EWUng. • Vö. *egy, én*

egyenes **A:** 1372 u./ *igyleneft* (JókK. 122); 1416 u.¹ *egèneffeiglèn* (BécsiK. 109); 1495 e. *igenos* (GuaryK. 28); 1527 *Egyenyefèn* (Heyden: Puerilium 41); 1533 *Igenűs* (Murm. 1016.); 1628 *igines* (SzT.); 1746 *égyenesen* (SzT.); 1805 *ëgyènes* (Nsz.); NYJ. *ëgënyës, igönyös* (ÚMTsz.) **J:** <MN> 1. 1372 u./ 'irányát nem változtató, nem görbe | gerade' # (↑); 2. 1416 u.¹ 'hasonló, egyező; hozzáillő, alkalmazkodó | ähnlich, gleich; passend, anschmiegsam' (BécsiK. 299); 3. 1416 u.² 'sík, sima; lapos | glatt; flach' # (MünchK. 56rb); 4. 1456 k. 'egyetértő, békességes; összhangban levő | einträchtig, friedlich; harmonisch' (SermDom. 2: 229); 5. 1470 'egyidős, egykorú | gleichaltrig' (SermDom. 2: 720); 6. 1493 k. 'igazságos; becsületes, őszinte | gerecht; ehrlich, aufrichtig' # (FestK. 10); 7. 1527 'függőleges, nem ferde | senkrecht' # (Heyden: Puerilium 41); 8. 1577 'vastag, kövér, telt, testes | dick' (KolGl.); 9. 1577 k. 'rendjén levő, helyes; rendes, pontos | richtig; ordentlich, genau' (OrvK. 462); 10. 1583/ 'közvetlen | unmittelbar' (SzT.); 11. 1585 'nem fordított | nicht umgekehrt' (Cal. 563) | <FN> 1. 1416 u.¹ 'szint, sík; síkság | Niveau, Fläche; Ebene' (BécsiK. 109); 2. 1807 'vonal, amelynek két pontja a legrövidebb úton van összekötve (geometria) | Gerade (Geom)' (Nsz.); 3. 1884 '(cél)egyenes | Gerade einer Bahn (im Sport)' (Bánhidi: Sportny. 226); 4. 1931 'vízszintes irányú út a boksztban | Gerade (im Boxen)' (Nsz.) **Sz:** ~ít 1416 u.¹ *egènefeit* (BécsiK. 299) | ~ül 1416 u.³ *egenesoltetik* [sz.] 'alkalmazkodóvá válik | anschmiegsam werden' (AporK. 86) | ~ség 1493 k. *egyenességben* 'igazság, jogosság | Gerechtigkeit' (FestK. 31) | ~edik 1519 k. *igienosodenek* 'egyetértésre jut | sich mit jmdm über etw einig werden' (DebrK. 115)

egyenít † **A:** 1508 *ëgeneited* (DöbrK. 292); 1604 *igyenitö* [sz.] (Szczi Molnár: Dict. *Hoftorium* a.) **J:** 1. 1508 'egyenlővé tesz, egy szintre helyez; kiegyenlít | gleichsetzen; ausgleichen' (↑); 2. 1682 'elegyenget, elsimít | abglätten' (NySz.)

egyenget **A:** 1519 k. *igengetessec* [sz.] (DebrK. 246); 1531 *egenges* [egyenget □] (TelK. 48); 1836 *Ögyengetni* [sz.] (Nyr. 102: 176); NYJ. *el-ëgyenget* (MTsz.) **J:** 1. 1519 k. 'irányít, eligazít; előmozdít | leiten, zurechtweisen; fördern' (↑); 2. 1526 'egyenletessé tesz; egyenesít | ebnen; gerademachen' # (SzékK. 37); 3. 1560 k. 'megigazít, elrendez; helyesbít, javít | richten, ordnen; berichtigen, verbessern' (GyöngySzt. 4362.); 4. [meg~, el~] 1668 'megver | verprügeln' (NySz.)

egyenetlen **A:** 1536 *ëgyenetlenfegek* [sz.] (Pesti: Fab. 24b); 1556 *igyenetlenkedjék* [sz.] (TörtTár 1911: 89); 1577 k. *igyenétlennel* (OrvK. 168); NYJ. *ëgyenetlenködik* [sz.] (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1536 'egyenlőtlen, különböző; nem összeillő | ungleich; nicht zusammenpassend' (↑); 2. 1540 'viszálykodó | zwieträtig' (RMNy. 2/2: 33); 3. 1577 k. 'nem egyenletes, szabálytalanul változó; nem sík | ungleichmäßig; uneben' # (↑); 4. 1585 'hamis; rossz | falsch; schlecht' (Cal. 538); 5. 1604 'ferde; görbe | schief; krumm' (Szczi Molnár: Dict. *Právus* a.)

■ Származékszók. | ⊕ Az →*egyen* 'együtt; hasonlóan' szóból keletkeztek az -s és -etlen melléknév-, ill. az -ít és -get igeképzőkkel.

egyenetlen → *egyenés*

egyenget → *egyenés*

egyenít → *eggyenes*

egyenleg → *egyenlő*

egyenlet → *egyenlő*

egyenletlen → *egyenlő*

egyenlít → *egyenlő*

egyenlő **A:** 1319 ? *Egenleu* [szn.] (NytudÉrt. 68: 84); 1337 ? *Igenleu* [szn.] (Oklsz.); 1395 k. ? *igerile* [ɔ: *igenle*] (BesztSzj. 62.); 1405 k. *egenlw* (SchlSzj. 27.); 1416 u./¹ *égènlò* (BécsiK. 5); 1495 e. *ígenlò* (GuaryK. 25); 1508 *égellò* (DöbrK. 312); 1748 *egygyenlőség* [sz.] (NySz.) **J:** <MN> **1.** 1395 k. ? 'egyforma; azonos | gleichartig; identisch' # (↑), 1405 k. 'ua.' (↑); **2.** 1416 u./¹ 'hasonló; megfelelő | ähnlich; entsprechend' (↑); **3.** 1416 u./¹ 'egyetértő; megférő, összeférő | einmütig; verträglich' (BécsiK. 77); **4.** 1416 u./¹ 'egyidős, egykorú; egyidejű | gleichaltrig; gleichzeitig' (BécsiK. 118); **5.** 1416 u./² 'vmely párnak egyik tagját alkotó, páros | das eine Glied eines Paars bildend' (MünchK. 56rb); **6.** 1560 k. 'harmonikus | harmonisch' (GyöngySzt. 2216.); **7.** 1585 'egyenletes; egyenes | gleichmäßig; gerade' (Cal. 35) | <FN> 1949 'döntetlen állás {a sportban} | Unentschieden {im Sport}' (Nsz.) **Sz:** ~**ség** 1405 k. *egenlw feg* (SchlSzj. 28.) | ~**tlen** 1645 *egyenlőtlen* (Szily: NyÚSz.) | ~**sít** 1645 *egyenlősíthetőség* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**sdi** 1945 *egyenlősd* (Nsz.)

egyenlet <IGE> † **A:** 1521 *egyenletnek* *vala* (ApMélt. 42); 1527 *ygenlettetee* [sz.] (ÉrdyK. 55); 1589 ? *egyenlőtőc* (NySz. *Egyenlít* a.) **J:** 'összehasonlít; egynek tekint, egy szintre helyez | vergleichen; gleichsetzen'

egyenletlen † **A:** 1527 *ygyenletlenne* (ÉrdyK. 328); 1533 *egwłwilenfeeg* [sz.] (Komjáti: SzPál. 15a); 1540 *egyenlethlenfeg* [sz.] (RMNy. 2/2: 33) **J:** **1.** 1527 'egyenlőtlen, különböző | ungleich' (↑); **2.** 1533 ? 'viszálykodó | uneinig; zwieträchtig' (↑), 1540 'ua.' (↑)

egyenlít **A:** 1685 ? *Egyenlőítő* [sz.] (NySz.); 1757 *Egyenlítő* [sz.] (Szily: NyÚSz.); NYJ. *ëggyenlít* (Bálint: SzegSz.) **J:** **1.** 1685 ? 'egyenlővé tesz; arányosít | ausgleichen; proportionieren' # (↑), 1757 'ua.' (↑); **2.** [főleg *ki~*] 1835 'rendbe hoz, elsimít | schlichten' (Szily: NyÚSz.); **3.** 1929 'kiegyenlít {a sportban} | ausgleichen {im Sport}' (Nsz.) **Sz:** ~**ő** 1685 ? (↑); 1757 (↑)

egyenlet <NSZ> **A:** 1784 *Egyenlet* (Nsz.); NYJ. *ëggyenletös* [sz.] (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1784 'mennyiségeknek v. mértani pontok helyzetének egyenlőség formájában kifejezett összefüggése | Gleichung' (↑); 2. 1834 'egyenleg | Bilanz' (Szily: NyÚSz. *egyenleg* a.) **Sz:** ~**es** 1795 k. *Egyenletes* 'derékszögű | rechtwinklig' (Nsz.); 1831 'egyenlően, arányosan elosztott | ausgeglichen' (Nsz.); 1839/ 'szélsőségektől, zökkenőktől, ingadozásoktól mentes | gleichmäßig' (NSz.); 1886 'sima | eben' (Nsz.)

egyenleg **A:** 1832 *egyenlege* (bilanx) (TudGyűjt. 16/2: 50); 1843 *Egyenleg* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'a tartozási és a követelési, ill. a kiadási és a bevételi összeg különbsége (a könyvvitelben) | Bilanz'

■ Származékszók. | ⊕ A szócsalád tagjai az *-l* igeképzővel bővült →*egyen*-re mennek vissza. Az így keletkezett ige azonban csak kései elvonásként adathozható; vö. *egyenel* (~ *egyenl*) 'egyenlővé tesz' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 22), *egyenlik* 'ritkul' (1805: NSz.). – A szavak végződése: *-ő* folyamatos melléknévi igenévképző (*egyenlő*), *-et*, ill. *-ít* műveltető képző (*egyenlet* ige, *egyenlít*), *-etlen* melléknévképző (*egyenletlen*), *-et*, ill. *-g* névszóképző (*egyenlet* főnév, *egyenleg*). ⊞ Az *egyenlet* és *egyenleg* főnév, valamint az *egyenlítő* és *egyenletes* melléknév nyelvjárási szavak.

📖 MNy. 50: 348, 54: 61; ALH. 8: 159; TESz.; EWUng. • Vö. *egyen*, *egyen*-

egyes **A:** 1138/ ? *Egus* [SZN.] (MNy. 32: 132); 1372 u./ *egyeffeges* [sz.] (JókK. 72); 1416 u./¹ *eggèfehèd* [sz.]; *mègèggèfòl* [sz.] (BécsiK. 4, 89); NYJ. *ëgyës* (UMTsz.) **J:** <MN> 1. 1372 u./ 'egyetértő; békés | einträchtig; friedlich' (↑); 2. 1508 'különálló, magányos; egyedüli, egyetlen | einsam; einzig' # (DöbrK. 18); 3. 1582 'azonos, egyező; hasonló | identisch; ähnlich' (NySz.); 4. 1585 'egyszerű; együgyű | einfach; einfältig' (Cal. 981); 5. 1605 'egyöntetű, egyforma; egységes | einheitlich; einig' (SzT.); 6. 1780 'némely; bizonyos | mancher; gewisser, einige' # (Nsz.) | <FN> 1. 1780 'legkisebb helyi értékű egység, ill. ennek megfelelő helyi érték | Einer (als Stellenwert)' (Nsz.); 2. 1864 'az 1-es számjegy | Eins (Zahl)' # (CzF.); 3. 1878 '(a legjobb, ill. legrosszabb) iskolai osztályzat | Schulnote Eins' # (Nsz.); 4. 1901 'egyéni versenyszám (a sportban) | Einzel (im Sport)' (Nsz.) **Sz:** ~**ség** 1372 u./ [sz.] 'egyetértés, beleegyezés | Eintracht, Einverständnis' (↑); 1587 ? 'megállapodás | Vereinbarung' (SzT. *egyezség* a.); 1790 'ua.' (MNy. 65: 283) | ~**séges** 1372 u./ 'egyöntetű, egyforma; egységes | gleich; einheitlich' (↑) | ~**ül** 1372 u./ *egyeffewltetet* [sz.] (JókK. 9) | ~**ület** 1416 u./¹ *eggèfòlètìèrt* '(házas)párként) egyesülés | Vermählung' (BécsiK. 53); 1813 'egység, összhang | Einheit' (Nsz.); 1815 'társulás, testület stb. | Verein' (Szily: NyÚSz.) | ~**ít** 1416 u./¹ *eggèfehèd* magadat 'csatlakozik vkihez | sich jmdm gesellen' (BécsiK. 4); 1416 u./² 'össze-, egybekapcsol' (MünchK. 46ra)

■ Származékszó. | ⊕ Az →*egy* számnévből keletkezett az *-s* melléknévképzővel; vö. *hármás* (→*három*), *kettes* (→*két*) stb. Az *egyeség* 'megállapodás, megegyezés' jelentése az →*egyezik* hatására keletkezhetett. Az *egyesület* származék eredeti jelentésében elavult, újabb jelentésekkel a nyelvjárási elevenítette fel.

📖 EtSz. *egy* a.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; MNy. 65: 278; EWUng. • Vö. *egy*

egyetem → *egyetemben*

egyetemben **A:** 1372 u./ *egyetlembe*, *egyetlenben* (JókK. 92, 13); 1416 u./³ *egyetemben* (AporK. 145); 1495 e. *igetombe* (GuaryK. 56, 57); 1527 *eegetemben* (ÉrdyK. 19); 1531 *egedömbe* (TelK. 29); 1541 *égettembe* (KL. 233.); 1541/ *egyótömbe* (Tinódi: Cronica 12a); 1572 *eggientembe* (NySz.); 1805 *ëgyetëmben* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'együtt, együttesen; vmennyien,

összesen | zusammen, beisammen; alle insgesamt' (↑); **2.** 1519 'egyszerre, egyformán; egyetértőleg, egyhangúlag | gleicherweise; einstimmig (als Adv.)' (JordK. 61); **3.** 1519 'össze, egybe | zusammen (als Richtungsbestimmung)' (JordK. 449); **4.** 1519 'egszersmind, egyúttal; hasonlóképpen, ugyancsak | auch, zugleich; ähnlicherweise' (JordK. 473); **5.** 1790/ 'egyfolytában, megszakítás nélkül | ohne Unterbrechung' (NSz.)

egyetem <HSZ> † **A:** 1495 e. vele *ígető* (GuaryK. 72); 1774 *egyetem* (NyF. 14: 17) **J:** '(mindenkivel) együtt | alle insgesamt'

egyetem <NSZ> **A:** 1805 *ëgyetëm* (Nsz.); 1864 *egyetëm* (CzF.); NYJ. *ëgyetöm* (Bálint: SzegSz.); *egyötömös* [sz.] (Bálint: SzegSz.); *eggyetem* (MNY. 33: 144) **J:** **1.** 1805 'együttlét; együttélés, közösség | Beisammensein; (Lebens)gemeinschaft' (↑); **2.** 1811 'világmindenség | Weltall' (Nsz.); **3.** 1811 'több tudományágban képzést nyújtó felsőoktatási intézmény | Universität' # (Nsz.); **4.** 1814 'vminek az egésze | Gesamtheit, das Ganze' (Nsz.) **Sz:** ~**es** 1811 *egyetemesen* (Szily: NyÚSz.) | ~**leges** 1833 *Egyetemleges* (Szily: NyÚSz.) | ~**ista** 1842 *egyetemistáink* (PestiH. 1842. aug. 18.: 584) **R:** ~**leg** 1811 *egyetemleg* 'egyetemesen | allgemein (als Adv.)' (Szily: NyÚSz.)

■ A szócsalád alapja, az **egyetemben** megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az →*egy* számnévből keletkezett *-t* és *-n* helyhatározóraggal, valamint *-ben* inesszívuszraggal. Az alaktanhoz vö. →*alattomban*. A néhány korai alakváltozatban található *-l* az →*egyetlen* hatására utalhat. A szó belseji *d* esetében az →*egyedül* hatására gondolhatunk.

■ Az **egyetem** határozószó szórövidülés. | (⊕) Az *egyetemben* alakból jött létre.

■ Az **egyetem** főnév tudatos szóalkotás. | (⊕) Nyelvújítási elvonás az *egyetemben*-ből.

📖 Horger: MSzav. 42; Klemm: TMondt. 218; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 283; EWUng. • Vö. *egy, mű*⁻²

egyetlen **A:** 1372 u./ *egyetleneggy* (JókK. 156); 1416 u.¹ *eggètlèn eg* (BécsiK. 228); NYJ. *ëggyetlenben-ëggy* (MTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'csupáncsak egy, éppen csak egy; olyan, amelynek mása, párja nincs | einzig; sondergleichen (als Adj.)' # (↑); **2.** 1519 k. 'magányos, magára maradt | einsam, vereinsamt' (DebrK. 461)

■ Származékszó. | (⊕) A →*egy* számnévből keletkezett a *-tlen* melléknévképzővel, amelynek itt nyomatékosító funkciója van. Az alakhoz és jelentéshez vö. *számtalan* 'nagyon sok' (→*szám*), →*töméntelen*. Az *egyetlen* már a régi nyelvben is gyakran állt nyomatékosító határozóként az →*egy* mellett; vö. még →*egyen*. 2. jelentése elavult.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *egy*

egyez Δ **A:** 1785 *eggyezni* [sz.] (NySz.) **J:** 'üt, megver | schlagen, prügeln'

egyel × **A:** 1838 *Egyelni* [sz.] (Tsz.); NYJ. *mögëgygyelték* (Nyr. 1: 415) **J:** 'üt, megver | schlagen, prügeln'

■ Belső keletkezésű szócsalád, valószínűleg származékszók. | (⊕) Az alapszó az →*egy* 'azonos, egyforma' lehet. A szavak végződése a *-z*, ill. *-l* igeképző. Az alapszó és a képzők viszonya tisztázatlan, de a következő jelentésváltozással számolhatunk: 'ütéssel simít, lapít' > 'üt, ver'. A jelentésekhez vö. *egyenget* (→*egyenés*), *lapogat* (→*lappan*). (⊖) Ugyanebből az alapszóból azonos igeképzőkkel, de más jelentésfejlődéssel keletkezett: *egyel* 'különféle kapásnövények <pl. répa> veteményét úgy ritkítja, hogy egy bokorban csak egy növény maradjon' (1885: Nyr. 14: 527); *egyez* 'ua.; palántákat a keltetőágyból egyenként kiültet' (1885: Nyr. 14: 527); mindkettő tájszóként él.

📖 TESz. *egyel*¹ a., *egyel*² a.; EWUng. • Vö. *egy*

egyezik A: 1528 *éggézyk* [▽] (SzékK. 107); 1659 *megegyez* (NySz.); 1805 *ëggyez* (NSz.) **J:** 1. 1528 'vmivel azonosnak, vmihez hasonlóan mutatkozik; vmivel összhangban van, összeillik, vminek megfelel | übereinstimmen; entsprechen' # (↑); 2. [főleg *meg~*] 1583 u. 'egyesül | sich vereinigen' (Nyr. 10: 469); 3. 1585 'egyetért, beleegyezik; megfér, békében él vkivel | einverstanden sein, zustimmen; sich mit jmdm verstehen' (Cal. 234); 4. 1604 'megegyezésre törekedik v. jut, közös döntést hoz; osztozik vmiben | übereinkommen; an einer Sache Anteil nehmen' (Szenczi Molnár: Dict. *Plínthides* a.); 5. 1742/ 'egyesít | vereinigen' (NSz.); 6. 1800 'összehasonlít, összevet; összehangol, összeegyeztet | vergleichen; in Einklang bringen' (Nsz.); 7. 1958 'vitatkozik, veszekedik | zanken, streiten' (ÚMTsz.) **Sz:** ~**tet** 1585 *Eggyesztető* [sz.] (Cal. 565) | ~**ség** 1778 *egyezségben* 'megállapodás, szerződés | Abkommen, Einigung' (Nsz.); 1817–1835 'egyetértés | Einvernehmen' (MNY. 65: 284) | ~**kedik** 1832 *egyezkedés* [sz.] (HazKülfTud. 1832. szept. 29.: 117) | ~**mény** 1833 *egyezmény* (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ Az →*egy* számnévből keletkezett -*z* igeképzővel. Az 1. és 6., ill. a 3. jelentés az alapszó 'azonos, hasonló, egyéget alkotó', ill. 'egyetértő; egyakarátú' jelentéséből érthető. A 2. és 5. jelentéshez vö. az alapszó számnévi jelentését. ⊗ Az *egyezség*, *egyezkedik*, *egyezmény* nyelvújítási származékszók, ám az *egyezség* jelentésének alakulását az *egyesség* (→*egyes*) is befolyásolta.

📖 TESz.; MNY. 65: 278; EWUng. • Vö. *egy*

egyfajta → -*fajta*

egyház A: 1037/ *feýregħaz* [HN.] (MNL (OL) DL. 200953); 1093/ *Kerekyghaz* [HN.] (MNL (OL) DL. 78592); 1193 *Faeregíaza* [HN.]; *feýrhigaz* [HN.] (ÓMOLv. 53, 58); 1220/ *Igyhazafvífl* [sz.] [HN.] (VárReg. 116.); 1229 *Feeyregħaz* [HN.] (OklSz.); 1372 u./ *egyházaba* (JókK. 80); 1805 *ëgyházfi* (NSz.) **J:** 1. 1193 'templom | Kirche (Gebäude)' (↑); 2. 1416 u./² 'vmely vallás híveit magában foglaló, szervezett közösség | Kirche (Organisation)' # (MünchK. 26va) **Sz:** ~**i** 1372 u./ *egyházj* (JókK. 7)

■ Összetett szó, esetleg török mintájú tükörfordítás. | ⊕ Az *egy* 'szent' (→*igy*) + →*ház* jelzői alárendelő összetétele. ⊗ Vö. kun *yīχ-öv*; kipcs. (örm.) *iχov*, *īīχov*: 'templom', tkp. 'szent ház, megszentelt épület' stb. ⊕ A magyarban az előtag csak összetételekből és származékokból adatható; vö. →*ül*², →*ünnp*. A 2. jelentés metonímia; vö. ném. *Kirche* 'keresztény templom' > 'egyház (mint szervezet)'.

📖 EtSz. 2. *egy* a.; MNY. 29: 278; TESz.; MNY. 72: 134; Ligeti: TörK. 33; EWUng. • Vö. *anyaszentegyház*, -*beli*, *ház*, *igy*

egyházbeli → -*beli*

egylet Δ A: 1840 *Egylet* (Társalkodó 1840. nov. 21.: 374); NYJ. *ëgylet* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'társadalmi) egyesület | Verein'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ Az →*egy* számnévből keletkezett a kikövetkeztetett -*let* névszóképzővel; vö. *címlet* (→*cím*), *többlet* (→*több*) stb. ⊖ Egyéb megnevezése: (R.) *egyület* 'egyesület' (1836: Fogarasi: MNZsebsz.); ez az *együl* 'egyesül' (1806: Szily: NyÚSz.) igéből, az →*egy* számnév elavult változatából keletkezett -*et* névszóképzővel. ⊗ Nyelvújítási származékszó.

egymás A: 1372 u./ *egymaft* (JókK. 25) **J:** '⟨kölcsonös névmás⟩ | einander' #

■ Összetett szó. | (⊕) Az →*egy* '(az) egyik' + →*más* 'a másik' szervesen összetétele. Az előtag eredetileg mondat alanyaként állt. Az összetett szó valószínűleg az egymás mellett álló mondatrészek összeolvadásával keletkezett. Összetételként való megszilárdulása igen korán, feltehetőleg még a határozott névelő elterjedése előtt megtörténhetett. Többnyire az *egymást*, *egymásnak*, *egymástól* stb. ragozott alakokban fordul elő. – Hasonló szerkezetű összetételekhez vö. ném. *einander*; fr. *l'un l'autre*: 'egymás'.

EtSz. *egy* a.; MNy. 51: 183; TESz.; EWUng. • Vö. *egy*, *más*, *mi-*

egynemű → -*nemű*

egyre A: 1577 *egyre* (Aritm. A3b); NYJ. *egyre* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1577 'ugyanarra ⟨az eredményre, célra⟩ | aufs gleiche, auf dasselbe ⟨Ergebnis, Ziel⟩' (↑); 2. 1702 'egybe véve, egyként; egyformán, ugyanazon a módon v. mértékben | in einem genommen; gleicherweise, in gleichem Maße' (NySz.); 3. 1751 'folyton; fokozódó mértékben | fortwährend, immer wieder; mehr und mehr' # (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az →*egy* 'azonos; ⟨vkivel, vmivel⟩ egységet alkotó' szóból keletkezett a -*re* határozóraggal. Alaktani szempontból az →*egyre-másra* ikerszó előtagjával azonos, de az alapszó más jelentéséből keletkezett. Eredetileg mód-állapothatározó volt, ebből alakult ki az időhatározói funkció.

TESz.; EWUng. • Vö. *egy*

egyre-másra A: 1587 *egyre maira* (MNy. 62: 103); 1804/ *egyremásra* (NSz.) **J:** 1. 1587 'javát, rosszat válogatás nélkül (szám)ba véve, összességében | alles in allem' (↑); 2. 1780 'gyors egymásutánban, szakadatlanul | nacheinander' (Nsz.)

■ Összetett szó, ikerszó. | (⊕) Az →*egy* + -*re* ragos és a →*más* + -*ra* ragos alakjának összetétele. Mondatban keletkezett mellérendelő szószerkezetből. (⊖) Hasonló ikerszók ugyanazokkal az összetételi tagokkal, más raggal vagy rag nélkül: *egyet-mást* 'több(féle), de nem (túl) sok dolog' (1456 k.: SermDom. 1: 392); *egy-más* 'ua.' (1570: SzT.); stb. A 2. jelentés más megnevezése: *egyről egyre* 'egymás után, sorjában' (1808: Sándor I.: Toldalék).

TESz.; EWUng. • Vö. *egy*, *más*

egyszeregy A: 1577 *etczer egyet* (Aritm. R2b); 1793 *Egyfzer egy* (Nsz.); 1835 *egyszeregy* (Tzs. *Einmaleins* a.) **J:** 1. 1577 'szorzatokat tartalmazó táblázat; számolás, szorzás, ill. annak ismerete | Multiplikationstabelle; (Kenntnis der) Multiplikation' # (↑); 2. 1842 'egyszerű elv, (alap)szabály, ill. vmely tudás, készség alapismereteinek együttese | Grundbestand an Kenntnissen, Anfangsgründe'

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (⊕) Az *egyszer* + →*egy* határozós alárendelő összetételének főnevesülése. Az összetétel a szorzótábla begyakorlását elősegítő *egyszer egy az egy* mondóka kezdőszavaiból tapadt össze. (⊖) Hasonló szerkezetű és jelentésű a *kétszerkettő* 'szorzótábla' (1794: NSz.).

egyszersmind A: 1495 e. *égzprfmind* (GuaryK. 22) **J:** <HSZ> **1.** 1495 e. 'egyúttal; egyszerre | zugleich, gleichzeitig; gemeinsam' (↑); **2.** 1552/ ? 'rögtön, hirtelen | plötzlich' (HoffgreffEn. o3b), 1599 'ua.' (SzT.) | <KSZ> 1736 'ezenkívül | außerdem, gleichfalls' (SzT.)

■ Összetett szó. | ⊕ Az *egyszer* (→*egy*) + *s* (→*és*) + →*mind* 'mind együtt; egyformán, éppúgy' szervesen összetétele. Az *s* kapcsolatos kötőszó arra utalhat, hogy az 1. és a 3. tag eredetileg mellérendelő volt. Az összetételi tagok mondatbeli tapadásával jött létre. A határozószói 2. jelentés keletkezéséhez vö. *egyszerre* 'hirtelen' (→*egy*). Kötőszóként ellentétes mellérendelő viszonyban használatos; vö. *ugyanakkor* (→*ugyan-*).

TESz.; EWUng. • Vö. egy, és, mind

egyszerű → -szerű

együnnen → együtt

együnnét → együtt

együtt A: 1495 e. *egűit* (GuaryK. 100); 1507 *Egűit* (NyIrK. 6: 186); 1510 *egotth* (Gl.); 1512 *egieth* (WeszprK. 39); 1622 *egjeōit* (SzT.); 1635 *éggyut* (NySz.); 1652 *egyűtt* (SzT.); NYJ. *éggyűtt* (OrmSz.); *öggyűtt* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1495 e. 'vmely helyen, vhol; egy helyen, ugyanazon a helyen | an irgendeinem Ort od. irgendeiner Stelle, irgendwo; an einem, an demselben Ort' (↑); **2.** 1507 'egymással, egymás társaságában; közösen, egyszerre | miteinander; gemeinsam {als Adv.}' # (↑); **3.** 1585 'egyszersmind, egyúttal; ugyanakkor | zugleich; gleichzeitig' (Cal. 543); **4.** 1585 'egy helyre, össze | an denselben Ort' (Cal. 236) **Sz:** ~**es** 1833 *egyűttes* 'együtt, egyszerre történő | gemeinsam, gleichzeitig geschehend' (Nsz.); 1870 'közös szereplésre szerveződött csoport {pl. zene, sport} | Ensemble, Truppe, Mannschaft' (Nsz.)

együnnen × A: 1508 *egűnennen* (NádK. 82); 1589 *eggiunen* (SzT.); 1680 *egyűnneis* (SzT.); 1864 *egyűnnend* (CzF.) **J:** 'az egyik helyről, egyik irányból; vmely helyről, vhonnan | von dem einen Ort, aus der einen Richtung; irgendwoher'

egyűvé A: 1519 *eggywe* (JordK. 662); 1526 *egűve* (SzékK. 99); 1574 *egiōue* (NySz.); 1590 *éggyűue* (NySz.); 1591 *eggyvé* (SzT.); 1597 *eggiewe* (SzT.); 1629 *egyűeis* (SzT.); 1681 *egyűvé* (SzT.); NYJ. *egyűve* (MTsz.); *eggyöve* (Csűry: SzamSz.) **J:** 'együtt, egymáshoz | zusammen, zueinander'

együnnét × A: 1575 *egywnnet* (SzT.); 1584 *eggyeunet* (SzT.); 1740 *együnnét* (SzT.) **J:** 'vmely helyről, vmely irányból; vhonnan, bárhonnan | von dem einen Ort, aus der einen Richtung; irgendwoher'

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ⊕ Az →*egy* számnévből keletkeztek -*t* (*együtt*), -*n* + -*n*, ill. -*n* + -*t* (*együnnen*, ill. *együnnét*), továbbá -*é* (*egyűvé*) határozóraggal. Az *együnnen* és *együnnét* határozószóban az -*n* és -*t* határozórag ablátívuszi funkcióban áll; vö. még →*honnét*, →*innét* stb. Az *együnnend* változat szóvégi *d*-je nyomatékosító elem; vö. *onnand* (→*onnét*), *osztánd* (→*azután*) stb. ⊖ Idetartoznak: (N.) *egyű*, *egyűbe*: 'egybe, össze' (MTsz.), amelyek az →*egy*-ből keletkeztek latívusz-, ill. illatívuszraggal. ⊕ Téves az a magyarázat, amely szerint a szócsalád tagjai a →*másutt* szócsaládjának analógiás hatására jöttek létre.

együvé → együtt

egyveleg **A:** 1648 *egyvelegh* (SzT.); 1666 *Egyveleg* (NySz.); 1800 *egyvelékje* (NSz.) **J:** <HSZ> 1648 'vegyesen | gemischt' (↑) | <FN> 1787 'keverék; vegyes jellegű részletekből összeállított vmi | Gemisch; Potpourri' # (Nszt.) | <MN> 1790 k. 'kevert | vermisch' (Nszt.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Esetleg összefügg az →*elegyít* szócsaládjával. A végződés a *-leg* módhatározórag. A lat. *una, unacum* 'együtt, egyszerre' magyarítása lehet. Eredetileg határozószó volt, a főnévi jelentés kialakulását a →*gombolyag, göngyöleg* (→*göngyölít*) stb. is támogathatta.

📖 EtSz.; TESz.; Nyr. 108: 228; EWUng. • Vö. *elegyít*

egyveng † **A:** 1395 k. *egueng* (BesztSzj. 16.); 1479 *egh ven* (NyírkGl.) **J:** 'egytestvér, édestestvér (jelzői értékben is) | leiblicher Bruder bzw. von derselben Mutter geboren (auch als Attr.)'

■ Belső keletkezésű, valószínűleg összetett szó. | (⊕) Az →*egy* számnévi előtag és a *veng* utótag jelzős alárendelő összetétele. Az utótag ismeretlen eredetű, jelentése 'fiú-, ill. lánytestvér' lehetett. Önálló szóként esetleg személynevekben fordulhatott elő; vö. *Weng* filius Radoan (1131–1141: MKsz. 1892–3.: 17); *Chuk* filius *Weng* (1198: Wenzel: ÁÚO. 6: 194). (⊖) Hasonló összetétel az *egyttestvér* 'testvér' (1767: Pápai Páriz–Bod: Dict. *Söbrinus* a.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. egy

eh **A:** 1416 u.² *E* (MünchK. 74vb); 1536 *Ee* (NySz.); 1748 *Eh* (NySz.); 1792 *Ih* (NSz.) **J:** 'indulatszó' | <Interj.>

ej **A:** 1568 *ey* (SzT.); 1789 *Éj* (NSz.); 1796 *éjh* (I.OK. 30: 263); 18. sz. *Ejj* (ItK. 90: 429); 1881 *Ij* ha (NSz.); NYJ. *őj* (ÚMTsz.) **J:** 'indulatszó' | <Interj.>

ehe × **A:** 1585 *Ehe* (Cal. 1100); 1626/ *ehé* (Kreszn.) **J:** 'indulatszó' | <Interj.>

■ Onomatopoetikus eredetű szavak. | (⊕) Önkéntelen hangkitörésből keletkeztek. Eredetileg és ma is a bosszúság, harag, türelmetlenség kifejezésére használatosak. A szócsalád tagjainak egymáshoz való viszonyához vö. →*á*. Az *eh* régen csodálkozást is kifejezett, ma a hirtelen elszánás is társul hozzá. Emellett az *ej* a vágyakozást, népdalokban pedig az örömet is kifejezheti. Az indulatszó gyakran a →*ha*² indulatszóval alkotott összetételekben is előfordul: *ejha* 'indulatszó' (1760: NSz.), de vö. *ejá* 'ua.' (1710 u.: Thaly: VÉ. 1: 365). Az összetétel eredetileg valószínűleg a boldogság kifejezésére szolgálhatott, ma a csodálkozást és a gúnyos megütközést fejezi ki.

📖 EtSz.; TESz., *ej* a. is, *ejha* a. is; EWUng. • Vö. *ejnye*

éh [8] **A:** 1138/ ? *Ehudí* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 132); 13. sz. második fele/ *ehezeu* [cnek] [sz.] (GyS.); 1416 u.¹ *èhfég* (BécsiK. 1); 1541 *essegnek* [sz.] (KazK. 111); 1549 *eh* (Orth. D1b); 1575 *Éheztetéssel* [sz.] (Assz. B3a); 1743 *ével* (MNy. 57: 489); 1749 *Iszegen* [HN.] (SzT.); 1795/ *ihel* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1138/ ? 'éhes | hungrig' (↑), 1416 u.² 'ua.' (MünchK. 22rb); **2.** 1798 'vmire sóvárgó, vágyakozó | schmachend, verlangend nach etw' (Nszt.) | <FN> **1.** 1138/ ? 'éhség

| Hunger' (↑), 13. sz. második fele/ 'ua.' (↑); **2.** 1808 'sóvárgás, vágyakozás | Verlangen, Schmachten nach etw' (Nszt.) **Sz:** ~**ezik** 13. sz. második fele/ [sz.] (↑) | ~**ező** 13. sz. második fele/ 'éhségtől gyötört {személy} | Hungernder' (↑) | ~**ség** 1372 u./ *ehfegnek* (JókK. 31) | ~**ezette** 1416 u./² *éhezette* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 31vb) | **meg~ül** 1416 u./² *megèhölö* 'éhes lesz, éhessé válik | hungrig werden' (MünchK. 26vb) | ~**es** 1435 ? *Ehos* [SZN.] (OkISz.); 1522 *Ehws* [SZN.] (TESz.) **R:** ~**en** 1416 u./² *èhen* (MünchK. 22rb)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (△) Az →*eszik* ige *e-* töv változatából keletkezett a folyamatos melléknévi igenév *-γ* hangalakú képzőjével (a későbbi-mai *-ő* képző előzményével). A szóvégi *h* vagy a *γ* folytatása, vagy pedig a vokalizálódott *γ* helyére lépő hiátustöltő hang. Az 'eszik' > 'éhes' jelentésváltozás fordított irányú metonímia; vö. lat. *edere* 'eszik' : *esurire* 'éhezik'. – Az *éh* ma csupán a nyelvjárásokban és a választékos nyelvhasználatban fordul elő, ill. néhány összetétel előtagjában él; vö. *éhhalál* 'éhezés miatt bekövetkező halál' (1789: Nszt.); *éhbér* 'nyomorúságos (munka)bér' (1876: Reischl: Munkáskérdés I: 58); stb. (△) A →*jonh*-hal való összekapcsolása nem meggyőző.

📖 EtSz.; NéprNytud. 9: 29; TESz.; MNy. 76: 214; Benkő: ÁrpSzöv. 70; EWUng. • Vö. *éhenkórász*, *éhkoppal*, *éhomra*, *éjtőzik*, *eszik*, *pénz-*

ehe → **eh**

éhenkórász **A:** 1787 *Éhenkórász* (Nszt.); NYJ. *éhén-kárász* (MTsz.) **J:** 'szegényen tengődő, nélkülöző, éhező csavargó; ingyenélő | armer Schlucker, Hungerleider'

■ Összetett szó. | (△) Az *éhen* 'éhes' (az →*éh* *-n* módhatározóragos alakja) + a →*kórász* 'böngésző' összetétele. (⊙) Az egykori tájszó a nyelvújítás idején vált köznyelvi szóvá.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *éh*, *kórász*

éhkopp → **éhkoppal**

éhkoppal † **A:** 1719 *Eh-koppal* (NSz.) **J:** 'éhséggel, éhezéssel, koplalással | mit Hungern'

éhkopp × **A:** 1788 *Éh kopot* (NSz.); 1868–1873 *Éhkopp* (Ballagi M.: MNyTSz.) **J:** '⟨főleg szólásokban, állandósult szókapcsolatokban:⟩ éhség, éhezés | Hunger'

éhkopp **A:** 1886 *éhkopp* (VasárnapiU. 1886/40 : 644) **J:** 'éhezve, koplalva | hungernd'

■ A szócsalád alapja, az **éhkoppal** összetétellel keletkezett megszilárdult ragos alakulat. | (△) Az →*éh* 'éhes' és a *kopp* (→*koppant*) főnév *-val* eszközhatározó-ragos alakjának összetétele, amelynek tulajdonképpen jelentése 'éhes fogcsattogtatással' lehetett.

■ Az **éhkopp** elvonás. | (△) Az *éhkoppal* határozószóból keletkezett.

■ Az **éhkopp** megszilárdult ragos alakulat. | (△) Az *éhkopp*-ból keletkezett *-n* módhatározóraggal a régi *éhkoppal* helyett.

📖 MNy. 19: 124, 43: 283; TESz. *éhkopp* a.; MNy. 73: 336; EWUng. • Vö. *éh*, *koppant*

éhkopp → **éhkoppal**

éhom → éhomra

éhommal → éhomra

éhomon → éhomra

éhomra × **A**: 1516 *ehera* (GömK. 240); 1562 *ehióra* (NySz.); 1577 k. *Enhera*, *Enheÿra* (OrvK. 5, 3); 1578 *éhyomra* (NySz.); 1604 *Éhomra* való (Szenczi Molnár: Dict.); 1690 *éjomra* (NSz.); NYJ. *éhhomra* (ÚMTsz.); *éhodra* (MTsz.) **J**: 'üres gyomorra v. üres gyomorral | auf nüchternen od. mit nüchternem Magen'

éhom † **A**: 1595 *Ehom* (Ver. 46.); 1746 *éhónn* (NSz.); 1792 *éhon* (NSz.) **J**: <MN> 1595 'éhes, üres gyomrú | hungerd' (↑) | <HSZ> 1746 'éhes, üres gyomorral | auf nüchternen od. mit nüchternem Magen' (↑)

éhomon † **A**: 1669 *éhomon* (NySz. *Éhom* a.) **J**: 'üres gyomorra v. üres gyomorral | auf nüchternen od. mit nüchternem Magen'

éhommal **A**: 1673 *éhjommal* (NySz. *Éhom* a.) **J**: 'üres gyomorra v. üres gyomorral | auf nüchternen od. mit nüchternem Magen'

■ A szócsalád alapja, az **éhomra** összetétellel keletkezett megszilárdult ragos alakulat. | ☞ Az →*éh* 'éhes' és a *-ra* szublatívuszraggal ellátott *joh* (→*jonh* 'gyomor') összetétele, amelynek tulajdonképpeni jelentése 'éhgyomorra' lehetett. A szó belseji *m*-et tévesen E/1. személyű birtokos személyjelként fogták fel. E téves következtetés alapján megalkották hozzá az E/2. személyű *-d*, ill. E/3. személyű *-e* (> *-é*) birtokos személyjeles *éhodra*, ill. *éhéra* alakot is.

■ Az **éhom** elvonás. | ☞ Az *éhomra* határozószóból keletkezett.

■ Az **éhomon** és **éhommal** megszilárdult ragos alakulatok. | ☞ Az *éhomra* hatására jöttek létre *-on* szublatívuszraggal, ill. a módhatározói szerepű *-val* eszközhatározó-raggal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *éh*, *jonh*

ej → *eh*

éj → éjjel

éjjel **A**: 1372 u./ *efelyglen* (JókK. 30); 1476 e. *effely* [sz.] (SzabV. 10); 1490 *eh feelkor* (NagyvGl. 57.); 1590 *Eey fel* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 223) **J**: 'éjjeli 12 óra, ill. az e körüli időszak, az éjszaka közepe | Mitternacht' # **Sz**: ~**i** 1476 e. (↑)

■ Összetett szó. | ☞ Az *éj* (→*éjjel*) + →*fél*² 'vminek a fele' jelöletlen birtokos jelzős alárendelő összetétele. ☞ Egyéb megnevezése a (N.) *féléccaka* 'éjjel' (Nyatl.). Ehhez hasonló szemlélethez vö. finn *puoliyö*; le. *pólnoc*; or. *полночь*; stb.: 'ua.', tkp. 'fél éj'. Vö. még lat. *media nox*; ang. *midnight*; fr. *minuit*; stb.: 'éjjel', tkp. 'az éjszaka közepe, fele'. – Birtokviszonyra utaló alakokban is előfordult: *éjfele* 'éjjel' (1517: DomK. 55v); *éjfelin* 'ua.' (1522: KeszthK. 265); ezek az *éj* + a →*fél*² E/3. személyű *-e*, ill. *-i* birtokos személyjeles alakjának összetételeként jöttek létre.

📖 MNy. 34: 15, 50: 39; TESz.; EWUng. • Vö. *éjjel*, *fél*²

éjjel **A:** 1364 *Eyeltudo* [SZN.] (Oklsz.); 1372 u./ *euel* (JókK. 3); 1416 u./¹ *eyèl, eyièl* (BécsiK. 121, 2); 1512 k. *yel* (WeszprK. 92); 1519 *eeyel* (JordK. 359); 1533 *Iyel* (Murm. 1053.) **J:** <HSZ> 1364 'éjszaka idején | bei Nacht' # (↑) | <FN> 1516 'éjszaka | Nacht' # (GömK. 328) **Sz:** ~i 1517 *Eyely* <MN> 'az éjszakához tartozó | nächtlich, Nacht-' (DomK. 22v); 1883 <FN> 'bili, éjjeliedény | Nachttopf' (NSz.) | ~ez 1767 *éjjelezéffél* [sz.] 'az éjszakát nem alvással, hanem ébren (esetleg munkával v. örködéssel) tölti | bei Nacht wach sein, die Nacht zum Tage machen' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Commentātus* a.)

éj **A:** 1372 u./ *eyeknek* mýatta (JókK. 42); 1372 u./ *Enek, evnek* (JókK. 4, 74); 1405 k. ? *wzak* (SchlSzm. 113.); 1485 *eeth* (Oklsz.); 1490 k. *ynek* (SzalkGl. 102.); 1527 *iy* (Heyden: Puerilium 7); 1816 *Éjj* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 'éjszaka | Nacht' **Sz:** ~i 1405 k. ? *ey* madar (SchlSzm. 1798.); 1416 u./³ *eyi* (AporK. 125)

■ A szócsalád alapja, az **éj** örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *jī*; osztj. (Vj.) *ěj*; zürj. (Sz.) *voj*, (P.) *oj*; votj. (Sz.), (G.) *uj*; md. (E.), (M.) *ve*; finn *yö*; lp. (norv.) *igggjå*: 'éjszaka' [fgr. **eje* vagy **üje*: 'ua.'].
 ■ Az **éjjel** ragszilárdulás. | (⊕) Az *éj*-ből keletkezett a -*vel* társhatározóval; alaktanához és szófajához vö. *nappal* (→*nap*), *reggel* (→*reg*). Az *éjjel* és az →*éjszaka* által a mai nyelvhasználatban háttérbe szorított *éj* a nyelvújítás korában gyakoribb volt, de nem tudott általánosabb használatúvá válni, ma inkább a választékos és irodalmi nyelv szava. Az *éjjeli* származék főnévi jelentése önállósulás az *éjjeliedény*-ből (1785: Nszt.).

EtSz.; MSzFE. *éj* a.; TESz. *éj* a.; NyK. 70: 454; EWUng. • Vö. *delej, éjfé, éjszaka, észak, évad, szilveszter*

ejnye **A:** 1604 *Enye* (Szenczi Molnár: Dict. *Au!* a.); 1604 *Énye* (Szenczi Molnár: Dict.); 1777 *Ennye* (Nszt.); 1782 *Ejnye* (Nszt.); 1799 *éjnye* (NSz.); 1840 *Innye* (NSz.); 1854 *enyje* (NSz.); 1856 *Ijnye* (Nszt.) **J:** 'indulatszó' | <Interj.>

■ Összetett szó. | (⊕) Az *ej* (→*eh*) + →*ne*¹ szervetlen összetétele. A szó belseji *n* > *ny* palatalizálódás talán hangátvetés után következett be. Az indulatszó leginkább a harag, a nemtetszés, a bosszankodás, a szemrehányás és a csodálkozás kifejezésére szolgál.

EtSz.; EWUng. • Vö. *eh, ne*¹

éjszaka **A:** 1416 u./² *eécaka* (MünchK. 59ra); 1517 *ecchak* (DomK. 139); 1541 *ícézaka* (Sylvester: ÚT. 1: 47); 1577 *eytzaka* (KolGl.); 1604 *Etzakai* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1617 *éten északa* (NySz.); 1730 *etczokanak* (SzT.) **J:** <HSZ> 1416 u./² 'éjjel(ente) | nachts' (↑) | <FN> 1. 1568 'éj, éjjel | Nacht' # (NySz.); 2. 1773–1775 'éjjel beálló sötétség | Finsternis der Nacht' (Nszt.) **Sz:** ~i 1604 (↑) | ~zik 1763 *éjtszakázást* [sz.] (NSz.) | ~s 1834 <MN> 'éjszakai, sötét | nächtlich, dunkel' (Fillértár 1834. nov. 1.: 287); 1839 <FN> 'éjszakázó, éjjel aktív, ekkor tevékeny ember | zur Nacht aktive Person' (Rajzolatok 1839. máj. 12.: 292); 1886 <FN> 'éjszakai műszakban dolgozó személy | Nachtdienst habende Person' (PestiH. 1886. szept. 18.: 7)

■ Összetett szó. | (⊕) A -*t* helyhatározóval ellátott *éj*-nek, ill. (R.) *é* (→*éjjel*) változatának + az önállóan nem adatolt *szaka* 'egész, végig' szónak a szervetlen összetétele. A *szaka* a →*szak*¹ 'rész, darab' + -*a* (< -á) latívuszragos alakja. A névutói használathoz vö. *teletszaka* 'egész télen át' (1575: NySz.); *napotszaka* 'egész napon át' (1624: NySz.); stb. Az *éjszaka* alak az eredeti *éjtszaka* változatból keletkezett tudatos etimologizálással: tévesen az *éj* + →*szak*¹ E/3. személyű -*a* birtokos személyjeles alakjának összetételeként fogták fel. Eredetileg határozószó volt, a főnévi 1. jelentéshez vö. →*éjjel, nappal* (→*nap*), *reggel* (→*reg*).

EtSz.; MNy. 50: 187, 192; TESz.; EWUng. • Vö. *éjjel, szak*¹, *szilveszter*

ejt **A:** 1416 u./¹ *èhèd* lé, le *èyte* (BécsiK. 30, 16) **J:** **1.** [főleg *le~*] 1416 u./¹ 'esését okozza; harcban leterít | zu Fall bringen; im Kampf fällen' # (↑); **2.** 1495 e. 'vmilyen állapotba juttat | in einen Zustand versetzen' # (GuaryK. 99); **3.** 1508 '(akaratlanul) esni hagy | (unwillentlich) fallen lassen' # (DöbrK. 215); **4.** 1519 'okoz, felidéz | verursachen' (JordK. 562); **5.** 1526 k. 'kimond, említ | aussprechen, erwähnen' (MNY. 37: 205); **6.** 1697 'szítál | (durch)sieben' (SzT.); **7.** [útba ~] 1790 'útjában) érint | bei jmdm od. an etw vorbeikommen' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ Az *es* (→*esik*) igéből keletkezett *-t* műveltető képzővel. A szó belseji *j* és *s* hangtani kapcsolata szokatlan, de vö. →*fejt: feslik*.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *esik*

ejtel × **A:** 1530–1586 *ejtelt* [?] (MNY. 87: 410); 1577 k. *ejtélly* [sz.] (OrvK. 115); 1621 *eytely* (Szenczi Molnár: Dict. *Cótula* a.); 1795 *éjteln* [sz.] (NSz.) **J:** 'egy fajta régi folyadékmérték | Art Hohlmaß'

■ Német (E.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (kfn.) *achtel* 'egy fajta gabonamérték', (h. kor. úfn.) *echt* 'ua.; nyolcadrész (vmiből)', (E.) *ęxtəl, āįxtəl* 'ua.', – ném. *Achtel* 'nyolcad(rész); nyolcad hangjegy' [< ném. *acht* 'ua.']. ⊕ A német hangtörténet alapján az átvétel a 15. sz. folyamán mehetett végbe. A ném. *ęt* > m. *jt* hangváltozáshoz vö. →*bőjt*, →*selejt*.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *oktál*

ejtőzik × **A:** 1833 *Ejtődzik* [▽] (Kassai: Gyökerésző 2: 112); 1858 *Ejtőzött* (Nsz.); 1873 *ehitűzik* még (Nyr. 4: 426); 1875 *megejtűsztek* (Nyr. 4: 426) **J:** **1.** 1833 'evés után pihen, emészt | nach dem Essen Ruhepause halten' (↑); **2.** [*meg~*] 1838 'megéhezik | Hunger bekommen' (Tsz.)

■ Származékszó. | ⊕ Az *eh* (→*éh*) névszóból keletkezett a 'valamilyenné tesz' szerepű *-t* műveltető képzővel és az *-ődzik ~ -őzik* visszaható képzővel. Az utóbbiban megfigyelhető *dz ~ z* hangváltakozáshoz vö. →*kérődzik*; vö. még *csókolódik* (→*csókol*), *kergetőzik* (→*kerget*); stb. A szó belseji *ht* > *jt* hangváltozáshoz vö. →*ájtatos*, de ebben az →*ejt* analógiás hatása is közrejátszhatott. ⊕ Ugyanebből az alapszóból *-t* műveltető képzővel és *-ődik* visszaható képzővel keletkezett a (R.) (*meg*)*ejtődik* 'lesoványodik, leromlik' (1600: MNY. 78: 97).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *éh*

ék¹ **A:** 1213/ ? *Ecufst* [sz.] [szN.] (VárReg. 264.); 1508 *ekeken* (DöbrK. 479); 1585 k. *Eekzegh* (Gl.); 1736 *ik* szegnek (HOKLSz.); 1803 *iket* (NSz.) **J:** **1.** 1213/ ? 'hegyes szöget alkotó sík lapoktól határolt merev test (mint eszköz stb.) | Keil' # (↑), 1508 'ua.' (↑); **2.** 1775 'hegyesszögű alak(zat) | keilförmige Figur, Formation' (Nsz.); **3.** 1778 'ékezet | diakritisches Zeichen' (Szily: NyÚSz. *Ékezni* a.); **4.** 1994 'támadó játékos (posztja) (különösen labdarúgásban) | Spitze (hauptsächlich im Fußball)' (Nsz.) **Sz:** ~**es** 1213/ ? [szN.] (↑); 1767 *Ékes* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Cűneātus* a.) | ~**ez** 1585 *Meg ékezni* [sz.] 'ékszegekkel megszegez | verkeilen' (Cal. 277); 1778 'ékezettel lát el | mit einem Akzent versehen' (Szily: NyÚSz. *Ékezni* a.) | ~**ezet** 1791 *ékezetet* 'a betű részét képező, felső helyzetű mellékjel, különösen a vonás | diakritisches Zeichen' (Nsz.) | ~**el** 1806 *Ékelik* (Nsz.) | ~**elődik** 1861 *ékelődik* (OrvH. 1861. febr. 10.: 111)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; ugor kori tő magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (T.) *tűękə·l* 'dugó, dugasz'; osztj. (VK.) *jőęk*, (Mj.) *lőęk* 'faszög; ék' [ugor **ęęęę* 'dugas, dugó; ék']. ⊕ Az egyeztetés csak akkor helytálló, ha az ugor alapnyelvben létezett a szó belseji **ę*

hang, amely – * γ fejlődési fokon keresztül – magánhangzóvá vált; vö. →*ág*. Ebben az esetben a szóvégi *k* névszóképző lenne. Az *ékez* 'ékezetten lát el' jelentése, valamint ennek alapján az *ék*¹ 3. jelentése metafora. (Δ⇒) A magyarból: rom. (N.) *ic* 'ék'.

📖 FUF. 2: 255, 26: 82; EtSz.; TESz.; UEW. 846; EWUng. • Vö. *ékes*

*ék*² → *ékes*

ekcéma A: 1859 *ekzema* (OrvH. 1859. ápr. 3.: [1]); 1880 *Ekzéma* (MagyLex. 6: 556); 1883 *ekcema* (Balogh K.: OrvMűsz. *Eczema* a.); 1912 *Ekcéma* (RévaiLex.) **J:** 'kiütések, hólyagok formájában megnyilvánuló bőrbetegség | Ekzem'

■ Latin (tud.) jövevényszó. | (≡) Lat. (tud.) *eczema* 'ekcéma' [< gör. *ἔζεμα* 'lázkiütés' < gör. *ἐκζέω* 'forr, gőzölög']. (≈) Megfelelői: ném. *Ekzem*; fr. *eczéma*; stb.: 'ekcéma'. (Δ) A szó belseji *c* és esetleg az *é* is német hatással magyarázható.

📖 TESz.; EWUng.

eke A: 1331 *Ekeemezo* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 552); 1332–1337 *Ekemezev* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 552); 1395 k. *ekew* (BesztSzj. 451.); 1541 *ekire* (Sylvester: ÚT. 1: 98) **J:** 1. 1331 'szántásra használatos mezőgazdasági eszköz | Pflug' # (↑); 2. 1596 'ekealja (mint régi földmérték) | Pflug (altes Feldmaß)' (OkISz.)

■ Csuvasos típusú ótörök jövevényszó. | (≡) Csu. *aka* 'eke' [< csu. *ak-* 'vet; szánt']. Vö. még ujg. *āk-*; oszm. *ek-*; stb.: 'megműveli a földet, szánt, vet'. (Δ) A magyarba átkerült alak**ākāy* lehetett; a szóvéghöz vö. →*bölcső*, →*seprő*, ill. →*fene, szülő ~ szüle* (→*szül*) stb. – A 2. jelentés esetleg önállósulással keletkezett az *ekeföld* 'akkora földterület, amekkorát egy ekével meghatározott idő alatt fel lehet szántani' (1639: NySz.) összetételből.

📖 MNy. 3: 157; Gombocz Z.: BTLw.; TESz.; Balassa I.: Eke 174; AOH. 29: 286; Ligeti: TörK. 47; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

ekecsel × A: 1568 *ekeczel* (NySz.); 1604 *Epeczelőc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Epetsölök* (Pápai Páriz: Dict.); 1771 *epétselve* [sz.] (NySz.); 1784 *epetséltem* (Baróti Szabó: KisdedSz. 21); 1863 *Epécsél* (Krizsa [szerk.] Vadr. 497) **J:** 1. 1568 'pajzánkodik, enyeleg | schäkern' (↑); 2. 1604 'gesztikulál | gestikulieren' (↑); 3. 1784 'pismog; pepecsel | pusseln; tändeln' (↑)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (Δ) A tö bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű, és összefügghet a →*pepecsel* tövével. Azonban az is lehetséges, hogy a →*pepecsel* csupán analógiásan hatott az *ekecsel* hangalakjára és jelentéseire. A végződés a *-csel* gyakorító képző. Az onomatopoetikus származtatást az alaktani és jelentéstani érveken túl a *k ~ p*, ill. a *c ~ cs* hangváltakozás is támogatja.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *pepecsel*

ékes A: 1213/ ? *Ecuft* [szN.] (VárReg. 264.); 13. sz. eleje/ *[ek]effen* (KTSz.); 1372 u./ *ekef* (JókK. 22); 1416 u./¹ *ékés* (BécsiK. 33); 1490 *ykes* (SzalkGl. 147.); 1495 u. *ekqs* (GuaryK. 33); 1550 *ekees* (Gl.); 1586 *Eýkesegý* [sz.] (MNy. 62: 497) **J:** 1. 1213/ ? 'ékszerekkel díszített; szép | voller Schmuck; schön' # (↑), 13. sz. eleje/ 'ua.' (↑); 2. 1372 u./ 'megfelelő, alkalmas | trefflich; passend' (↑) **Sz:** ~*ít* 1372 u./ meg *ekefeyt* (JókK. 61) | ~*ség* 1372 u./ *ekeffeket* (JókK. 17) | ~*ül*

1372 u./ *ekeffewltnek; ekefewltet* [sz.] (JókK. 66, 120) | ~**ségű** [csak szókapcsolatokban] 1416 u./¹ *ékéffego* (BécsiK. 53) | ~**séges** 1495 e. *ekoffegos* '(fel)díszített, ék(es)ített | verziert' (GuaryK. 79) | ~**kedik** 1618 *ékeskednec* (NySz.)

éktelen **A:** 1416 u./¹ *éktèlèn* (BécsiK. 36); 1490 *yktelen* (SzalkGl. 251.); 1518 k. *egtelen* (PeerK. 141) **J:** 1. 1416 u./¹ 'csúnya; gyalázatos | häßlich; schändlich' (↑); 2. [határozói értékben is] 1520 'rendkívüli | enorm' (GyöngyGl. 350.); 3. [határozói értékben] 16. sz. 'szerfölött, módfelett, mértéktelenül {fokozó szóként} | ohnemaßen' # (NySz.) **Sz:** ~**ség** 1416 u./¹ *éktèlènfeget* (BécsiK. 183) | ~**ül** 1430 k. *megektelenelt* [sz.] (SchlSzt. 2154.) | ~**kedik** 1578 *ektelenkedgyec* (Bornemisza: ÖrdKis. 194)

ék² **Δ A:** 1777 *éke* (Szily: NyÚSz.) **J:** <FN> 1777 'dísz; ékesség | Zierde; Schmuck' (↑) | <MN> 1795 k. 'ékes | schmuck, schön; verziert' (NSz.) **Sz:** ~**ít** 1777 *ékítnek* '(fel)díszít, ék(es)ít | verzieren' (Nsz.) | ~**ítmény** 1833 *ékítmények* (Társalkodó 1833. márc. 2.: [1])

■ A szócsalád alapjai, a melléknevek bizonytalan eredetűek, esetleg származékszók. | ⊕ Az alapszó az →*ék¹* lehet; a végződés az -s melléknévképző, ill. a -*telen* fosztóképző. Az *ékes* eredetileg a fába metszett, ékekkel díszített, cifrázott faragványokra vonatkozhatott, míg az *éktelen* az ilyen cifrázattal nem díszített tárgyakra utalhatott. A jelentésfejlődéshez vö. →*cifra*. A magyarázat nehézsége, hogy a magyarban ezeknek a mellékneveknek ilyen konkrét jelentést nem tudjuk kimutatni.

■ Az →*ék²* elvonás eredménye. | ⊕ A nyelvújítás idején vonták el a melléknevekből.

📖 EtSz.; Bárczi: SzófSz.; SzabV. 104; MNy. 62: 476; TESz.; EWUng. • Vö. *ék¹*, *ékszer*

ekkedig **Δ A:** 1519 *ekkedýgh, ezkedýgh* (JordK. 275, 101); 1547 *ekedyg* (RMNy. 2/2: 62); 1589 *ez kidig* (MNy. 58: 409); 1660 *e'kedig* (NySz.) **J:** 'ez ideig | bis jetzt'

■ Összetétellel keletkezett megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az →*e¹* (→*ez¹*) és az -*ig* határozóragos *kéd* 'idő' alkotta szószerkezetből keletkezett, amelynek eredeti jelentése 'ez ideig' lehetett. Az önálló szóként nem adatolt *kéd* azonos lehet a →*kedig* tövével. Az *ekkedig* és a →*kedig* mégis egymástól függetlenül keletkezett. ⊕ A *kéd* és a →*kégy* összefüggése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *ez* a.; MNy. 55: 413; TESz.; EWUng. • Vö. *ez¹*, *kedig*

ekképpen → -*képpen*

ekkora → -*kora*

eklézsia **A:** 1559 *ecclesia* (Székely I.: Krón. 13b); 1583 u. *eklézsiából* [✍] (Nyr. 10: 471) **J:** 1. 1559 'egyházközség; egyházközség | Kirchengemeinde; Gemeinde' (↑); 2. 1726 'templom <mint épület> | Kirche <als Gebäude>' (SzT.); 3. 1754 'parókia; egyházközség | Pfarre' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *ecclesia* '(összehívott) népgyűlés', (e.), (h.) 'keresztény gyülekezet, egyház(község); templom <mint a gyülekezet helye>' [< gör. *ἐκκλησία* '(összehívott) népgyűlés', (bibl.) 'egyház; gyülekezet', a görög egyházatyák műveiben 'templom']. ⊕ Megfelelői: fr. *église, l'Église*; sp. *iglesia*; stb.: 'egyház; templom'. ⊕ A hangzóközi *zs*-hez vö. →*bazsalikom*, →*elemózsia* stb. A szó elsősorban a protestánsok körében használatos.

📖 Melich: SziJsz. 1/2: 8, 247; EtSz.; TESz.; EWUng.

ékszer **A:** 1832 *ékszerekre* (TudGyűjt. 1832/8: 76) **J:** 'díszes holmi, dísz tárgy | Schmuckstück' # **Sz:** ~**ész** 1843 *ékszerész* (Nsz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (⊕) Az $\rightarrow\acute{e}k^2$ ($\rightarrow\acute{e}kes$) + $\rightarrow szer$ 'eszköz' jelzős, alárendelő összetétele. Mintaként korábbi, ugyanezzel az utótaggal alkotott összetételek szolgálhattak; vö. *műszer* ($\rightarrow\acute{m}ul^{-1}$), *muzsikaszor* 'hangszer' (1748: NySz.); stb. (⊗) Nyelvújítási szó. (⊖) Az *ékszer* és az *ékszerész* korábbi megnevezései: *jubelir* 'díszítmény, dísz' (1625: Horváth M.: NEL.); *jubiller* 'ékszerész <mester, kereskedő>' (1625: Horváth M.: NEL.). (⊕) Nem tartozik ide: (R.) *ékszeres* 'szegecses, szögekkel díszített' (1574: MNy. 55: 540); ez az oszm. *ekser* 'hosszú szög' szóra megy vissza.

📖 TESz.; NytudÉrt. 105: 60; EWUng. • Vö. *ékes*, *szer*²

eksztázis **A:** 1806 *ecstasissal* (Nsz.); 1804 *extazissaiból* (Nsz.); 1893 *Eksztázis* (PallasLex.) **J:** 1. 1806 '⟨vallásos⟩ elragadtatás | ⟨religiöse⟩ Verzückung' (↑); 2. 1830 'lelkesültség, rajongás | übermäßige Begeisterung' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (⊖) Lat. *ecstasis* 'eszméletlenség; önkívület', (e.) *ecstasis*, *extasis* 'vallásos elragadtatás, önkívület' [*< gör. ἔκστασις 'eltávolítás, elmozdítás; önkívület, révület'*]. (⊗) Megfelelői: ném. *Ekstase*; fr. *extase*; stb.: 'eksztázis'. (⊕) A szóvégi *s*-hez vö. $\rightarrow\acute{a}prilis$, *dózis* stb. Ma inkább csak a 2. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *státus*

éktelen $\rightarrow$ *ékes*

el **A:** 13. sz. *e./ ele* mulha[fa] (KTSz.), de vö. $\rightarrow el\acute{o}^1$; 1372 u./ *el* tauozot (JókK. 2); 1470 *ely* amulas (SermDom. 2: 94); 1528 *eel* haggia (SzékK. 345); NYJ. *jemënt* (Nyatl. *element* a.) **J:** <IK> 13. sz. eleje/ 'előrefelé, vmitől távolodva | fort-, weg-, ab-' # (↑) | <HSZ> 1. 1416 u./² 'egészen | ganz' (MünchK. 53rb); 2. 1528 'elfelé | weg' (SzékK. 342); 3. 1617 'nagyon; túlságosan | sehr; übermäßig' (NySz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az $\rightarrow el\acute{o}^1$ névszó -*é* latívuszragos *el-* töváltozatából keletkezett. Az eredeti *elé* változat azonos szerkezetű az *elő* ($\rightarrow el\acute{o}tt$) határozószóval és névutóval. Eredetileg az előre irányuló latívuszi eset jelölésére szolgáló határozószó volt, (ebből létrejött egy igekötő, az ablatívusz jelölésére). [ebből jött létre az igekötő]. Később különféle elvont funkciókat vett fel: a cselekvés megkezdésének, folyamatosságának, leginkább a cselekvés befejezésének jelölésére szolgál. Az *el* alak igekötői használatban jött létre a második nyílt szótagba került *é* latívuszrag rövidülésével, majd kiesésével. A nyomatékösítő határozószói funkció más határozószókkal való közös használat során alakult ki; vö. 1372 u./ *elkÿ* fordola (JókK. 27); 1495 e. *el fel* mene (GuaryK. 103).

📖 EtSz.; Klemm: TMondt. 256; MNy. 50: 447; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 265; EWUng. • Vö. *elévül*, *elfogódik*, *elképed*, *elkövet*, *ellát*, *elő*¹, *elparentál*, *elpasszol*, *elpatkol*, *eltökél*, *eltökít*, *eltussol*, *elvégre*, *elvéelve*, *elvont*, *haddelhadd*, *kótyavetye*, *viszont-*, *zsuppol*

él¹ **A:** 1131–1141/ ? *Ilis* [sz.] [szN.] (MKsz. 1892–3.: 16); 1138/ *Numel* [szN.] (MNy. 32: 56); 12. sz. vége/ *elnie*; *ilezie* [sz.] (HB.); 1416 u./ *élz* (BécsiK. 314); 1416 u./ *elö* [sz.] (MünchK. 22ra); 1470 *eel* (SermDom. 2: 718); 1515 *ewlwen* [sz.] (RMKT. 2: 484); 1526 *élésÿt* [sz.] (SzékK. 3) **J:** 1. 1138/ 'életben van | leben' # (↑); 2. 12. sz. vége/ '⟨különböző határozói

vonzatokkal:) táplálkozik; vmiből fenntartja magát | sich nähren; sich erhalten' # (↑); **3.** 1372 u./ 'használ, igénybe vesz {-val ~ -vel ragos határozóval is} | benützen, gebrauchen' # (JókK. 4); **4.** 1372 u./ 'vkivel (tartósan) együtt van; vkivel együtt lakik | mit jmdm zusammenleben; bei jmdm leben' # (JókK. 44); **5.** 1372 u./ 'vmilyen életmódot folytat; vmilyen állapotban van | (irgendein) Leben führen; sich (irgendwie) befinden' # (JókK. 120); **6.** 1416 u./ 'tartós nemi kapcsolatban van; házastársi viszonyban van | in dauerndem Geschlechtsverhältnis leben; in ehelichem Verhältnis leben' (MünchK. 56va); **7.** 1585 'vhol tartózkodik; lakik | verweilen; wohnen' # (Cal. 298) **Sz:** ~**és** 1131–1141 ? [SZN.] (↑); 1398 *Elescomora* 'élelem, eleség | Lebensmittel, Nahrung' (Oklsz.) | ~**eszt** 12. sz. vége/ *ilezie* (↑); 1508 *eleztesre* [sz.] (NádK. 79) | ~**ő** 13. sz. második fele *eleeknek* 'az életben levő, eleven személy | Lebendige(r)' (GyS.) | ~**tes** 1347 ? *Eletes* [SZN.] (MNY. 63: 366); 1602 *Éltes* [SZN.] (Oklsz.) | ~**et** 1372 u./ *eletyt* <FN> 'lét a születés és a halál között; életmód; stb. | Leben; Lebensweise' (JókK. 120); 1372 u./ 'élelem | Lebensmittel' (JókK. 20); 1416 u./² 'megélhetés | Auskommen, Unterhalt' (MünchK. 49va); 1470 'használat | Gebrauch, Benützung' (SermDom. 2: 337); 1584 'gabona | Getreide' (MNY. 59: 481) | ~**t-** [birtokos személyjellel] 1416 u./³ *eltemben* 'élet | Leben' (AporK. 68) | ~**etű** [csak szókapcsolatokban] 1372 u./ *eletewuala* (JókK. 120) | ~**tet** 1372 u./ *eltetem* 'táplál, élelmez, életben tart, fenntart | nähren; beleben' (JókK. 112); 1821 'éljenez | hochleben lassen' (Nyr. 30: 77) | ~**tető** 1405 k. *eltete* <FN> 'dajka | Amme' (SchlSzj. 224.); 1470 <MN> 'életet biztosító <dolog> | belebend, Lebens-' (SermDom. 2: 588) | ~**emik** 1416 u./¹ *mégélémét* [sz.] 'időssé, korossá válik | bejahrt werden' (BécsiK. 90) | ~**emedik** 1416 u./¹ *mégélémedem* 'megélénkül, erőre kap | lebhaft werden, erstarken' (BécsiK. 160); 1416 u./² 'megöregedik | bejahrt werden' (MünchK. 53vb) | ~**ed** 1423 k. *eled* (MNY. 77: 508) | ~**hető** 1470 *elhete* 'élvezhető, használható | genießbar, brauchbar' (SermDom. 2: 275); 1595 'életrevaló, életképes' (Ver. 114.) | ~**et** 1519 k. *ellette* 'táplál | (er)nähren' (DebrK. 546) | ~**ette** 1578 *ellette* 'élve | lebend <als Adv.>' (MNY. 19: 39) | ~**degél** 1585 *Eldegelek* (Cal. 1132) | ~**esztő** 16. sz. második fele *elefthore* <FN> 'sütőélesztő, élesztőgomba | Hefe' (MNY. 55: 541) | ~**esztget** 1669 *Élesztgetik* (NySz.) | ~**edezik** 1724/ *éledezvén* [sz.] (Nyr. 42: 160) | ~**ősködik** 1759 *elősködni* [sz.] 'éldegél, tengődik | sich fristen' (MNY. 60: 226); 1810 'parazitaként él | schmarotzen' (NSz.) | ~**mény** 1769 *éleményt* 'eleség, élelem | Lebensmittel, Nahrung' (MNY. 6: 318); 1822 e. 'lelkileg átélt esemény | Erlebnis' (Nsz.) | ~**énk** 1801 *élénk* (Nsz.) | ~**ősd** 1823 *élősdik* (NSz.) – de 1798/ *élődi* (SzT.) | ~**énkít** 1833/ *élénkíti* (NSz.) | ~**énkül** 1841 *élénkülnek* [sz.] (Nsz.) **R:** ~**tig** 1493 k. 'egész életen át, élethossziglan | lebenslang' (FestK. 48)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *ilt-* 'meggyógyul'; osztj. (O.) *jilpət-* 'újraéleszt (pl. vízbe fült embert)'; zürj. (Sz.) *ol-* 'él, létezik'; votj. (Sz.) *ul-* 'ua.'; cser. (KH.) *ale-* 'él, lakik'; finn *elä-* 'ua.'; lp. (norv.) *alle-* 'él, létezik'; – jur. *jīle-* 'él, lakik'; szelk. *ilj-* 'él'; kam. *jīlī-* 'újraéled' stb. [uráli **elä-* 'él']. (⊕) A magyar szónak eredeti zártabb szókezdő *e* hangja másodlagos nyúlással *é*, ill. egyes származékokban (→*eledel*, →*eleség*, →*eleven*) nyíltabbá válással *e* lett. Az 1. jelentés, továbbá valószínűleg a 2. és 6. is alapnyelvi eredetű. Az *élet* származék 'gabona' jelentése belső fejlemény lehet, a jelentésváltozásban azonban szláv nyelvek hatása is közrejátszhatott; vö. pl. le. *žyc* 'él' : *žyto* 'rozs'. (⊗) A származékok közül az *élmény* és az *élénk* nyelvújítási alkotás.

📖 EtSz.; MSzFE. *él*² a.; TESz.; EWUng. • Vö. *csendélet*, *eledel*, *élelem*, *eleség*, *eleven*, *élhetetlen*, *éljen*, *élv*, *köz-*, *szalon-*, *túl-*, *visszaél*

él² **A:** 1138/ ? *Elus* [sz.] [SZN.] (MNY. 32: 131); [1291–1294] *Elufd* [sz.] [HN.] (MNY. 22: 300); 1341 *Elzekchen* [HN.] (ZichyOkm. 1: 619); 1348 *El* (Oklsz.); 1541 *élinek* (Sylvester: ÚT. 1: 117); 1560 k. *eely* (GyöngySzt. 284.); 1577 *ell* (KolGl.) **J:** **1.** 1138/ ? 'vminek a szeglete, csúcsa; vminek a vékony széle, szegélye, pereme | Spitze; Kante' # (↑), 1311 'ua.' (AnjOkm. 1: 243); **2.** 1341 ? 'hegycsúcs; hosszán, keskenyen húzódó hegynyúlvány | Bergspitze; Gebirgsausläufer' (↑), 1348 'ua.' (↑); **3.** 1405 k. 'szúrófegyver v. eszköz hegye; vágószerszám

köszörült széle (átvitt értelemben is) | Spitze einer Stichwaffe od. eines Werkzeuges; Schärfe (auch abstr.)' # (SchlSzt. 590.); 4. 1560 k. 'csatasor, rendezett sereg; haladó csoport eleje, az első v. vezető hely | Schlachtlinie, geordnetes Heer; erste Stelle, Spitze' # (GyöngySzt. 295.) **Sz:** ~**es** 1138/ ? [SZN.] 'elkeskenyedő, élben végződő (dolog) | kantig' (↑); [1291–1294] [SZ.] [HN.] 'ua.' (↑); 1416 u.³ *elés* 'hegyes, éles | scharf, spitz' (AporK. 43) | ~**ű** [csak szókapcsolatokban] 1395 k. keth *eleu* (BesztSzt. 120.) | ~**esít** 1416 u.³ meg *eléseitettek* (AporK. 52) | ~**etlen** 1527 *elthelen* (Heyden: Puerilium 31) | ~**ez** 1779 *élez* (NyF. 50: 41) | ~**esedik** 1817 *élesedik* (TudGyűjt. 1/10: 28)

■ Valószínűleg örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.) *il'mæt*, (Szo.) *ēlmi*: 'vágóél' [ugor **elʒ* 'ua.']. (⊕) Ez az egyeztetés azt feltételezi, hogy a vogulban a szó belseji *m* nem a tő része, hanem névszóképző.

📖 EtSz.; MSzFE. *él¹* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *élc*

élc A: 1847 *élceken* (Nszt.); 1847 *elcze* [□]; *élcze* [□] (NSz.) **J:** 1. 1847 'vicc; szellemesség, tréfás mondás (gyakran gúnyos, személyes éllel) | Witz; geistreiche Bemerkung (oft mit spöttischer Schärfe)' (↑); 2. 1849 'elmesség; humor | etw Geistreiches; Humor, Komik' (NSz.) **Sz:** ~**el** 1851 *élczelésével* [sz.] (NSz.) | ~**elődik** 1861 *élceldést* [sz.] (Hölgyfutár 1861. febr. 16.: 166)

■ Valószínűleg tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) Az *él²* 'szúrófegyver hegye; vágóél' szóból keletkezett -c, ill. -ce névszóképzővel. A ném. *Witz* 'elmesség, szellemesség; tréfa' szó magyarítására hozták létre. A hangalakot a →*vicc* is befolyásolhatta. A jelentésfejlődéshez vö. még fr. *pointe* 'csúcs, hegye vminek; csattanó, poén'. (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *él²*

eldorádó A: 1801 *Eldorádót* (MNy. 68: 325) **J:** 'bizonyos emberek v. állatok számára kiemelkedően alkalmas v. előnyös hely; aranyban bővelkedő mesebeli ország | Eldorado'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Eldorado*; ang. *El Dorado*; fr. *eldorado*; sp. *El Dorado*; stb.: 'eldorádó'. A spanyolból terjedt el [< sp. *el (pais) dorado* 'az aranyozott (ország)' < sp. *dorar* 'aranyoz']. Az elnevezés a 17. sz.-i spanyol hódítóknak azzal a hiedelmével függ össze, hogy Dél-Amerika északi részének belsejében van valahol egy aranyban és drágakövekben bővelkedő ország. (⇒⊕) A magyarba elsősorban a németből került át. (⊕) A (R.) *eldorádita* 'eldorádói lakos' (1787: NSz.) a magyarban keletkezett az →*izraelita*, *szibarita* 'élvezeteknek élő, elpuhult <személy>' (1583: Nyr. 95: 474) stb. analógiájára.

📖 TESz.; Nyr. 92: 224; EWUng. • Vö. *trádor*

elé → *előtt*

elébe A: 1372 u./ *eleybe* (JókK. 147); 1416 u.¹ *èlèicbè* (BécsiK. 18); 1416 u.² *èlɔqcbè* (MünchK. 80vb); 1456 k. *elembe* (SermDom. 1: 212); 1490 k. *elebe* (NagyvGl. 94.); 1519 *eleeben* (JordK. 770); 1529 e. *elybe* (VirgK. 27); 1736 *elejbém* (NySz.) **J:** <NÉVUTÓ> 1372 u./ 'vkivel szemközt | entgegen' (↑) | <HSZ> 1372 u./ 'vki elé | vor jmdn' (JókK. 147)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az →*elő¹* névszóból keletkezett E/3. személyű -i (~ -e) birtokos személyjellel és -be illatívszaggal (ill. -ben illatívsz funkciójú inesszívuszaggal). Az *elébe* alak az eredeti *eleibe* változatból jött létre *ei* > *é* monoftongizálódással. Az *elébe* alak a

birtokos személyjelbe beolvadt -é latívuszragot is tartalmazza. Birtokos személyjeles alakjai teljes ragozási sort alkotnak. A korábbi változatoknál a birtokos személyjel az alapszó és az illatívuszrag között jelenik meg. A későbbi, mára javarészt elavult változatokban a birtokos személyjel többnyire a -be rag után áll.

EtSz. *el-* a.; Sebestyén: Névut. 126; TESz. *elé* a.; EWUng. • Vö. *elő*¹

eledel **A:** 1372 u./ *eledelt* (JókK. 27); 1416 u./¹ *eledèlre, èlèdèlt* (BécsiK. 118, 18); 1585 *éledel* (Cal. 369.) **J:** 'étel, táplálék, élelmiszer, eleség | Speise, Lebensmittel, Nahrung'

■ Származékszó. | ⊕ Az →él¹ 'táplálkozik, fenntartja magát' ige *ele-* töváltozatából keletkezett -del névszóképzővel; vö. *viadal* (→vív). Az alapszó hasonló jelentésű származékai: →élelem, →eleség.

D. Bartha: Szóképz. 86; TESz.; EWUng. • Vö. *él*¹

elefánt **A:** 1395 k. *elephant* (BesztSzj. 1045.); 1405 k. *elefanth* (MNY. 37: 275); 1497 *Lephanth* [HN.] (SzapolyaiOkl. 269.); 1585 *éléfánthoz* (Cal. 355); 1736 *elefántcsontból* (SzT.) **J:** 1. 1395 k. 'az ormányosok rendjébe tartozó legnagyobb szárazföldi emlősállat | Elefant' # (↑); 2. 1732 'elefántcsont | Elfenbein' (SzT. *elefánt-fésű* a.); 3. 1840 'szerelmesek bizalmasa; (felesleges) kísérő személy | Vertraute(r) eines Liebespaares; überflüssige Begleitperson' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *elephantus* 'elefántcsont, elefántagyar; elefánt' [< lat. *elephas* ~ *elephans* 'ua.' < gör. *ἐλέφας* 'ua.']. ⊕ Megfelelői: ném. *Elefant*; fr. *éléphant*; stb.: 'elefánt', a németben 'szükségtelen kísérő' is. ⊕ Az *elefánt* alakhoz vö. →ádvent, →angyal stb. A 3. jelentés német hatásra alakult ki. ⊕ Valószínűleg nem tartozik ide: 1113 *Elefant* [HN.] (Fejérpataky: KKOk. 60), ill. 1278/ *Elephanth* [SZN.] (MNY. 68: 176).

EtSz.; TESz.; MNY. 68: 174, 70: 84; EWUng. • Vö. *elefántcsonttorony, elementum*

elefántcsonttorony **A:** 1908 *Elefántcsonttorony* (Nsz.) **J:** 'a társadalmi és közélet elől elzárkózó művészi v. tudósi magatartás jelképeként | Elfenbeinturm {als Symbol der selbst gewählten Isolation des Künstlers, Wissenschaftlers}'

■ Francia és német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊕ Vö. fr. *tour d'ivoire*; ném. *Elfenbeinturm*: 'elefántcsonttorony'. Modern jelentése a franciában keletkezett a lat. (e.) *turris eburnea* 'elefántcsonttorony' alapján, amely a középkorban Szűz Mária egyik, tisztaságát szemléltető neve volt. ⊕ Megfelelői: ang. *ivory tower*; or. *башия из слонової косми*; stb.: 'elefántcsonttorony'. ⊕ A magyarban az *elefántcsont* (1595: Ver. 31.) + →torony összetétele. – A bibliai kifejezés fordításához vö. *elefánttetemből csinált torony* (1590: KárBibl. 633b); *elefántcsont torony* (1732: KáldiBibl. Énekek Éneke 7:5).

MNY. 23: 553; RÉtH. 12: 137; TESz.; EWUng. • Vö. *csont, elefánt, torony*

elég **A:** 13. sz. második fele/ ? [*elegfege*] [sz.] (GyS.); 1372 u./ *eleg* (JókK. 97); 1416 u./¹ *elèguolna* (BécsiK. 12); 1416 u./² *èleg* (MünchK. 31ra); 1492 *ellegh* (MNY. 37: 203); 1507 meg *Elgytetem* [sz.] (NyIrK. 6: 187); 1559 *meghöleghwýtem* [sz.] (LevT. 1: 332) **J:** <MN> 1. 13. sz. második fele/ ? 'elegendő | genug' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 87); 2. 1508 k. 'alkalmas, képes vmire | geeignet, fähig zu etw' (SimK. 9) | <FN> [főleg birtokos személyjellel] 1372 u./ 'elegendő mennyiség v. mérték | Genüge' # (↑) | <HSZ> 1416 u./¹ 'kellően; meglehetősen | genügend; ziemlich' # (BécsiK. 317) **Sz:** ~**ség** 13. sz. második fele/ ? 'teltség, jóllakottság | Sättigung' (↑); 1525 'ua.' (VitkK. 52) | ~**séges** 1372 u./ *elegfegeft* <MN> (JókK. 12); 1872

'(iskolai) érdemjegy, amely a közepesnél gyengébb, de még elfogadható eredményre adott osztályzat | Note »genügend«' (Nsz.) | ~**telen** 1372 u./ *elegtelenfeget* [sz.] <MN> (JókK. 5); 1878 '(iskolai) érdemjegy, amelyet az elégségesnél gyengébb, rossz teljesítményre adnak | Note »ungenügend«' (Nsz.) | ~**telenség** 1372 u./ *elegtelenfeget* (JókK. 5) | ~**edik**, ~**szik** 1372 u./ *elegednek* meg (JókK. 89); 1527 *eleegőznek* (ÉrdyK. 508) | ~**ít** 1372 u./ *elegettetem* [sz.] (JókK. 154) | ~**edetlen** 1416 u./³ *elegedetlen* (AporK. 103) | ~**edet** 1416 u./³ *elegedetet* 'megelégedés, megelégedettség | Zufriedenheit' (AporK. 115) | ~**ül** 1517 meg *elegevhetetlen* [sz.] (DomK. 193) | **legendő** 1588 *elegendő* (NySz.) – de 1525/ *elegedendő* (TörtTár 1908: 84) | ~**ületlen** 1832 *elégületlen* (Társalkodó 1832. dec. 22.: [1]) | ~**edetlenkedik** 1835 *elégedetlenkedésem* [sz.] (Nsz.) **R:** ~**gé** 1416 u./¹ *elegge* (BécsiK. 141)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg megszilárdult ragos alakulat. | (△) Az alapszó az *el-* lehet, amely az →*elő*¹ tőváltozata. Végződése az *-ég ~ -ig* terminatívuszrag; vö. →*alig*. Néhány változatban az *ē ~ e* nyíltabbá válás már igen korán végbement. A magyarázat nehézsége, hogy a szó nem mutatható ki igei állítmány határozójaként. Lehetséges, hogy eredetileg melléknév fokhatározója volt. Melléknévvé jelzői használatban vált. Az *elegendő* származékszó egyszerejtéssel jött létre a korábbi *elegedendő* (↑) változathoz, amely tulajdonképpen a (meg)*elégedik* származékszó beálló melléknévi igeneve.

📖 EtSz.; MNy. 52: 435; TESz.; NyK. 78: 287; EWUng. • Vö. *elő*¹

elegancia → **elegáns**

elegáns A: 1745 *elegansabb* (SzT.); 1792 *elegant* [ES. NEM M.] (MNy. 30: 32); 1802 *elegant* (Nsz.); 1804 *elegánsok*' (Nsz.); 1810 *Elegánt* (Nsz.); 1877 *elegányos* [sz.] (Nsz.); NYJ. *élégáncs* (ÚMTsz.) **J:** <MN> **1.** 1745 'finom, kitűnő, ízletes | fein, delikat' (↑); **2.** 1792 'választékosan ízléses | gewählt' # (↑); **3.** 1807/ 'választékosan öltözött {személy} | modisch gekleidet' (Nsz.) | <FN> 1804 'előkelő, választékosan öltözött személy | vornehme, modisch gekleidete Person' (↑)

elegancia A: 1804/ *elegantiát* (Nsz.); 1805 *Eleganczal* (Nsz.); 1810/ *Elegantziát* (Nsz.); 1853 *elegantzia* (Nsz.); 1865 *elegancia* (Nsz.) **J:** 'választékosság | Eleganz'

■ Latin jövevényszók, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *elegans* 'válogató; finom, előkelő', (h.) 'csinos, szép'; – vö. még ném. *elegant* 'ízléses; divatos' | lat. *elegantia* 'választékosság, finomság, elegancia', (h.) 'vminek az ékessége, dísze'; – vö. még ném. *Eleganz* 'divatos, választékos ízlés'. A latin szavak a lat. *eligere* 'kiválaszt, megválaszt' szóra mennek vissza. A németbe a fr. *élégant* 'elegáns', *élégance* 'elegancia' közvetítésével került át. (≈) Megfelelői: ang. *elegant, elegance*; ol. *elegante, eleganza*; stb.: 'elegáns', 'elegancia'. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*agens*, →*evidens* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *elit, legenda*

elégia A: 1604 *Elegiakat* (Szenczi Molnár: Dict. *Propértius* a.); 1788 *elegyia* (Farkas: GLEI.); 1789/ *Elégiája* (Nsz.) **J:** 'disztichonokban írt, borongós hangulatú költemény; siratóének, gyászdal | Elegie'

elégikus A: 1864 *elegikus* (Hölgyfutar 1864. jan. 26.: 84); 1877 *elégikus* (Nsz.) **J:** <MN> 1864 'az elégiára jellemző | elegisch' (↑) | <FN> 1869 'elégiaköltő | Elegiendichter' (Nsz.)

■ A szócsalád legkorábbi tagja, az **elégia** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *elegia* 'elégikus költemény; gyászdal' [< gör. *ἐλεγεία* 'disztichonban írt költemény']. (≈) Megfelelői: ném. *Elegie*; fr. *élégie*; stb.: 'elégia'.

■ Az **elégikus** belső fejlemény. | ☐ A m. *elégia*, ill. a ném. *elegisch* 'elégikus', *Elegiker* 'elégiaköltő' alapján keletkezhetett latinósított végződéssel a →*gótikus*, →*tragikus* stb. mintájára.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☹ Idetartoznak: (R.) *elegiacus* 'elégikus <mn>' (1789: NSz.); (R.) *elégiás* 'ua.' (1793: NSz.); (R.) *elegista* 'elégikus <fn>'. – Az *elégia* magyarítási kísérlete a (R.) *alagya* (1585: Cal. 354).

📖 TESz., *alagya* a. is; EWUng.

elégikus → *elégia*

elegy → *elegyít*

elegyedik → *elegyít*

elegyít A: 1416 u.¹ *èlègeitec* (BécsiK. 257); 1456 k. *egelejtēni* [sz.] (SermDom. 1: 297); 1508 *elvégeitemvala* (DöbrK. 179); 1538 *elegite^m* (Pesti: Nomenclatura e1); 1568 *ólgicz* [ölgyít □] (NySz.); 1577–1580 *ólegyeti* (NySz.); 1604 *Eleggyitóm* (Szenczi Molnár: Dict. *Commisceo* a.); 1692 *egyvelíteni* [sz.] (MonÍrók. 23: 474); 1786 *Ögyitem* (NSz.); NYJ. *ógyít* (MTsz.) J: 'összekever, be(le)kever | (hinein)mischen' Sz: ~és 1416 u.¹ *èlègeitefetol* (BécsiK. 189)

elegyül Δ A: 1416 u.¹ *èlègoltètnéc* [sz.] (BécsiK. 123); 1493 k. *egyelwlth* [sz.] (FestK. 150); 1533 *elegywlwe* megh [sz.] (Komjáti: SzPál. 15b); 1535 *elógólefnek* [sz.] (Ozorai: Vít. N1a); 1568 *ólguilt* (NySz.); 1704 e./ *egyvelült* (NySz.) J: '(össze)keveredik, (össze)vegyül | sich vermischen' Sz: ~et 1416 u.² *èlègplètet* 'keverék | Gemisch' (MünchK. 106va)

elegyedik A: 1416 u.³ egbe *elegettek* [d-t] (AporK. 116); 1519 *eģeledyk* [▽] (JordK. 195); 1577 k. megh *elegyeodwen* [sz.] (OrvK. 124); 1577–1580 *ólgyódnec* (NySz.); 1603 *egyuelednek* (NySz.); 1685 *vegyeledni* [sz.] (EWUng.) J: 1. 1416 u.³ '(össze)keveredik, (össze)vegyül | sich vermischen' (↑); 2. 1772 'ügybe, folyamatba bekapcsolódik | sich auf etw einlassen' (Nsz.)

elegy A: 1508 *elvéggel* (DöbrK. 141); 1519 *elegy* (JordK. 34); 1527 *egyelőfők* [sz.] (ÉrdyK. 73); 1533 *eluógi* (Murm. 1605.); 1604 *Ellegy* (Szenczi Molnár: Dict. *Indifferenter* a.); 1672 *egyveles* (MNY. 10: 40) J: <FN> 1508 ? 'keverék | Gemisch' (↑), 1763 'ua.' (Szily: NyÚSz.) | <HSZ> 1513 'vegyesen; keverten | gemischt; vermisch (als Adv.)' (Nagyszk. 19) | <MN> 1576 'vmivel kever(edet)t | gemischt; vermisch' (SzT.)

■ A szócsalád alapjai, az igék belső keletkezésűek, de keletkezésmódjuk bizonytalan. | ☐ Valószínűleg egy fiktív tő származékai. A tő ismeretlen eredetű. A végzések különféle igeképzők. E magyarázat szerint a v-s tő, ill. a szó belseji v-s változatok lehetnek az eredetiek. A további alakváltozatok ennek kiesésével keletkeztek; hasonló változáshoz vö. →*falu*, →*zsálya* stb. A szó belseji v vagy a tőhöz tartozik, vagy visszaható képző. Ennek megfelelően a végződés egyaránt lehet denominális és deverbális igeképző is. A magyarázat nehézsége, hogy a szó belseji gy eredete tisztázatlan. – Azzal is számolni lehet, hogy az igék az →*egy* 'egy <számnév>; hasonló, egyforma' szóból keletkeztek az -l igeképzőhöz kapcsolódó további igeképzőkkel. A jelentésekhez vö. *egyessül*, *egyessít* (→*egyes*). Ebben az esetben az *elegyít*, *elegyül*, *elegyedik* alakok hangátvetéssel keletkeztek az eredeti változatokból. Ennek a magyarázatnak a legfőbb nehézsége a szó belseji v mibenlétének a tisztázatlansága.

■ Az **elegy** elvonás. | ☐ Az igékből keletkezett, ezek kronológiájához mérten viszonylag korán.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (A) Ugor kori egyeztetése kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *elegy* a.; MNy. 54: 354; TESz.; Nyr. 108: 228; UEW. 67, 845; EWUng. • Vö. *egy*, *egyveleg*, *vegyít*

elegyül → *elegyít*

eleinte A: 1527 *eleynden* (ÉrdyK. 344); 1621 *Elejenten* (Szenczi Molnár: Dict.); 1626 *eleint* (NySz.); 1692 *eleintén* (NySz.); 1702 *eleinte-valo* (NySz.); 1750 *elejéntén* (Wagner: Phras. *Principio* a.); 1786 *Elejtén* (NSz.) J: 1. 1527 'kezdetben; kezdetén | anfangs, im Anfang' # (↑); 2. 1881 'néhány héttel, hónappal ezelőtt | vor kurzem' (Nyr. 10: 329)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (A) Az →*elő*¹ névszó *ele-* töváltozatából keletkezett, E/3. személyű, *i* birtokos személyjellel és *-n*, *-t* lokatívusz-, ill. *-e* latívuszraggal. A szóvégi *-e*-hez vö. még *elevente* 'egész életében' (1416 u.²: MünchK. 34va) (< →*eleven*); *régente* (→*régen*) stb. Az *eleinten* változat az *-n* lokatívuszrag megkettőzésével jött létre. (C) Ugyanebből az alapszóból E/3. személyű, birtokos személyjellel és *-n* lokatívuszraggal keletkezett a (R.) *elein* 'kezdetben' (1527: ÉrdyK. 362).

📖 EtSz. **el-* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *elő*¹

elektro-

~**motor** A: 1819 *Electromotor* (HasznMul. 45: 346) J: 'villanymotor | Elektromotor' | ~**mágnes** A: 1835 *electromagnesi* [sz.] (Tudtár 7: 248) J: 'áram által átfolyt tekercs, amelynek belsejében vasmag van | Elektromagnet' | ~**technikus** A: 1883 *elektrotechnikusoknak* (MNy. 69: 363) J: 'a villamosság gyakorlati alkalmazásával foglalkozó technikus | Elektrotechniker' | ILYENEK MÉG: ~**dinamika** 'a változó elektromos jelenségekkel foglalkozó tudományág | Elektrodynamik' (1883: MNy. 69: 363); ~**kémia** 'kémiai és elektromos jelenségek összefüggésével foglalkozó tudományág | Elektrochemie' (1883: MNy. 69: 363); ~**technika** 'a villamosságra vonatkozó fizikai elméletek gyakorlati alkalmazásának tudománya | Elektrotechnik' (1883: MNy. 69: 363); ~**mérnök** 'villamosmérnök | Elektroingenieur' (1912: RévaiLex. 6: 353)

■ Részfordítások előtagja, nemzetközi szó. | (E) A részfordítások összetett szók, amelyek nemzetközi minták alapján keletkeztek; vö. ném. *Elektromotor*, *Elektromagnet*, *Elektrotechniker*; fr. *électromoteur*, *électromagnète*, *électrotechnicien*; ol. *elettromotore*, *elettromagnete*, *elettrotecnico*; stb.: 'elektromotor', 'elektromágnes', 'elektrotechnikus'. Az önállóan nem adatolt előtaghoz vö. lat. *electrum* 'termésállapotban előforduló, ezüstöt tartalmazó arany; magnéziumötvözet; borostyán(kő)' [< gör. ἤλεκτρον 'ua.'].

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *elektromos*, *mágnes*, *motor*, *technikus*

elektromos A: 1789 *électrumos* (Nsz.); 1799 *elektromos* (NSz.) J: 'elektromossággal, villamossággal kapcsolatos | elektrisch' #

■ Latin jövevényszó, magyar képzéssel. | (A) Vö. lat. *electrum* 'termésállapotban előforduló, ezüstöt tartalmazó arany; borostyánkő' [< gör. ἤλεκτρον 'ua.']. (A) Végződése az *-s* melléknévszóképző. Kialakulásában a lat. (tud.) *electricus* 'az elektromossággal kapcsolatos' és esetleg a ném. *elektrisch* 'ua.' is közrejátszhatott. A fizikában keletkezett jelentése azzal függ össze, hogy az elektromosság jelenségét kezdetben borostyánkő dörzsölésével idézték elő. (C) Idetartoznak: (R.) *elektricitás* 'elektromosság' (1778: Nsz.), amely a ném. *Elektrizität* 'ua.'

átvétele a szóvég latinosításával; *elektron* 'az elektromosság elemi részecskéje' (1911: RévaiLex. 2: 259). (≈) A nemzetközi megfelelőkhöz vö. ang. *electron*; fr. *electron*; stb.: 'ua.'. (⊖) A lat. *electricus* magyarítására tett kísérletek: *gyántás*, tkp. 'gyantás' (1777: Szily: Adal. 36); *mennyköves*, tkp. 'szikrázó, villanó' (1808: Szily: Adal. 36); *gerjedő* (1815: Szily: Adal. 36); stb. (⌘) Nyelvújítási szó. (⊖) A (R.) *electrom* 'nemes ércféle' (1416 u.²: MünchK. 42va) korábbi külön átvétel a latinból.

📖 MNy. 29: 117; TESz.; NytudÉrt. 93: 36; EWUng. • Vö. *elektro-*

élelem [4] **A:** 1644 *élelemből* [?] (MNy. 49: 504); 1773–1775 *élelmére* (Nsz.); 1864 *élelem* (CzF.); NYJ. *ilelēm* (Nyr. 26: 321) **J:** 1. 1644 ? 'megélhetés, létfenntartás; kereset, jövedelem | Auskommen, Lebensunterhalt; Erwerb, Einkommen' (↑), 1773–1775 'ua.' (↑); 2. 1755 'élelmiszer, ennivaló; táplálék | Proviant; Nahrung' # (Nsz.); 3. 1766 'élelmezés, táplálás; életben tartás | Ernährung; das Am-Leben-Erhalten' (Nsz.); 4. 1789 'vminek a felhasználása, vmivel való élés | Gebrauch, Benützung' (Nsz.); 5. 1792 'gabona; termés | Getreide; Ernte' (Baróti Szabó: Kisdedsz. *Élelmény* a.) **Sz:** **élelmez** 1833–1834 *élelmezésekül* [sz.] (MTTÉvk. 2: 217)

■ Származékszó. | (⊕) Az →él¹ 'életben van; táplálkozik; felhasznál' igéből keletkezett az -m névszóképzővel; vö. *értelem* (→ért), *félelem* (→fél¹) stb. Az 1. és 2. jelentés lehetett az eredeti, a 3–5. jelentés a 2. alapján jött létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. él¹, *élelmes*, *élelmiszer*

élelmes **A:** 1772 *élelmeskedvén* [sz.] (MNy. 16: 50) **J:** 1. 1772 'magát vmiből fenntartó, tápláló | sich von etw unterhaltend, ernährend' (↑); 2. 1794 'leleményes, ötletes; agyafűrt, furfangos | findig; geschäftstüchtig' # (Nsz.); 3. 1817/ 'élelmiszer tárolására szolgáló, arra való | zur Einlagerung von Lebensmitteln dienend' (Nsz.); 4. 1898 'falánk, nagyétkü | gefräßig' (Nsz.)

■ Származékszó. | (⊕) Az →élelem 'táplálék, eleség; táplálkozás; felhasználás' -s melléknévképzős alakja. A 2. jelentés metonímia.

📖 TESz. *élelem* a.; EWUng. • Vö. *élelem*

élelmiszer **A:** 1834 *élelmiszert* (Jelenkor 1834. dec. 6.: 784) **J:** 'élelem, ennivaló, táplálék | Lebensmittel' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó, esetleg német mintára alkotott tükörfordítás. | (⊕) Az →élelem főnév -i melléknévképzős *élelmi* 'táplálkozásra szolgáló' (1835: Nsz.) származékának és a →szer¹ 'eszköz, szerszám; hasznos anyag' főnévnek a jelzős alárendelő összetétele. Vö. ném. *Lebensmittel* 'élelmiszer'. (⊖) Korábbi megnevezések: *élelemszer* 'élelem, élelmiszer' (1793: Nsz.); *életszer* 'ua.' (1804: MNy. 42: 77); *élelemszerű* 'ua.' (1836: Nsz.). (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *élelem*, *szer*²

elem **A:** 1808 *elemei* (Nsz.); 1845 *ellemet* (Nsz.) **J:** 1. 1808 'alkotórész | Grundbestandteil' # (↑); 2. 1813 'vegyileg tovább nem bontható anyag | chemisches Element' (Nsz.); 3. 1826 'kezdet | Anfang' (Nsz.); 4. 1827 'természeti erő(k); a négy »őselem« (tűz, víz, levegő, föld) vmelyike | Naturelement(e); eines der vier »Urelemente«' (Nsz.); 5. [birtokos személyjellel] 1831 'éltető közeg | Lebensselement' (Nsz.); 6. 1831 'egyén, személy | Person' (Nsz.); 7.

[többes számban] 1833 'alapismeretek (tudományé stb.) | Grundzüge (der Wissenschaft usw.)' (NSz.); **8.** 1875 'villamosságot termelő eszköz | elektrische Batterie' # (Nsz.) **Sz:** ~i 1818 *elemi* <MN> (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1882 *elemibe* 'elemi iskola | Elementarschule' (Nsz.) | ~ez 1823 *elemzi* (TudGyűjt. 8/2: 93); 1840 *elemezi* 'megvizsgál, értelmez, leír | analysieren' (Nsz.) | ~ista 1847 *elemista* 'elemi iskola tanulója | Schüler einer Elementarschule' (Jelenkor 1847. márc. 28.: 191)

■ Tudatos szóalkotás, szórövidülés. | ☐ Az →*elementum*-ból alkották meg annak magyarítására. A szó alaki felépítésére és a jelentések alakulására szó eleji *el-* (→*elő*¹ 'kezdet, vminek az eleje') lehetett hatással. A jelentések részint az 1. jelentésből, részint az *elementum* alapján keletkeztek. ☒ Nyelvújítási szó. ☒ Az →*elő*¹ származékként való magyarázata téves.

📖 EtSz. **el-* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *elementum*

elementáris → *elementum*

elementum Δ **A:** 1558 *elementomokath* (SzT.); 1708 *élémentumok* (Pápai Páriz: Dict. Primus a.); 1756 *elementumok* (NSz.) **J:** **1.** 1558 'lényeges, alapvető, fő alkotórész, alapalkatrész | Grundbestandteil' (↑); **2.** 1592 'a négy »őselem« (tűz, víz, levegő, föld) vmelyike | eines der vier »Urelemente«' (Cisio M2b); **3.** 1636 'természeti elem(ek), erő(k) | Naturelement(e)' (NySz.); **4.** 1775 'éltető elem | Lebenselement' (Nsz.); **5.** 1834 'egyén, személy | Person' (Nsz.); **6.** 1865 'kezdet | Anfang' (Babos: KözhSzt.)

elementáris **A:** 1757 *elementaris* (MNY. 64: 352); 1794 *elementáris* (NSz.) **J:** **1.** 1757 'a négy »őselemet« érintő, arra vonatkozó | eines der vier »Urelemente« betreffend' (↑); **2.** 1794 'elemi, alsó fokú (iskola stb.); alap-, az alapelemekhez tartozó, azokkal kapcsolatos | Elementar-, elementar; zu den Anfangsgründen gehörig' (↑); **3.** 1835 'elemi erejű; ellenállhatatlan (erő stb.) | heftig; unwiderstehlich' (Nsz.)

■ Latin jövevényszók. | ☐ Lat. *elementum* '(alkotó)elem; alapelem, őselem; betű; ábécé' [valószínűleg a lat. **elephantum* 'elefántcsont betű' < lat. *elephantus* 'elefánt' alapján; vö. →*elefánt*] | lat. (k.), (h.) *elementaris* 'elemi' [< lat. *elementarius* 'az alapelemekhez tartozó']. ☐ Megfelelői: ang. *element, elementary*; fr. *élément, élémentaire*; stb.: 'elem', 'elementáris'. ☐ Az *elementáris* szövégi *s*-éhez vö. →*április*, →*dózis* stb.

📖 EtSz. *elemēntom* a.; TESz. *elementáris* a.; EWUng. • Vö. *elefánt, elem*

elemózsia **A:** 1585 *Elimosinat* (SzT.); 1596 *eléémosinara* (SzT.); 1596 *Elemosinathys* (MNY. 50: 206); 1653 *elemózsiaúl* [✍] (Nyr. 62: 22); 1868 *elemozinán* (NSz.) **J:** **1.** 1585 'alamizsna; adomány | Almosen; Gabe' (↑); **2.** 1596 'élelemre fordítandó pénzösszeg | Geldmittel für Nahrung' (↑); **3.** 1858 'útravaló élelem, ennivaló | Reiseproviant' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ☐ Lat., (k.) *eleemosyna*, (h.) *elemosyna, elemosina, elymosina*: 'könyöradomány' [< gör. *ἐλεημοσύνη* 'résztét, együttérzés; könyöradomány']. ☐ A szó belseji *zs*-hez vö. →*bazsalikom*, →*eklézsia* stb. Az *ia* végződés az →*eklézsia*, →*plébánia* stb. analógiájára alakult. A ma élő 3. jelentés valószínűleg a diáknyelvből származik.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *alamizsna*

eleség **A:** 1266 *Elesyg* [SZN.] (Fejér: CD. 4/3: 380); 1372 u./ *elefegekben* (JókK. 141); 1575 ló *elleségeket* (NySz.); 1577–1580 *éleség* (NySz.); 1630 *elesség* (NySz.); 1732 *éleség* (NySz.)

J: 1. 1266 ? 'élelem, táplálék; étel, ennivaló | Lebensmittel, Nahrung; Speise' (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); **2.** 1575 'állati eledel, takarmány | Futter' # (↑); **3.** 1800 k. 'gabona | Getreide' (MNY. 45: 343)

■ Származékszó. | ⊕ Az →él¹ ige *ele-* ~ *éle-* teljes tövéből keletkezett a *-ség* névszóképzővel. Az alapszó hasonló jelentésű származékai: →*eledel*, →*élelem*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. él¹

eleve A: 1055 ? *eleuui* (TA.); 12. sz. vége/ *eleve* (HB.); 1416 u./¹ *èlèue* (BécsiK. 12); 1416/² *eleuè* (MünchK. 50ra); 1495 k. *eloue* (PiryH. 1); 1630 *Elévé* (NySz.); 1772 *elivé* (NSz.) **J: 1.** 1055 ? 'elől {jelzői értékben} | vorne {in attr Funktion}' (↑); **2.** 12. sz. vége/ 'kezdetben; korábban | erstens, als erster; anfangs, zuerst' (↑); **3.** 1299 'előre; elő- | vorwärts; voraus' (OklSz.); **4.** 1750 'már előre | von vornherein' # (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat, az alapszó azonban bizonytalan. | ⊕ Az *eleve* nagy valószínűséggel az →el¹ ősmagyar kori **eleβ* előzményéből keletkezett *-é* latívuszraggal. Azonban az is lehetséges, hogy az alapszó vagy az →el¹ szó *elé* változata, vagy az *elé* 'előre' (→*előtt*) határozószó. Ebben az esetben az *eleve* *-é* latívuszraggal (ill. annak ismétlésével) és hiátustöltő β (> v) hanggal keletkezhetett. Feltehetőleg a 3. jelentés volt az eredeti, a további jelentések ebből alakultak ki. – A mindössze egyetlen adatból ismert *eleuui* (↑) az →el¹ adata is lehet.

📖 MNY. 22: 84; EtSz. **el-* a.; Bárczi: TihAl. 50; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 292; EWUng. • Vö. el¹, előtt, elv²

eleven A: 1372 u./ *eleuen* (JókK. 20); 1416 u./¹ *èlèuèn* (BécsiK. 147); 1416 u./² *megèlèuenèdic* [sz.] (MünchK. 15rb); 1517 holt *eleuényevl* (DomK. 265) **J: <MN> 1.** 1372 u./ 'élő | lebend' # (↑); **2.** 1536 'fürge; mozgékony | flink; beweglich' # (Pesti: Fab. 6); **3.** 1577 'egészséges; élénk | gesund; lebhaft' # (KolGl.); **4.** 1880 'a szántás alatt fekvő, az ekevastól nem érintett {föld} | unter der Furche liegend, vom Pflug nicht berührt {Boden}' (Nyr. 9: 178) | <HSZ> 1508 'élve, elevenen | lebend' (DöbrK. 335) | <FN> [főleg birtokos személyjellel] 1750–1771 'vkinek a legérzékenyebb, vminek a legtámadhatóbb pontja, része | wunder Punkt {abstr.}' # (NySz.) **Sz: ~ül** 1372 u./ *meg eleuenewltnek* [sz.] (JókK. 158) | ~**ít** 1416 u./¹ *Még èlèuèneit* (BécsiK. 188) | ~**edik** 1416 u./² (↑) | ~**telen** 1470 *eleuentelen* 'élettelen, halott | tot' (SermDom. 2: 134) | ~**ség** 1495 e. *eleuenfegebol* (GuaryK. 5)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az *élő* (→él¹) folyamatos melléknévi igenév ősmagyar kori, szó belseji β, ill. γ alakú képzős változatából keletkezett *-n* módhatározóraggal. A szókezdő *e* az eredeti *ē* nyíltabbá válásával keletkezett. A szó belseji *v* az ősmagyar kori β szabályos fejleménye lehet, vagy a vokalizálódott γ helyére lépő hiátustöltő hang. Eredetileg határozószó volt, a melléknemesüléshez vö. →*hirtelen*, →*meztelen* stb.

📖 EtSz. 2. *él* a.; Bárczi: TihAl. 171; D. Bartha: Szóképz. 101; TESz.; NyK. 78: 286; EWUng. • Vö. él¹, holteleven

elévül A: 1786 *elévülhetetlen* [sz.] (Nsz.) **J: 1.** 1786 'idejét múlja; elavul | überholt werden; veralten' (↑); **2.** 1820 'megöregszik | alt werden' (Nsz.); **3.** 1843 'bizonyos idő leteltével érvényét veszti {főleg jogi tekintetben} | verjähren {Rechtssprache}' (Nsz.) **Sz: ~hetetlen** 1786 'el nem avuló | nie veraltend' (↑); 1861/ 'az idő múlására tekintet nélkül fennálló | unverjährlich' (NSz.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *verjähren* 'elévül' [vö. ném. *Jahr* 'év']. (△) A magyarban az →*el* igekötő + *évül* (< →*év*) összetétele; az utótag önálló szóként nincs adatolva. A szó gyors terjedése azzal magyarázható, hogy az *elévül* az *elavul* (→*avul*) palatális változatának is tekinthető. 2. jelentése elavult. (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *el*, *év*

elfogódik A: 1690 *el-fogódik* (NSz.) **J:** 1. 1690 'hang, szó' elakad | *stocken* 'Stimme' (↑); 2. 1750 'szív' összeszorul | *sich zusammenkrampfen* 'Herz' (NSz.); 3. 1789 'megilletődik | befangen werden' # (Nsz.) **Sz:** ~**ott** 1765 *el fogodott* (NSz.)

■ Összetett szó. | (△) Az →*el* igekötő + *fogódik* 'fogatik' összetétele; az utótag a →*fog*¹ ige -ódik visszaható képzős származéka. A 2. és 3. jelentéshez vö. *döbben* (→*dübög*), →*remeg* stb. A 3. jelentés keletkezésében a ném. *befangen* 'bátortalan, zavart' is közrejátszott; vö. ném. *fangen* '(meg)fog'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *el*, *elfogulatlan*, *fog*¹

elfogulatlan A: 1829 *elfogulatlan* (Nsz.) **J:** 1. 1829 'tárgyilagos | unbeteiligt' # (↑); 2. 1838 'megilletődés nélküli | unbefangen' # (Nsz.)

elfogult A: 1830 *elfogultság* [sz.] (Nsz. *elfogultság* a.) **J:** 1. 1830 'részhajló | eingenommen' # (↑); 2. 1834 'megilletődött | befangen' (Nsz.)

■ Német mintájú képzett tükörszók. | (≡) Vö. ném. *unbefangen* 'elfogulatlan', ill. ném. *befangen* 'elfogult' (vö. ném. *fangen* '(meg)fog'). A magyar szavak a -*tlan* melléknévképzővel, ill. a befejezett melléknévi igenév -*t* képzőjével jöttek létre az önálló szóként nem adatolt *elfogul*-ból. Ez utóbbi feltehetőleg képzőcserével keletkezett az →*elfogódik*-ból. (◡) Az *elfogult*-ból későbbi elvonással keletkezett az *elfogul* 'megilletődik' (1834: Kunoss: Szóf.), amely azonban nem terjedt el. (⌘) Nyelvújítási alkotások.

📖 TESz. *elfogódik* a.; EWUng. • Vö. *elfogódik*

elfogult → **elfogulatlan**

élhetetlen A: 1587 *elhetetlenne* (SzT.); 1809 *éhetetlen* (NSz.) **J:** 1. 1587 'életképtelen, nem életképes; nyomorodott | nicht lebensfähig; verkrüppelt' (↑); 2. 1681 'ügyetlen, gyámoltalan; szánalmas | ungeschickt, unbeholfen; erbärmlich' # (SzT.); 3. 1724 'hasznavehetetlen; semmirekellő | unbrauchbar; nichtswürdig' (SzT.); 4. 1759 'erkölcsileg rossz, gonosz | moralisch schlecht, böse' (NSz.)

■ Származékszó. | (△) Az *élhet* (→*él*¹) igéből keletkezett a -*tlen* melléknévképzővel; vö. *ehetetlen* (→*eszik*), *értetlen* (→*ért*) stb. A jelentések az →*él*¹ különböző jelentéseiből jöttek létre jelentésbővüléssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *él*¹

elit A: 1831 *Elite* [ES. NEM M.] (HazKülfTud. 1831. júl. 27.: 63); 1842 *élite-jét* (Nsz.); 1870 *elitje* (NSz.) **J:** <FN> 1831 ? 'az emberek egy csoportjának színe-java | Elite' (↑), 1842 'ua.' (↑) | <MN> 1869 'válogatott, kiváló (csoport, réteg)' (Nsz.)

■ Francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (⊕) Fr. *élite* 'vmely csoport színe-java, elit'; – vö. még ném. *Elite* 'ua.'. A franciában az *élire* 'kiválaszt' származéka. (⊗) Megfelelői: ang. *élite*; cseh *elita*; stb.: 'elit'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *elegáns, mirelit*

éljen A: 1645 *éljen* (NSz.); 1864 *éljen* (CzF.) **J:** <isz> **1.** 1645 'lelkesedés, ünneplés, öröm kifejezéseként' | (es lebe) hoch! <als Ausdruck der Begeisterung, der Ovation, der Freude>' # (↑); **2.** 1851 'úgy van!, helyes!; jól beszél! | richtig, er hat recht!; gut gesprochen!' (Nsz.) | <FN> 1788 'az *éljen* indulatszó hangoztatása' éljenzés | Lebehoch, Hochruf' # (Nsz.) **Sz:** ~**ez** 1833 *megéljeneztetvén* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

■ Személyragozott ige szófajváltása. | (⊕) Az →*él*¹ ige E/3. személyű felszólító módú alakjából, az *éljen*-ből keletkezett; vö. 13. sz. közepe/ *illen* (ÓMS.). A szófajváltás különböző ünneplő, jót kívánó kifejezésekben mehetett végbe; vö. *Éljen Bánfi István!* (1552: Nyr. 30: 74). (⊗) Ehhez hasonló fejlemények: lat. *vivat*; fr. *vive*; ol. *evviva*; stb.: 'éljen!'; vö. →*vivát*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *él*¹

elképed A: 1815 *elképedt* [sz.] (Nsz.) **J:** **1.** 1815 'arc' (félelmében) elsápad | (vor Schrecken) erleichen' (↑); **2.** 1822 'megdöbben; meglepődik | bestürzt werden; überrascht werden' # (Nsz.)

elképeszt A: 1847 *elképpesztő* [sz.] (Nsz.); 1887 *elképesztő* [sz.] (EPhK. XI: 129) **J:** 'megdöbbent, zavarba hoz | verblüffen' #

■ Összetett szók. | (⊕) Az →*el* igekötő + *képed* 'megdöbben', ill. *képeszt* 'megdöbbent, meghökkent' összetétele. Az önálló szóként nem adatolt *képed*, ill. *képeszt* a →*kép* 'arc' -*d* visszaható képzős, ill. -*szt* műveltető képzős származéka. A jelentések alapja, hogy az erős érzelmi benyomások, mint pl. a döbbenet, meglátszanak az arckifejezésen. (⊗) Vö. még *képéből kikél* 'önmagából kikelt, felháborodott <mint arckifejezés>' (1702: NySz. I. *kép* a.); *képedten* 'döbbenten' (1860: NSz.); *képedez* 'csodálkozik, ámul' (1865: NSz.); stb.

📖 MNy. 5: 63; TESz.; EWUng. • Vö. *el, kép*¹

elképeszt → *elképed*

elkótyavetyél → *kótyavetye*

elkövet A: 1583 *el kōueteseuel* [sz.] (NySz.); 1611 *Elkövetem* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** **1.** [főleg *mindent* ~] 1583 'teljesít vmit; minden tőle telhetőt megtesz | vollbringen; (alles) unternehmen' # (↑); **2.** 1666/ 'követ vkit, vmit | folgen' (SzT.); **3.** 1669/ 'élítélhető cselekedet' végrehajt | verüben' # (SzT. *elkövetett* a.)

■ Összetett szó. | (⊕) Az →*el* igekötő + →*követ* 'tesz, csinál' összetétele. Az igekötőnek eredetileg perfektíváló funkciója volt, majd hozzájárulhatott a 3., negatív tartalmú jelentés kialakulásához; hasonlóhoz vö. *elfajul* (→*faj*), →*eltökít* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *el, követ*

ellát A: 1529 e. *ellatuan* [sz.] (VirgK. 64) J: 1. 1529 e. 'szemügyre vesz, megtekint, megvizsgál | besehen' (↑); 2. 1632 'gondoskodik; felszerel, felruház vmivel | versorgen; ausstatten' # (SzT.); 3. 1645 'belát, megért, felfog | einsehen, erkennen' (NySz.); 4. 1655/ 'előrelát | voraussehen' (MNY. 64: 352); 5. 1743 'utánanéző vminek, ellenőriz | bis nach etw sehen' # (NSz.); 6. 1761 'elintéz | erledigen' (SzT.); 7. 1783 '(feladatot, tisztséget) betölt, teljesít | verwalten' # (NSz.); 8. 1845 'elbánni vkivel | jmdn kleinkriegen' (NSz.) Sz: ~**mány** 1835 *ellátmány* (NemzCas. 54)

■ Összetett szó. | (⊕) Az →*el* igekötő + →*lát* összetétele. A 2. jelentés alapja az, hogy a gondoskodás velejárója a legtöbb esetben a körültekintő figyelmesség. Hasonló jelentésfejlődéshez vö. lat. *providere* 'maga elé néz; tervbe vesz; gondoskodik vkiről, vmiről'. Vö. még 1372 u./ *eleuelatny* [sz.] 'gondoskodik vmiről' (JókK. 5). A 6. és 7. jelentés a ném. *versehen* 'gondoskodik vkiről, vmiről; tisztséget betölt' hatására utal. (⊕) Német mintára alkotott tükörfordításként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *el*, *lát*

ellen A: 1372 k./ *ellen* (JókK. 148); 1395 k. *elenfeg* [sz.] (BesztSzj. 168.); 1416 u./¹ *èllèn* (BécsiK. 32) J: <NÉVUTÓ> 1. 1372 u./ 'szemközt | gegenüber' (↑); 2. 1372 u./ 'vkivel (ellenségesen) szemben | gegen, wider' # (JókK. 33); 3. 1416 u./² 'felé, irányában | (ent)gegen, zu (als Richtung)' (MünchK. 49rb); 4. 1525 k. 'érte | für' (Gl.); 5. 1590 'vki iránt | gegenüber (in abstr. Bed)' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 8) | <HSZ> 1. [birtokos személyjellel] 1372 u./ 'ellene | gegen, wider' # (JókK. 33); 2. 1416 u./² 'szemből | von gegenüber' (MünchK. 21rb) | <MN> 1. 1416 u./² 'ellenkező irányból | aus, von entgegengesetzter Richtung' (MünchK. 21rb); 2. 1764 'eltérő | abweichend' (NSz.); 3. 1813 'ellenséges | gegnerisch, feindlich' (NSz.) | <FN> 1. 1585 'ellenkezés | Widersetzlichkeit' (MNY. 75: 505); 2. 1742/ 'ellenség | Feind' (NSz.); 3. 1804 'vminek az ellenkezője | Entgegengesetztes' (Nsz.) Sz: ~**ség** 1372 u./ *ellenfeg* (JókK. 50) | ~**séges** 1372 u./ *ellenfeges* (JókK. 154) | ~**kedik** 1405 k. *elenkedes* [sz.] 'ellentmond, tiltakozik, ellenkezik | widersprechen' (SchlSzj. 666.) | ~**kedés** 1405 k. *elenkedes* 'viszály, veszekedés, vita, harc, küzdelem | Streit, Kampf' (SchlSzj. 666.) | ~**ez** 1519 *ellenzeefth* [sz.] (JordK. 824) | ~**ző** 1519 *ellenzo* 'szemben levő | gegenüber liegend' (JordK. 277); 1735 *ellenzővel* 'ernyő | Schirm' (OklSz.) | ~**kezik** 1559 *ellenkeztem* volna (Székely I.: Krón. Előszó, a2b) | ~**kező** 1574 k. *ellenkezeot* 'vminek a fordítottja | Entgegengesetztes' (SzT.) | ~**ségeskedik** 1700 *ellenségeskedő* [sz.] (NSz.) | ~**zék** 1792 *Ellenzék* 'akadály | Hindernis' (Baróti Szabó: Kisdedsz.); 1829/ 'a hatalmon levő politikai erővel szemben álló párt, csoport | Opposition (in der Politik)' (NSz.) | ~**zéki** 1829/ *ellenzékiek* (NSz.) R: ~**t** 1372 u./ *ellent* 'szembe, vissza | gegen, wider' (JókK. 33) | ~**ébe** 1416 u./¹ *èllènèbè* (BécsiK. 59) | ~**ében** 1517 *elleneben* (DomK. 147) | ~**be** 1560 k. *ellenbe* 'ellenére, ellenzésül, szembe | entgegen' (GyöngySzt. 503.) | ~**ére** 1673 *ellenire* <NÉVUTÓ> 'vmi dacára | trotz' (SzT.); 1752 *ellenére* <HSZ> 'vmi, vki hátrányára, kárára | gegen' (NSz.) | ~**kezőleg** 1770 *ellenkezőleg* (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az →*elő*¹ szó *el-* ~ *ele-* tőváltozatából keletkezett -*n* lokatívuszraggal. A szó belseji *l* > *ll* hangzóközi nyúlás eredménye. A névutói 3. jelentés lehetett az eredeti, a további névutói, ill. határozószói jelentések feltehetőleg abból fejlődtek ki. Határozószói jelentéseiben igekötői funkcióval is bővült. A melléknévi jelentések jelzői használatban alakultak ki, vö. →*eleven*. A főnévi jelentések feltehetőleg az *ellenség* és az *ellenkezik* származék alapján jöttek létre. (⊕) Az *ellenzék* és az *ellenzéki* nyelvújítási alkotások.

📖 EtSz.; Klemm: TMondt. 239; Sebestyén: Névut. 39; TESz.; EWUng. • Vö. *ellen*⁻¹, *ellen*⁻², *ellenben*, *elő*¹

ellen⁻¹

~**mondás** Δ **A:** 1416 u.¹ *èllèn mondas* (BécsiK. 270) **J:** 1. 1416 u.¹ 'ellentét, szembenállás | Widerspruch' (↑); 2. 1594 'tiltakozás, ellenállás | Protest' (SzT.) | ~**vetés** **A:** 1569 *ellenvetefre* (Dávid: Préd. A1a) **J:** 'kifogás | Einwand' # | ~**állás** **A:** 1585 *Ellen allas* (Cal. 915) **J:** 1. 1585 'ellenszegülés | Widerstand' # (↑); 2. 1893 'elektromos ellenállás | elektrischer Widerstand' (PallasLex. *elektromos ellenállás* a.) | ILYENEK MÉG: ~**tartás** 'ellenállás | Widerstehen' (1519: JordK. 881); ~**tétel** 'ellentét(el), antitézis | Antithese' (1655: Szily: NyÚSz.); ~**állhatatlan** 'leküzdhetetlen, elfojthatatlan | unwiderstehlich' (1794: NSz.)

■ Összetételi előtag, azonos az →*ellen* szóval. | ⊕ Az összetételek, amelyekben az →*ellen* határozói szerepben áll, korábbi igei szerkezeteknek a főnévi megfelelői; vö. 1372 u./ *ellent neked mondand* (JókK. 51); 1416 u.¹ *nèkic èllènéc ... alhatōc* (BécsiK. 19); stb. ⊖ Az →*ellen* előtaggal alkotott összetételek mellett más, ezekkel egyenértékű szóalakok is keletkeztek: *ellentmondás* (1618: NySz.); *ellentállás* (1682: NySz.); stb. ⊕ Az összetételek keletkezésében idegen nyelvi példák is közrejátszhattak; az *ellenmondás*-hoz vö. lat. *contradictio* 'ellentmondás'; az *ellentétel*-hez vö. lat. *antithesis* 'állítással szembeállított tétel'; stb. – Utótag (a címszó kivételével): *mondás* (→*mond*), *vetés* (→*vet*), *állás* (→*áll*¹), *tartás* (→*tart*).

📖 TESz. *ellen-* a.; EWUng. • Vö. *áll*¹, *ellen*, *mond*, *vet*

ellen-2

~**fél** **A:** 1750 *ellenfélnél* (NySz.) **J:** 'ellenség, ellenpárti | Gegner, Widersacher' # | ~**szél** **A:** 1757 *ellen szél* (NSz.) **J:** 'a haladás irányával ellenkező irányból fújó szél | Gegenwind' # | ~**párt** **A:** 1794 *ellen pártról* (NSz.) **J:** 'a hatalmon levő párttal szemben álló csoport, tömörülés, ellenzék | Gegenpartei' # | ILYENEK MÉG: ~**láb** **A:** 'a Föld ellentétes oldalának lakója | Antipode' (1791: NSz.) 'ellenfél, vetélytárs, rivális | Gegner, Rivale' (1834: Nszt.); ~**méreg** 'közömbösítő szer; antitoxin | Gegengift' (1798: Nszt.); ~**súly** 'terhelést kiegyenlítő súly | Gegengewicht' (1808: Nszt.); ~**őr** 'felülvizsgáló, felügyelő | Kontrolleur, Aufseher' (1828: Nszt.); ~**szenv** 'idegenkedés, antipátia | Antipathie' (1829: MNy. 4: 253); ~**forradalom** 'a forradalom előtti állapotok visszaállítása érdekében vívott harc | Gegenrevolution' (1840: Nszt.)

■ Tükörfordítások előtagja, azonos az →*ellen* szóval. | ⊕ A tükörfordítások német mintára alkotott összetett szók; vö. ném. *Widersacher, Gegenwind* stb. Az összetételek keletkezését latin, ill. nemzetközi minták is támogathatták; vö. lat. *antipathia*; ol. *antipatia* stb.: 'ellenszenv'; – ang. *antidote*; ol. *antidoto*; stb.: 'ellenméreg'; fr. *contre-révolution*; ol. *controrivoluzione*; stb.: 'ellenforradalom'; stb. ☞ Részben nyelvújítási szóalkotások.

📖 TESz. *ellen-* a.; EWUng. • Vö. *ellen*, *fél*², *meó*, *párt*, *szél*²

ellenben **A:** 1416 u.² *èllenbe* (MünchK. 53ra); 1569 *Ellenben* (ÚSzOkl. 1: 15) **J:** <HSZ> 1. 1416 u.² 'átellenben | gegenüber' (↑); 2. 1569 'ellenkezőleg; viszont | im Gegenteil; dagegen' (↑) | <KSZ> 1653 'viszont, de | hingegen; aber' # (SzT.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az →*ellen*-ből keletkezett a *-ben* inesszívuszraggal, ill. a lokatívuszi funkciójú *-be* illatívuszraggal. A határozószói 1. jelentés volt az eredeti, ennek elhomályosulásával jött létre a 2. jelentés. Kötőszóvá más ellentétes kötőszókkal való kapcsolatában vált; vö. *ellenben pedig* 'de viszont' (1653: SzT.); *de ellenben* 'ua.' (1694: SzT.). Határozószói használata elavult.

📖 EtSz. *ellen* a.; Klemm: TMondt. 436; TESz.; EWUng. • Vö. *ellen*

ellik¹ **A:** 1177 k. ? *Edlelmes* [sz.] [SZN.] (PRT. 1: 605); 1412 *Kechkeellew* [sz.] [HN.] (OklSz.); 1416 u.³ *ellők* [sz.] (AporK. 158); 1771 *erlő* [sz.] (NSz.); 1792 *meg-ellik* [▽] (Baróti

Szabó: KisdedSz.) **J:** 'kölyke(d)zik, fial, fiadzik | Junge werfen' #

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (Sz.), (P.) *sod-* 'szaporodik, gyarapodik'; finn *synty* 'születik; keletkezik' [fgr. **sente-* 'szaporodik, születik']. (⊕) Az egyeztetés csak akkor helytálló, ha az 1177 k.-i női személynévi adat idetartozik, és ennek megfelelően az tő **ed* alakú lehetett; a hangtanhoz vö. →*ed*. A végződés az -*l* műveltető képző. Az így létrejött **edl* előbb *ell* alakká hasonult, majd sokkal később elhasonulással keletkezett egy *erl* változat is. Az ige csak egészen későn vált ikessé.

📖 FUF. 2: 284; NytudÉrt. 38: 13; MSzFE.; TESz.; EWUng.

ellik² † **A:** 1211 ? *Elleh* [sz.] [SZN.] (OklSz.); 1416 u./¹ fel *ellic* [▽] (BécsiK. 307) **J:** '⟨lóra, kocsira⟩ száll | besteigen ⟨Pferd, Wagen⟩'

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *tāl-* 'beül ⟨csónakba⟩, ráül ⟨lóra⟩'; osztj. (Vj.) *jel-* 'ua.'; zürj. (V.) *sel-*, *sev-* 'beül vmibe, ráül vmire'; – jur. *tī-* '⟨szánba v. csónakba⟩ beül'; szelk. *ti-* 'ua.'; kam. *ši-* '⟨lóra⟩ (fel)ül'; stb. [uráli **sāle-* vagy **sālke-* 'beül, beszáll vmibe, felül vmire']. (⊕) A magánhangzós szókezdethez vö. →*áll*¹, →*öl*² stb. A szó belseji *ll* másodlagos nyúlás eredménye.

📖 Nyr. 39: 434; MSFOu. 58: 123; NyK. 65: 402, 66: 395; MSzFE.; TESz.; EWUng.

elme **A:** 1372 u./ *elmejeben* (JókK. 9); 1380 k. *elmi* (KönSzj. 23.); 1416 u./¹ *èlmembèn* (BécsiK. 119) **J:** 1. 1372 u./ 'lélek; lelkiállapot | Seele; Seelenzustand' (↑); 2. 1380 k. 'ész; értelmi képesség | Vernunft; Verstand' # (↑) **Sz:** ~**telen** 1372 u./ *elmetelenek* 'ostoba, esztelen | unsinnig' (JókK. 57) | ~**jű** [csak szókapcsolatokban] 1372 u./ *elmew* (JókK. 73) | ~**telenség** 1405 k. *elmetelenfeg* (SchlSzj. 1990.) | ~**s** 1416 u./¹ *elmes* [sz.] (SermDom. 2: 463) | ~**sség** 1416 u./¹ *èlmèffeggèl* (BécsiK. 5) | ~**l** 1476 k. *elmelle* 'elgondolkozik, töpreng | nachdenken' (SzabV.) | ~**lkedik** 1517 *elmeelkevdevye* [sz.] (DomK. 188) | ~**let** 1815 *Elmélet* (Szily: NyÚSz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán szófajváltással keletkezett egy fiktív tő származékából. | (⊕) Egy -*e* képzős folyamatos melléknévi igenév főnevesülése lehet; vö. →*csöröge*, →*penge* stb. A tő ismeretlen eredetű, összefügghet az →*emlékezik* szócsalád relatív tövével, amelyből *ml* > *lm* hangátvetéssel jöhetett létre. Ez az alaktani fejlődés azonban nem bizonyítható. (⊗) Az *elmélet* nyelvújítási származékszó. (Ⓐ) Az →*él*¹ szóval való összefüggése, ill. szláv származtatása kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; MNy. 70: 46; NytudÉrt. 88: 65; EWUng. • Vö. *elmefuttatás*, *emlékezik*, *könnyelmű*, *láng-*, *lét-*

elmefuttatás **A:** 1624 *elme-futtatás* (NySz.) **J:** 'elmélkedés, fejtegetés | Gedankenflug'

■ Összetett szó. | (⊕) Az →*elme* + *futtatás* (→*fut*) jelöletlen birtokos jelzős vagy tárgyas alárendelő összetétele. Valószínűleg az *elméjét futtatja* 'gondolkodik, emélkedik' (1723: NySz.) szószerkezet alapján keletkezett. (⊖) Hasonló szemlélet alapján keletkeztek: *elme futása* 'eszme-futtatás' (1848: NSz.); *elmefutkározás* 'ua.' (1901/: NSz.). Ezeket kiszorította az *eszme-futtatás* 'ua.' (1844: NSz.), amely esetleg tükörfordítás a ném. *Gedankenflug* 'ua.', tkp. 'gondolatrepülés' mintájára; vö. még *eszme* (→*eszmeél*).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *elme*, *fut*

elnök **A:** 1831 *elnökét* (Bajza: ÖM. 3: 137) **J:** 'testület, bizottság, gyűlés vezetője | Vorsitzender, Präsident' # **Sz:** ~**ség** 1833 *Elnökség* (Szily: NyÚSz.) | ~**i** 1834 *elnöki* (Jelenkor 1834. aug. 16.: 524) | ~**öl** 1834 *elnököl* (Séda: NövPapTört. II: 51) | ~**let** 1834 *elnöklete* alatt (Jelenkor 1834. okt. 18.: 672)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szóösszevonás. | (△) Az *előülnök* 'elnök; vezető' (1787: Szily: NyÚSz.) szóból keletkezett, amely az →*elől* + *ülnök* (→*ül*¹) összetétele. Nemzetközi minta alapján alkotott tükörfordítás; vö. ném. *Vorsitzender*; ang. *president*; fr. *président*; stb.: 'elnök, vezető', az angolban 'helytartó' is. Vö. még lat. *praesidens* 'ua.', tkp. 'elől ülő'. (⌘) Nyelvújítási alkotás. (⊖) Idetartozik a (R.) *előülő* 'elnök' (1782: Nszt.), amely ugyancsak nemzetközi minták (↑) alapján keletkezett nyelvújítási tükörfordítás.

📖 EtSz. **el-* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *elől, ül*¹

elő¹ **A:** 1055 ? *eleui* (TA.); 1138/ ? *Eleedí* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 203); [1200 k.] *Eleud* [sz.] [SZN.] (An. 20.); 1315 *Thorkueley* [HN.] (Oklsz.); 1326 *Elemezeu* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *elew* (JókK. 13); 1416 u./¹ *èlō* (BécsiK. 7); 1456 k. *elee* (SermDom. 2: 471); 1515 k. *ellwzzer* [sz.] (AporK. 204) **J:** <MN> **1.** 1055 ? 'helyileg' elől levő, elülső | vorderer' (↑), 1213 'ua.' (Oklsz.); **2.** 1372 u./ 'első | erster' (↑) | <FN> **1.** 1233 'vminek az elülső része | Vorderraum, -teil' (Oklsz.); **2.** 1372 u./ 'kezdet | Anfang' (JókK. 109); **3.** 1416 u./¹ 'előkelő, az elsők közé tartozó ember | Vornehmer' (BécsiK. 73); **4.** 1456 k. 'vminek a zsengeje; színe-java | das Erste (Frucht, Werk usw.); das Beste' (SermDom. 2: 467); **5.** [többes számban] 1533 'ősök | Vorfahren' (Murm. 2189.) **Sz:** ~**legez** 1807 *előlegezni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**ke** 1833 *Előke* (Kassai: Gyökerésző 2: 60) | ~**ny** 1826 *előnye* (Nszt.) | ~**nyös** 1834 *előnyösen* [sz.] (Séda: NövPapTört. Előszó, 4) | ~**nytelen** 1844 *előnytelenebbnek* (Nszt.) **R:** ~**ször** 1372 u./ *Elewzewr* 'elsőnek, először; előbb, eleinte | (zu)erst; erstens' (JókK. 76) | ~**leg** 1803 *előleg* <HSZ> 'előzetesen | vorher, von vornherein' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *A priori* a.); 1844 *előleg* <FN> 'előre kiadott v. az átvétel előtt kifizetett összeg | Vorschuß' (Nszt.)

■ Örökség a finnugor, esetleg az uráli korból, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.), (AK.), (P.) *il*, (Szo.) *ēla* 'előre(felé)'; osztj. (V.) *ilā* 'ua.'; finn *esi, eden* [birtokos eset] 'vminek az elülső, első része'; – ? jur. *jīrt?*, *ir?* 'egyenesen, szemben'; ? *čirj* '-ban/-ben, -ra/-re, -tól/-től'; ? karagassz *irnjadu* 'előre(felé)'; stb. [fgr. (? uráli) **eðe* 'hely, tér vmi előtt, előrész, elől levő, elő-']. (△) A szó belseji **ð* > m. *l* hangváltozáshoz vö. →*alszik*, →*fal*² stb. A szóvégi *ő ~ ű ~ é* (< fgr. **m*) valószínűleg névszóképző. Egyes korai származékok az *el-*, ill. *ele-* töből származnak. A későbbi származékok nyelvújítási alkotások. Az *elő¹* ma főleg összetételekben és származékokban él.

📖 Nyr. 37: 440; EtSz. **el-* a.; MSzFE.; TESz.; NyK. 88: 135; EWUng. • Vö. *egy-, el, elébe, elég, eleinte, eleve, ellen, elő⁻¹, elő⁻², előd, előtt, első, elv¹, név-*

elő² → **előtt**

elő⁻¹

I. ~hegy **A:** 1418 *Elewhegh* [HN.] (Oklsz.); 1788 *elő-hegyekenn* (NSz.) **J:** 'vmely hegylánc előtti alacsonyabb hegy | Vorgebirge' | ~**arasz** × **A:** 1494 *Elewaraz* (Oklsz.) **J:** 'bakarasz, egy fajta régi hossz mérték | Spanne (gemessen zwischen dem Daumen und dem Zeigefinger)' | ~**ruha** × **A:** 1538 *elewruha* (Pesti: Nomenclatura Z2) **J:** 'kötény | Schürze' | ILYENÉK MÉG: ~**fok** 'a lépcső első foka | erste Stufe der Treppe' (1470: SermDom. 2: 360); ~**kötő** 'kötény | Schürze' (1493: Oklsz.)

II. ~hasú × **A:** 1429 *Eleuhaso* [SZN.] (OkLSz.); 1585 *Elő hasu* (Cal. 848) **J:** <FN> 1429 'elsőszülött | Erstgeburt' (↑) | <MN> 1585 'elsőször vemhes | zum ersten Male trüchtig' (↑) | ~**kár** † **A:** 1470 *ele kar* (SermDom. 2: 249) **J:** 'első kárvallás, veszteség | erster Verlust' | ~**veszély** † **A:** 1470 *ele vezel* (SermDom. 2: 249) **J:** 'első kárvallás, veszteség | erster Verlust'

III. ~adás **A:** 1569 *Eleo Adasarwl* (SzT. *eléadás* a.) **J:** 1. 1569 'átadás, kézbesítés | Übergabe' (↑); 2. 1760 'szóban való ábrázolás, kifejtés, beszámolás | Darstellung, Vortrag' # (NSz.); 3. 1795 k. 'színielőadás | Aufführung' # (Nsz.) | ~**menetel** **A:** 1577 *elő menetel* (KolGl.) **J:** 'távozás, elmenetel, haladás | Fortgang, Fortschritt' – De vö. 1569 *előmenetit* 'ua.' (Dávid: Préd. 3a) | ~**mozdítás** **A:** 1669 *elő-mozdításáért* [?] (Szily: NyÚSz.) **J:** 'támogatás, pártolás, kedvezményezés | Förderung, Begünstigung' | ILYENÉK MÉG: ~**írás** 'utasítás, szabály(zat) | Vorschrift' (1771: NSz.); ~**terjesztés** 'javaslat, indítvány, ajánlat | Vorschlag' (1788: Nsz.)

■ Összetételi előtag, azonos az →*elő*¹, ill. *elő*² (→*előtt*) szavakkal. | ⊕ Az 1. és 2. csoportban az →*elő*¹ ('elülső, mellső', 'első') az előtag, a 3. csoportban az *elő*² ('elől', 'előre(fel)'). Ez utóbbiban az összetételek egy-egy igére vezethetők vissza; vö. *előmozdít* '(el)szállít, továbbít, elküld, támogat' (1650: NSz.); *előterjeszt* 'javasol, ajánl' (1754: NSz.); *előír* 'megszab' (1782: Nsz.); stb. Az előtag *elé* (→*előtt*) alakban is állhat; vö. *eléadás* 'átadás, kézbesítés' (1571: SzT.); *elémentel* 'távozás, elmenetel, haladás' (1605: SzT.); stb. E csoport összetételeinek jelentésfejlődéséhez latin példák is hozzájárulhattak; vö. lat. *progressio* 'távozás, elmenetel', *promovere* '(el)szállít, továbbít, elküld, tovább/előbbre hoz/visz', (h.) *praescriptio* 'előírás, utasítás, szabály(zat), rendelkezés', *praescribere* 'előír, megszab'.

📖 TESz. *elő-* a.; EWUng. • Vö. *ad, arasz, elő¹, előtt, has, hegy, kár, megy¹, mozog, ruha, vész*

elő-2

I. ~szoba **A:** 1742 *előszobájában* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'a lakás bejáratát a belső helyiségekkel összekötő (váró)szoba | Vorzimmer' # | ~**jel** **A:** 1768 *előjel* (NSz.) **J:** 'jel(enség), amelyből, vminek a bekövetkezésére következtethetünk | Vorzeichen' | ~**város** **A:** 1793 *elő-városba* (Nsz.) **J:** 'külváros, peremváros | Vorstadt' | ILYENÉK MÉG: ~**játék** 'vmi megelőző, bevezető szöveg, zene, mozdulatsor stb. | Vorspiel' (1787: NSz.); ~**tag** 'vminek az elől levő része, tagja | Vorderteil, Vorderglied' (1792: Nsz.); ~**iskola** 'előkészítő iskola | Vorschule' (1793: Nsz.); ~**csarnok** 'a bejárat után következő tágasabb helyiség | Vorhalle' (1831: MNy. 4: 253); ~**jog** 'kiváltság | Vorrecht' (1832: Szily: NyÚSz.); ~**élet** 'vkinek, vminek a múltja | Vorleben' (1857: Nsz.)

II. ~ítélet **A:** 1775 *elő ítélet* (Nsz.) **J:** 'elfogultság | Vorurteil' | ~**készület** **A:** 1784 *elő-készülete* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'feltételek, körülmények előzőleges megteremtése | Vorbereitung' | ~**fizetés** **A:** 1785 *előfizetésért* (Nsz.) **J:** 'lefoglalás, előjegyeztetés, bérlet | Vorbestellung, Abonnement' | ILYENÉK MÉG: ~**vigyázás** 'óvatosság | Vorsicht' (1775: NSz.); ~**érzés** 'előérzet | Vorgefühl' (1787: Szily: NyÚSz.); ~**feltétel** 'előzetes kikötés, fenntartás | Vorbedingung' (1794: Nsz.); ~**vigyázat** 'ua.' (1795: Nsz.)

■ Tükörfordítások előtagja, azonos az →*elő*¹, ill. az →*elő*² (→*előtt*) szóval. | ⊖ A tükörfordítások német mintára alkotott összetett szók; vö. ném. *Vorzimmer* 'előszoba', *Vorzeichen* 'előjel', *Vorstadt* 'előváros' stb., ill. ném. *Vorurteil* 'előítélet', *Vorbereitung* 'előkészület', *Vorbestellung* 'előfizetés, előrerendelés' stb. ⊕ Az 1. csoportban az előtag az →*elő*¹ ('elülső, első'), a 2. csoportban az →*elő*² ('elől, előre'). – Utótagok a magyarban (címszavak kivételével): *ítélet* (→*ítél*), *készület* (→*kész*), *fizetés* (→*fizet*). ☞ Az összetételek nagyjából nyelvújítási alkotások.

📖 TESz. *elő-* a.; EWUng. • Vö. *elő¹, előtt, fizet, íté, jel, kész, szoba, város*

előd **A:** 1799 *Elődeinktől* (Nsz.) **J:** 1. [rendszerint többes számban] 1799 'előző nemzedékek összessége v. melyike | vorhergehende Generation(en)' (↑); 2. 1801 'ős, felmenő | Vorfahr' (Szily: NyÚSz.); 3. 1808 'az a személy, aki vkinek vmilyen minőségében időbeli megelőzője, szellemi előfutára | Vorgänger' # (Sándor I.: Toldalék)

■ Tudatos szóalkotás, tulajdonnév köznevesülése. | ⊕ Az *Előd* személynévből keletkezett; vö. [1200 k.] *Eleud* (An. 20.); *Előd* volt a honfoglalás előtt az egyik magyar törzs vezérének neve. ⊖ Korábbi megnevezés: *eldőd* 'ős; előd' (1786: Nsz.); ez tudatos elvonás az *eldődi* 'hajdani, régebbi' (1667: NySz.), ill. *elődedi* 'ua.' (1659: NySz.) (< →*elő*¹) melléknévekből. ☞ Nyelvújítási szó. ⊕ Kevésbé meggyőző az a magyarázat, amely szerint szóösszerántással keletkezett volna az *eldőd*-ből.

📖 EtSz. **el-* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *elő*¹

előkelő **A:** 1644 *előkelő* [?] (MHH. 24: 190) **J:** <FN> 1. 1644 'előljáró | Vorgesetzter, Vorsteher' (↑); 2. 1790 'magas társadalmi rangú személy | hoch angesehene Person' (Nsz.) | <MN> 1. 1662 'vezető, irányító | leitend' (SzT.); 2. 1780 'magas társadalmi rangú | hohes gesellschaftliches Ansehen habend' # (Nsz.); 3. 1808 'kiváló, elismert; kifinomult, elegáns | hervorragend; vornehm, elegant' # (Nsz.)

■ Összetett szó. | ⊕ Az →*elő* és a →*kel*¹ 'jár' ige *kelő* folyamatos melléknévi igenévi alakjának határozós alárendelő összetétele. Az elnevezés szemléleti alapja az, hogy egy közösség legmegbecsültebb tagjai megelőzik a többieket, mintegy előttük járnak; vö. 1416 u.² *előlkéli*-uala 'megelőz' (BécsiK. 62). Hasonló szemlélethez vö. →*előljáró*; vö. még lat. *antecedere, praecedere* 'vkit megelőz', tkp. 'előtt, elől lép', *antistes* 'előljáró', tkp. 'előálló'; ném. *vornehm* 'előkelő', tkp. 'előre vett'; stb. – Az *előkelő* alak a szó belseji *l* kiesésével és az ő pótlónyúlásával keletkezhetett; vö. →*előljáró*. ⊖ Korábbi megnevezése: *előkelő* (1636: Pázmány: ÖM. 6: 78), ennek előtagja az *elé* 'előre' (→*előtt*).

📖 Nyr. 46: 183; TESz.; EWUng. • Vö. *elő*, *kel*¹

elől **A:** 1372 u./ *elewl* lele (JókK. 10); 1456 k. *elēl* (SermDom. 2: 162); 1560 k. *Elöll* (GyöngySzt. 1560.); 1763 *elül* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'első helyen | vorn' # (↑); 2. 1416 u.² 'előre; elő- (igekötőként) | vorwärts; vor (als VPräf.)' (MünchK. 8va); 3. 1493 k. 'először; korábban | zuvor; früher' (FestK. 2); 4. 1529 e. 'előlről | von vorne' (VirgK. 41) **Sz:** **elülső** 1372 u./ *elewlfew* (JókK. 2)

■ Szóhasadás. | ⊕ Az *elől* (→*előtt*) névutóból keletkezett. Lokatíviszi használata az ablatívusrag funkcióváltásával alakult ki; hasonló változáshoz vö. →*belül*. Ez a funkció idővel a rövid magánhangzós változatokhoz kapcsolódott.

📖 TESz. *elül* a.; EWUng. • Vö. *elnök, előkelő, előljáró, előtt*

elől → **előtt**

előljáró **A:** 1390 *Eleuiarow* [SZN.] (OkLSz.); 1519 *elől yaro* (JordK. 607); 1653 *előljárót* (SzT.) **J:** 1. 1390 'felettes, vezető személy | Vorgesetzter, Vorsteher' (↑); 2. 1552 'előőr | Vorhut; Späher' (Tinódi: Cronica J3b); 3. 1660 'bevezetés | Einleitung' (NySz.); 4. 1785 'előd | Vorgänger' (Nsz.); 5. 1816 'prepozíció | Präposition' (Nsz.) **R:** ~**ban** 1650 'bevezetőként, bevezetésül; előre | am Anfang; von vornherein' (NSz.)

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | ⊕ Az →*elöl*-nek + →*jár* ige folyamatos melléknévi igenevének, a *járó*-nak a határozós alárendelő összetétele. A megnevezés alapja, hogy egy közösség megbecsült, előkelő tagja megelőzi a többieket, mintegy előttük jár; vö. *elöl jár* 'megelőz; igazgat; vminek az élén áll' (1519 k.: DebrK. 200); vö. még *előljáró fejedelem* (1527: ÉrdyK. 547). Hasonló szemlélethez vö. →*előkelő*; vö. még lat. *praetor* 'vezető tisztviselő, főbíró az ókori Rómában' tkp. 'az, aki elöl megy, jár'; ném. *Vorsteher, Vorstand* 'előljáró, főnök'; stb. – Az *előjáró* változat a szó belseji *l* kiesésével és a szintén szó belseji *ö* pótlónyúlásával keletkezhetett; vö. →*előkelő*. ⊖ Egyéb megnevezések: *előttük járó* 'előljáró, vezető' (1511: OklSz.); *előtte járó* 'ua.' (1512 k.: WeszprK. 63); e szószerkezetek előtagja az →*előtt* birtokos személyjeles alakja.

📖 TESz.; MNy. 78: 331; EWUng. • Vö. *elöl, jár*

előső → *első*

előte × **A**: 1797 *előtét* (Nsz.); 1833 *Elő-tő* (Kassai: Gyökerésző 2: 60) **J**: 'kemence v. kályha nyílása elé helyezett ajtószerű tárgy | Vorsatz (am Ofen)'

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | ⊕ Főnevesüléssel keletkezett az *elő* 'előre(felé)' (→*előtt*) + *té*- ~ *tē*- 'állító, helyező' jelöletlen tárgyas alárendelő összetételéből. Az önálló szóként nem adatolt *té*- ~ *tē*- a →*tesz* ige folyamatos melléknévi igenevének egyik változata. Ugyanennek a folyamatos melléknévi igenévnek egy másik változatával alkotott hasonló összetételéhez vö. →*kesztyű*. ⊖ Egyéb megnevezése: *tevő* 'előte' (→*tesz*).

📖 EtSz. **el*- a.; TESz.; EWUng. • Vö. *előtt*

előtt **A**: 12. sz. vége/ *eleut* (HB.); 1372 u./ *elewtte* (JókK. 78); 1416 u.² *elottetec* (MünchK. 10vb); 1416 u.³ *elott* (AporK. 71); 1492 *elleuttem* (MNy. 37: 203); 1528 *Elvttev* (SzékK. 368); 1548 *eelöt* (SzZsolt. 154b) **J**: <NÉVUTÓ> 12. sz. vége/ 'vkinek v. vminek az elejével, elülső részével határos helyen, vmit megelőző időben stb. | vor {mit Dat}' # (↑) | <HSZ> [birtokos személyjellel] **1.** 1372 u./ 'előtte levő helyen, időben stb | davor, vor jmdm' # (JókK. 23); **2.** 1519 k. 'vki elől | vor (weg)' (DebrK. 8); **3.** 1591 'elől | vorne' (NySz.) **Sz**: ~**i** 1678–1683 *előtti* (SzT.)

elé **A**: 1372 u./ *eleb* [R.] (JókK. 129); 1416 u.² *elebi* [sz.] (MünchK. 65va); 1539 *elibbis* [R.] (KL. 176.) **J**: <HSZ> **1.** [birtokos személyjellel] 1372 u./ 'előre; elő- | vorwärts; hervor {als VPräf.}' (↑); **2.** 1759 'elől | vorn' (Nsz.); **3.** 1830 e. 'eléje | vor jmdn, davor' # (Simonyi: Hat. 2: 46) | <NÉVUTÓ> 1830 e. 'vki, vmi előtt levő helyre | vor {mit Akk}' # (Simonyi: Hat. 2: 46) **Sz**: ~**bbi** 1416 u.² (↑) **R**: ~**bb** 1372 u./ 'korábban' (↑)

elől **A**: 1416 u.¹ *elol* (BécsiK. 66); 1525 *elelem* (NyK. 28: 76); 1785 *előlről* [R.] (MNy. 70: 97) **J**: <NÉVUTÓ> 1416 u.¹ 'vki előtt levő helyről | vor jmdm od. etw (weg)' # (↑) | <HSZ> [birtokos személyjellel] 1519 'előle | vor jmdm od. etw weg' # (JordK. 770) **R**: ~**ről** 1785 (↑)

elő² **A**: 1416 u.² *elobinel* [sz.] (MünchK. 35va); 1460 k. ? [el]wzes [sz.] (Gl.); 1508 *Elol* (DöbrK. 464); 1528 *elw* (SzékK. 362); 1560 k. *elő* (GyöngySzt. 1563.) **J**: 'előre | vorwärts, hervor {auch als VPräf.}' # **Sz**: ~**bbi** 1416 u.² (↑) | ~**z** 1460 k. ? [sz.] (↑); 1589 meg ... *előczottek* (MNy. 75: 505) | ~**zés** 1460 k. ? (↑); 1708 *Előzés* (Pápai Páriz: Paralipomena) | ~**zmény** 1786 *előzménynek* (NSz.) | ~**zetes** 1835 *előzetes* (Kunoss: Gyal. Zuvorkommend a.) | ~**zékeny** 1841 *előzékeny* (Religio 7: 101); 1843 *előzékenységgel* [sz.] (NSz.) **R**: ~**re** 1456 k. *eleure* (SermDom. 1: 435) | ~**bb** 1562 *előb* (NySz.) | ~**zőleg** 1803 *előzőleg* (Márton J.: MNSz.–NMSz. A priori a.)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ☐ Az $\rightarrow el\ddot{o}^1$ szó *el-* töváltozatának *-t ~ -tt* helyragos, *-é* latívuszragos, *-l* ablatívuszragos, ill. *-ő* latívuszragos alakjai. Az *elé* változat latívuszragba rejtett E/3. személyű *-é* birtokos személyjelet is tartalmaz. Emellett az alak mellett létrejött egy teljes ragozási sor birtokos személyjeles alakokkal. Az *elé* és az *elő* felépítésüket tekintve hasonló alakulatok, de a két szóban esetleg más és más eredetű latívuszrag lehet. A szócsalád tagjai birtokos jelzős szószerkezetekben váltak névutókká és határozószókká. A névutók (ill. határozószók) eredetileg helyviszonyt jelöltek, később azonban kialakult idő- és módhatározói használatuk is. ☒ Az *elő* egyes származékszavai (*előzmény*, *előzékeny*, *előzetes*) nyelvújítási alkotások. ☞ Idetartoznak: *eleztebuoltabal*, *elezteby* 'előbb, korábban' (1372 u./: JókK. 2, 10).

📖 EtSz. **el-* a.; Sebestyén: Névut. 42; TESz., *elé* a. is; EWUng. • Vö. *celő*, *egy-*, *eleve*, *elő*¹, *elő*⁻¹, *elő*⁻², *elő*^l, *előte*, *mi-*

elparentál A: 1794 *el-parentáltatott* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1794 '⟨halottat⟩ elbúcsúztat | jmdm einen Nachruf halten' (↑); **2.** 1875 'vkire v. vmire keresztet vet, lemond vmiről | über jmdn od. etw ein Kreuz machen' (Nszt.)

■ Összetett szó. | ☐ Az $\rightarrow el$ igekötő + a (R.) *parentál* 'vkinek halotti búcsúztatót tart' (1763: NSz.) összetétele. Az előtag a cselekvés befejezettségére utal. Az utótag latin jövevényszó: lat. *parentare* 'ünnepélyes halotti áldozatot mutat be' [< lat. *parens* 'apa, anya; szülők']. Az utótag megfelelői: ném. (R.) *parentieren* 'halotti beszédet mond'; szlk. (R.) *parentovat'* '⟨evangélikus lelkész⟩ gyászbeszédet mond'. A 2. jelentés metafora.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *el*, *vipera*

elpasszol A: 1846 *passzolta ... el* (Nszt.); 1878 *pászold el* (NSz.) **J: 1.** 1846 'elszalaszt, elmulaszt; ⟨helyzetet, lehetőséget⟩ elront | verpassen; verpatzen' (↑); **2.** 1888 '⟨kártyajátékban kört, lapot⟩ kihagy, elront, átad | passen ⟨im Kartenspiel⟩' (NSz.); **3.** 1899 '⟨ár alatt⟩ elad | (unter Preis) verkaufen' (Nszt.); **4.** 1925 '⟨labdát⟩ (rosszul) továbbít | ⟨den Ball⟩ (schlecht) abspielen' (Nszt.)

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ☐ Vö. ném. *verpassen* 'elmulaszt, elszalaszt; átsiklik vmi fölött'; stb.[vö. ném. *passen* '(át)ad, továbbít; ⟨kártyajátékban⟩ nem lép semmit'; stb.]. ☐ A magyarban az $\rightarrow el$ (igekötő) + $\rightarrow passzol^1$ összetétele. Ma leginkább 1. és 3. jelentésében használatos.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *el*, *passzol*²

elpatkol A: 1708 *elpatkolt* volna (NSz.) **J: 1.** 1708 'kereket old, megfutamodik | Reißaus nehmen' (↑); **2.** 1734 'meghal | sterben' (MNY. 43: 307)

■ Összetett szó. | ☐ Az $\rightarrow el$ igekötő + *patkol* 'patkóval ellát' ($\rightarrow patkó$) összetétele. Eredeti jelentése a lovon való szökésre vonatkozhatott. A 2. jelentés tréfás eufemizmus eredménye; kialakulásához vö. *Szent Mihály lova* 'négy lábú faváz, állvány, amelyre a koporsót teszik' ($\rightarrow ló$); (N.) *elnyargal* 'elmegy, meghal' (Ethn. 12: 29). Ebben a jelentésben korábban a szó *-tat* műveltető képzős alakját is használták: *elpatkoltat* 'ua.' (1713: NySz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *el*, *patkó*

első [6] A: 1211 ? *Elseh* [szN.] (PRT. 10: 514); 1372 u./ *elfew* (JókK. 13); 1519 *elfe* (JordK. 358); 1604–1624 *elsű* (OkISz.); 1863 *Êső* (Kriza [szerk.] Vadr. 54); 1880 *elsején* [R.] (NSz.); NYJ. *ejső*, *erső*, *esső* (MTsz.); *éső* (ÚMTsz.) **J:** 'sorban az első(számú) | erster' # **Sz:** ~**ség** 1585

elsőseg (Cal. 847) | ~**bbség** 1766 *elsőbséget* (NySz.) | ~**s** 1822 *első*s (Wagner: Phras. *Praerogativus* a.) | ~**dleges** 1899 *elsődleges* (NSz.) **R:** ~**je, elseje** 1808/ *elsőjén* 'a hónap első napja | erster Tag des Monats' (NSz.); 1880 'ua.' (↑)

előő † **A:** 1456 k. *elefekh* (SermDom. 1: 320); 1493 k. *elewse* (FestK. 1); 1522 *Elevse* (HorvK. 148); 1528 *elqss* (SzékK. 162) **J:** 'első | erster'

■ Származékszó. | (△) Az →*elő*¹ különféle töváltozataiból. Az *első* az *el-* változatból, míg az *előő* az →*elő*¹ alakból, ill. az *ele-* töváltozatból jött létre. A végződés *-ső* melléknévképző. A *első* változat szó belseji *r*-je *ss* > *rs*-elhasználással jött létre; vö. →*alsó*. Az *elsődleges* származékszó az *elsőleges* 'ua.' (1873: NSz.) szóból fejlődött, valószínűleg a *másodlagos* (→*másod*) hatására.

📖 EtSz. **el-* a.; MNy. 58: 29; TESz.; EWUng. • Vö. *elő*¹

eltökél **A:** 1519 k. *el tekelem* (DebrK. 266); 1525 *el tōkelletec* [sz.] (VitkK. 96) **J:** 1. 1519 k. 'erősen elhatároz | festen Entschluß fassen' # (↑); 2. 1525 'elvégez, végigvisz, megcsinál vmit | vollenden, ausführen' (↑)

■ Összetett szó. | (△) Az →*el* igekötő + →*tökél* 'elhatároz; véghezvisz' összetétele. A 2. jelentés az eredeti.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *el, tökél*

eltökít × **A:** 1574 *el tekitéc* (NySz.); 1616 *tōketti el* (NySz.); 1641 *el-tōkitő* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1574 'rongál; tönkretesz | beschädigen; zugrunde richten' (↑); 2. 1723 'ellop; elrak | stehlen; verkramen' (SzT.); 3. 1875 'eltesz, elhány úgy, hogy nem lehet megtalálni | etw so verlegen, daß es nicht zu finden ist' (Nyr. 4: 277)

■ Összetett szó. | (△) Az →*el* igekötő + *tökít* 'tönkretesz; elpusztít' (→*tökél*) összetétele. (⊖) Idetartozik: (R.) *tōkkent* 'elrejt, eldug' (1808: Sándor I.: Toldalék); (N.) *eltökint* 'olyan helyre tesz, ahol nem lehet megtalálni' (MTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *el, tökél*

eltussol **A:** 1856 *el ... tusolni* (Nsz.); 1868 *eltussolatik* [sz.] (Üstökös 1868. szept. 20.: 299) **J:** '⟨kényes ügyet⟩ eltitkol, elkendőz | vertuschen'

■ Német mintára alkotott részfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. ném. *vertuschen* 'eltitkol, elkendősit' [< ném. (kfn.) *ver-* (igekötő) + *tuschen* 'elhallgat; lecsendesít']. (△) Az előtag a magyarban az →*el* igekötő. A szó keletkezésében szerepet játszhatott a →*tus*² alakja és jelentése. (⊖) A (R.) *eltusíroz* 'eltussol' (1866/: NSz.) a magyarban olyan igék mintájára jött létre, mint a →*blamíroz*, →*flangíroz* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *el*

elv¹ † **A:** [1200 k.] *Erdeuelu* [HN.] (An. 11.); 1272 *Warelwý* [sz.] [HN.] (MNy. 10: 40); 1283 *Gypuel* [HN.] (MNy. 9: 146); 1577 *haúas elúe* (KolGl.) **J:** 'vmin túl fekvő rész | Land, Gebiet jenseits von etw'

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.) *tāwə t ālə mpāl̄t* 'a folyó túlsó partja, oldala'; osztj. (J.) *ālām* 'a túlsó <oldal, part>', *ās ālāmpinā* 'az Ob-folyó túlsó partja' [ugor **āl(3)-m3* 'túldoldal']. (△) A magyar szövégi *v ~ ü* szabályos folytása a fgr. *-*m* névszóképzőnek. A szó ma csak egyes földrajzi nevek utótagjában él; pl. vö. *Erdély* [HN.] ([1200 k.]: ↑).

elv² A: 1815 *elv* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'törvény(szerűség), alaptétel | Grundsatz, Prinzip' # **Sz:** ~**telen** 1836 *elvtelen* (Rajzolatok 1836. jún. 29.: [1]) **R:** ~**ileg** 1835 *elvileg* (Jelenkor 1835. szept. 23.: 603)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szóösszevonás. | (△) A (R.) *elev* 'magyarázat, (vég)következtetés; alapelv' (1784: Szily: NyÚSz.) szóból jött létre; ez tudatos szóalkotásként az →*eleve* szóból keletkezett elvonással. (⌘) Nyelvújítási szó.

EtSz. **el-* a.; Nyr. 85: 255; TESz.; EWUng. • Vö. *eleve, elvtárs*

élv Δ A: 1818 *élv* (Nszt.) **J:** 'nagyfokú örömteli érzés, ill. nagyon kellemes lelkiállapot | Genuß' **Sz:** ~**eteg** 1842 *élveteg* (Nszt.)

élvez A: 1818 k. *élveztem* (Nszt.) **J:** 1. 1818 k. 'nagyfokú örömet érez, kellemes lelkiállapotban van | Wohlbehagen auf sich wirken lassen' # (↑); 2. 1834 '⟨vagyont, jövedelmet⟩ birtokol, megkap, ill. használ | genießen ⟨Besitz, Einkommen⟩' (Nszt.); 3. 1985 'szexuálisan kielégül, orgazmusa van | Wollust empfinden, einen Orgasmus haben' (Nszt.) **Sz:** ~**et** 1835 *élvezetet* (Nszt.)

■ A szócsalád alapja, az **élv** tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) Az →*él¹* szóból keletkezett -*v* névszóképzővel, amelyet tévesen egyes *v*-re végződő főnevek (→*elv*, →*nyelv* stb.) képzőjeként értelmeztek. Hasonló keletkezés módhoz vö. →*érv*, →*terv* stb.

■ Az **élvez** származékszó. | (△) Az *élv*-ből keletkezett -*z* igeképzővel.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⌘) Nyelvújítási szavak.

EtSz.; EWUng. • Vö. *él¹*

elvé → *elvől*

elvégre A: 1528 *el végre* (SzékK. 139); 1748 *elvégre* (NySz.) **J:** 1. 1528 'végig | bis zum Ende' (↑); 2. 1577 k. 'végeredményben; végül | schließlich; letzten Endes' (OrvK. 48); 3. 1793 'minthogy, mivel(hogy) | da, ja ⟨als Kausativum⟩' (Nszt.)

■ Összetett szó. | (△) Az →*el* igekötő + *végre* (→*vég*) összetétele. Az előtag jelentésváltozásához vö. →*el*. A 2. jelentés keletkezéséhez vö. *végre, végtére* (→*vég*). A szó ma leginkább 3. jelentésben modális partikulaként használatos. (⊖) Más megnevezése: (R.) *elvégtére* 'végül' (1599: SzT.).

EtSz.; Pais-Eml. 128; MNy. 55: 359; TESz.; NytudÉrt. 60: 70, 74; EWUng. • Vö. *el, vég*

elvélte → *elvéelve*

elvéelve † A: 1613 *el véelve* (NySz.); 1720 *elvéelve* (NSz.) **J:** 'ritkán | selten'

elvélte † A: 1650 *elvélte* (NySz.) **J:** 'ritkán | selten'

elvéttve A: 1787 *el-vetve* (Nszt.); 1789 *el-vétve* (Nszt.) **J:** 'ritkán; néha | manchmal; selten'

■ Belső keletkezésű szavak, valószínűleg szófajváltás eredményei. | (⊕) Keletkezésük feltehetőleg az *elvéle*, *elvélte* 'gondolván, vélvén' határozói igenevekből indult ki. Mindkettő az →*el* igekötő + a →*vél* összetételeként létrejött *elvé* 'vél, gondol' (1630: NySz.) igéből keletkezett a határozói igenév *-ve*, ill. *-te* képzőjével. Utóbbi képző a (R.) *-ette* igenévképző változata lehet; vö. 1416 u./² *tette* 'téve, cselekedve' (MünchK. 30va); vö. még 1416 u./² *zomiaztad* 'szomjazva' (MünchK. 31vb). (⊖) Más, hasonló jelentésű származékok a →*vél*-ből: *vélte* 'néha, ritkán' (1527: ÉrdyK. 352); *vélta* 'ua.' (1566: NySz.); *vélve* 'ua.' (1662/: NySz.).

■ Az **elvéte** származékszó. | (⊕) Valószínűleg a →*vét* 'téved, eltéveszt' analógiás hatására keletkezett a korábbi határozószókból.

📖 TESz. *elvéte* a.; EWUng. • Vö. *el*, *vél*

elvett → *elvől*

elvéte → *elvéle*

élvez → *élv*

elvont A: 1772 *Elvont* (Szily: NyÚSz.) J: 'absztrakt | abstrakt' # – De vö. 1585 *El uonyatot* 'ua.' (Cal. 9.)

■ Latin mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | (≡) Vö. lat. *abstractus* 'elvont, absztrakt' [< lat. *abstrahere* 'elvon; elvonatkoztat']. (≈) Megfelelői: cseh *odtažitý*; le. *oderwany*; stb.: 'elvont, absztrakt'. (⊕) A magyarban az →*el* igekötőnek + a →*von* befejezett melléknévi igenevének, a *vont*-nak az összetétele. Az 1585-ös adat a *vonat* műveltető igei származék befejezett melléknévi igenevét tartalmazza. (⊖) Ugyanezekből az elemekből alkotott, de a címszótól függetlenül keletkezett az *elvont* 'meghúzott <vonat>' (1607: SzT.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *el*, *von*

elvől † A: 1372 u./ *eluewl* (JókK. 66); 1412 *Homoroweluel* [HN.] (Oklsz.) J: 1. 1372 u./ 'vmin túl, a túloldalon | jenseits' (↑); 2. 1416 u./² 'vmin túlról | von jenseits' (MünchK. 10va)

elvé † A: 1416 u./² *èlue* (MünchK. 14va); 1519 *elwee* (JordK. 333); 1520 *Kewhydelwew* [HN.] (Oklsz.); 1831 *Elve* (NSz.) J: 1. 1416 u./² 'vmin túlra | hinüber' (↑); 2. 1519 'vmin túl | jenseits' (↑)

elvett Δ A: 1893–1896 *elvett* (MTsz. *elv* a.) J: 'vmin túl | jenseits'

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | (⊕) Az →*elv*¹ szóból keletkeztek *-l* ablatívusz-, *-é* latívusz-, illetve *-tt* lokatívuszraggal. (⊕) Az *elvett* a székely nyelvjárásokban fordul elő szórványosan.

📖 EtSz. *elv* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *elv*¹

elvtárs A: 1837 *elvtársait* (Nsz.) J: 1. 1837 'elvbarát, vkivel azonos elvet valló személy | Gesinnungsgenosse' (↑); 2. 1870/ 'a kommunista v. a szociáldemokrata párt tagja | Mitglied einer marxistischen Partei; Anrede solcher Mitglieder untereinander' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) Az $\rightarrow elv^2 + \rightarrow társ$ '(baj)társ, pajtás' jelöletlen, határozós alárendelő összetétele. Eredeti 1. jelentésében elsősorban haladó gondolkodásúak használták társaikra vonatkozóan. A jelentésszűküléssel kialakult 2. jelentésben a szó a munkásmozgalomban hivatalos megszólítássá vált, majd főleg 1945 után, a 20. sz. végéig pártönkívüliekkel kapcsolatban is megszólításként használták. (◊) Ugyanezzel az előtaggal alkotott összetétel az *elvbarát* 'vkivel azonos elvet valló személy' (1837: Nszt.). (⌘) Nyelvújítási alkotás.

📖 Nyr. 72: 31, 76: 44; TESz.; EWUng. • Vö. *elv^2, társ*

em-

~itt A: 1586 *Emytt* (SZT.) J: 'ezen a (másik) helyen | auf dieser (näheren) Stelle (und nicht dort)' # | ~ez A: 1628 *emezt* (MFL.) J: 'ez a (másik) személy, dolog | dieser andere (hier)' # | ~így A: 1669 *emígy-amúgy* (NySz.) J: 'ezen a (másik) módon | auf diese (andere) Weise' # | ILYENEK MÉG: ~e 'ma csak jelzőként:) ez a (másik) személy, dolog | dieser andere; dieser da' (1763: NSz.); ~innen 'erről a (másik) helyről | von hier her' (1780: NSz.); ~ide 'erre a (másik) helyre | auf diese andere nähere Stelle' (1808: Sándor I.: Toldalék); ~ilyen 'ez a (másik) féle, fajtájú | von dieser (anderen) Art' (1808: Sándor I.: Toldalék)

■ Összetételi előtag, azonos a (R.) **em** ($\rightarrow íme$) szóval. | (△) Az összetételek szintagmatikus összeolvadással jöttek létre; vö. $\rightarrow am-$, $\rightarrow im-$. Az előtag nyomatékosító elem. (◊) Az összetétellé válást $\rightarrow im-$ és $\rightarrow am-$ előtagú ikerszók is elősegíthették; vö. *imígy-amúgy* 'gondatlanul, hanyagul' (1575: NySz.); *imez-amaz* 'ilyen-olyan, szedett-vedett' (1613: NySz.); stb.

📖 EtSz. *ez* a.; Bárczi: SzófSz. *emez* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *ez^1, így, íme, itt*

ember A: 12. sz. vége/ *ember* (HB.); 1237 *Embvrđ* [sz.] [szN.] (OkI Sz.); 1416 u./¹ *èmbér* (BécsiK. 6); 1495 e. *embor* (GuaryK. 2) J: 1. 12. sz. vége/ 'a legmagasabb rendű élőlény | Mensch' # (↑); 2. 1416 u./² 'férfi; férj | Mann; Gemahl' # (MünchK. 22rb) Sz: ~i 1372 u./ *emberj* (JókK. 129) | ~ke 1372 u./ *emberke* (JókK. 10) | ~cse 1372 u./ *embercze* 'emberke | Menschchen' (JókK. 118) | ~ség 1395 k. *ember fíg* (BesztSzj. 6.) | ~séges 1527 *emberfeeges* (ÉrdyK. 512) | ~telen 1535 k. *Embewrtelenssegewnk* [sz.] (Zay: Lánd. 66) | meg~eli magát 1644 *meg* is kezdi vala magát *emberelleni* [sz.] (MHH. 24: 143) | ~iség 1645 *emberisége* 'ember volta | Menschentum' (Szily: NyÚSz.); 1789 'az emberek összessége | Menschenheit' (Nszt.) | ~iesség 1825 *emberiesség* (Nszt.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg összetett szó. | (△) Az önálló szóként nem adatolt előtag feltehetőleg azonos az $\rightarrow emse$ szócsalád tövével. Az utótag összefügghet a $\rightarrow férj$ szóval. Ezen magyarázat, valamint a szónak igen régi keletkezése mellett szól, hogy hasonló felépítésű szó az osztjákban is van; vö. osztj. (O.) *nenyuj* 'ember', tkp. 'nő-férfi'. A magyarázatnak azonban hangtani és alaktani nehézségei vannak. (△) Összetételként már igen régen elhomályosult.

📖 EtSz.; MNy. 45: 324; TESz.; Bárczi: HBEI. 142; UEW. 74, 84; EWUng. • Vö. *béka-, emberöltő, eme, -fajta, férj, gazember, gyalog-, jámbor, -képpen, magyar, némbor, pénz-, szak-*

emberfajta $\rightarrow$ *-fajta*

emberiképpen $\rightarrow$ *-képpen*

emberöltő A: 1846 *ember-öltő* (Arany J.: ÖM. 2: 99) **J:** 'egy-egy emberi nemzedék kifejlődéséhez szükséges idő (25–35 év) | Menschenalter'

■ Szófajváltással keletkezett összetett szó. | (⊕) Főnevesüléssel keletkezett az →*ember* + *öltő* (az →*ölt* ige folyamatos melléknévi igeneve) jelentéssűrítő alárendelő összetételéből. Az utótag jelentésváltozásának szemléleti alapját a varráskor egymás után, sorban következő öltések adhatták. vö. még *ezen öltő ember* 'most élő ember, kortárs' (1786: MNy. 13: 303); *egy ... öltőbeli ember* 'ugyanahhoz a nemzedékhez tartozó ember' (1790: MNy. 13: 303) (⊙) Az irodalmi és köznyelvben Arany János 1817–1882 költészete révén vált elterjedtté.

📖 NéprNytud. 3–4: 7; TESz.; MNy. 75: 335; EWUng. • Vö. *ember, ölt*

embléma A: 1641 *Emblemámat* (EWUng.); 1681 *Emblémákkal* [?✍] (EWUng.); 1815 *emblémje* (NSz.) **J:** 'jelkép; jelképes díszítmény, rajzolat | Sinnbild; sinnbildliche Verzierung'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *emblema* 'domborműves (fém)díszítmény <edényen>; mozaik(munka); festmény', (h.) 'jelképes díszítmény' [< gör. *ἐμβλημα* 'domborműves fémmunka; mozaik(munka)', tkp. 'beillesztés, betét']. (≈) Megfelelői: ném. *Emblem*; fr. *emblème*; stb.: 'embléma'. (⊕) Az *emblém* változat német vagy francia hatásra utal.

📖 TESz.; EWUng.

embrió A: 1752 *embryók* (Nyr. 46: 151); 1762 *embrionak* (SzT.) **J:** 1. 1752 'a fejlődés kezdeti szakaszában levő magzat | Embryo' (↑); 2. 1771 'kezdeti állapot, stádium | Anfangsstadium' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (kés.), (tud.) *embryo* – lat. *embryum*, (k.) *embryon*: 'embrió' [< gör. *ἐμβρυον* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Embryo*; fr. *embryon*; 'ua.'. (⊙) Biológiai és orvostudományi szakszó.

📖 TESz.; EWUng.

eme Δ A: 1138/ ? *Emudi* [sz.] [szn.] (MNy. 32: 134); 1391 *emee* (Oklsz.); 1395 k. *eme thuk* (BesztSzj. 1219.); NYJ. *emē* (Nyatl. *emse* a.) **J:** 1. 1138/ ? 'anyasertés | Sau' (↑), 1391 'ua.' (↑); 2. 1138/ ? 'állat nőténye | Weibchen' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑)

emse × A: 1138/ ? *Emis* [sz.] [szn.] (MNy. 32: 203); [1200 k.] *Emefu* [szn.] (An. 3.); 1211 *emse* [szn.] (Oklsz.); 1681 *emse* (Radvánszky: Csal. 2: 370); 1808 *Emtse* (NSz.); NYJ. *emics* (MTsz.) **J:** 1. 1138/ ? 'anyasertés | Sau' (↑), 1681 'ua.' (↑); 2. 1138/ ? 'állat nőténye | Weibchen' (↑), 1783 'ua.' (NSz.)

■ Örökség, uráli kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. finn *emä* 'nőtény; anya; anyaméh'; lp. (norv.) *æmest* 'születéstől kezdve'; – jur. *heb'e* 'anya'; tvg. *name* 'ua.'; szelk. *āmā* 'ua.'; stb. [uráli **emä* 'anya, nő']. (≈) Megfelelői: juk. *eme-i* 'anya'; csuv. *ama* (< **āmā*) 'ua.; nőtény'; mong. *eme* 'nő'; mandzsu-tung. *eme* 'ua.'. (⊕) A magyar végződés -e, ill. -se kicsinyítő képző. Eredetileg gyermeknyelvi szó lehetett, amely végső soron feltehetőleg összefügg az →*emik*-kel.

📖 EtSz.; SKES.; MSzFE.; TESz. *emse* a.; Pais: Ösv. 307; EWUng. • Vö. *ember, emik*

emel A: 1372 u./ *felemeluen* [sz.] (JókK. 16); 1416 u./¹ *emèllètèc* fel [l-j] (BécsiK. 28); 1416 u./¹ *felèmèlnèc* (BécsiK. 220); 1837 *ömelj* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'fölfelé mozgat, tart, visz |

heben' # (↑); **2.** [főleg *fel~*] 1416 u./¹ 'biztatással, buzdítással tölt el | aneifern' (BécsiK. 28); **3.** 1526 'ranggal, méltósággal kitüntet | zu einem Rang erheben' (ÉrdyK. 561); **4.** 1559 'épít; készít {felmagasló vmit} | bauen; errichten' # (Székely I.: Krón. 19b); **5.** [*el~*] 1754 ? 'ellop | stehlen' # (NSz.), 1787 'ua.' (NSz.); **6.** 1779 ? 'fokoz; fejleszt | steigern; zur Entwicklung bringen' # (NSz.), 1792 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**get** 1372 u./ *emelgetek* (JókK. 161) | ~**kedik** 1372 u./ *emelkedykuala* (JókK. 63) | ~**et** 1416 u./³ *fel emeleti* 'felemelés | Aufhebung' (AporK. 95); 1792 *emeletben* 'a földszintnél magasabb szint | Stockwerk' (NSz.) | ~**ő** 1550 *emelew* <FOLY MN-I IGENÉV> (Oklsz.); 1793 *Emelő* 'emelőszerkezet | Hebezeug' (NSz.) | ~**vény** 1838 *emelvénny* (Rajzolatok 1838. nov. 18.: 316)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; talán uráli kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *älm-* 'emel, visz, hord'; osztj. (V.) *äl-* 'visz, hord', *äläm-* 'emel'; – jur. *jilā-* '(fel)emel'; szelk. *ila-* 'ringat, felemel'; kam. *žilde-* 'magasba emel'; stb. [uráli **äl-* 'emel, visz, hord']. (⊕) Az egyeztetés csak akkor lehetséges, ha a magyar szóvégi *l* nem képző, hanem az eredeti tő belseji *l* folytatása, és **elm-* > **eml-* hangátvetéssel került a szó végére az ige egy feltehető *-m* mozzanatos képzős származékában.

EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng.

émely → *émelyeg*

émelyedik → *émelyeg*

émelyeg [1] **A:** 1521 *Emelyegh* (ApMélt. 13); 1531 *emelegnye* [sz.] (ÉrsK. 423); 1577 k. *ymelőgyén* (OrvK. 191); 1577 k. *ymelőgyes* [sz.] (OrvK. 14); 1604 *Émőlygőc* (Szenczi Molnár: Dict.); 1766 *émellyeg* (NSz.); 1805 *émelyög* (NSz.) **J:** **1.** 1521 '⟨gyomor⟩ hányásra késztetően nyugtalan; undorodik | es ist einem übel; sich ekeln' # (↑); **2.** 1754 'erős ellenszenvet érez vmi iránt | starke Abneigung empfinden' (NSz.); **3.** 1795 'erkölcsi, esztétikai viszolygást, ellenszenvet érez | als ekelhaft empfinden' (Nsz.) **Sz:** **émelygős** 1604 *Émőlygős* (Szenczi Molnár: Dict.)

émelyedik **A:** 1585 föl *emelyödöm* [▽] (Cal. 691); 1808 *Imejedett* [sz.] (NSz.) **J:** '(vmitől) émelyegni kezd | es wird einem übel'

émelyít **A:** 1640 *Felémelyétik* (NySz.); 1767 *émelíti* (Pápai Páriz–Bod: Dict.) **J:** **1.** 1640 'hányásra ingerel; undorít | Übelkeit verursachen; mit Ekel erfüllen' (↑); **2.** 1834 '⟨rendszerint ellenszenves érzélgősséggel⟩ idegenkedést, undort kelt | durch Empfindsamkeit Übelkeit verursachen' (Nsz.)

émely **A:** 1720 *émelyt* (NySz.) **J:** **1.** 1720 'émelyedés | Übelkeit' (↑); **2.** 1864 'kelevény | Schwäre' (Czf.)

■ A szócsalád alapjai, az igék relatív fiktív töből keletkezett származékszók. | (⊕) A relatív tő *-ly* (< *-l*) gyakorító képzővel jött létre. Az abszolút tő ismeretlen eredetű. Az igék végződése *-g*, *-d* gyakorító képző, ill. *-ít* műveltető képző. A relatív tő és a végzések kapcsolatához vö. →*tévelyeg*.

■ Az **émely** valószínűleg elvonás eredménye. | (⊕) A szócsalád igéiből jött létre.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A szócsalád onomatopoetikus eredete, valamint a tőnek valamely szláv nyelvből való származtatása, továbbá az *émely*-nek kétféle etimonra való visszavezetése kevésbé valószínű.

EtSz.; TESz.; NéprNytud. 12: 31; MNy. 78: 321; EWUng.

émelyít → *émelyeg*

emén † **A:** 1556 *emin* (Kakuk: ÉIOsm. 141); 1562 *ennjng* [ɔ: *emyng*] (Kakuk: ÉIOsm. 141); 1567 *emen*, *emeny* (Kakuk: ÉIOsm. 141); 1572 *emennək* (RMNy. 2/2: 230); 1585 *Eméng* (Cal. 320); 1677 *emén* (Kakuk: ÉIOsm. 141) **J:** 'török felügyelő | türkischer Aufseher'

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *emin* 'biztos, megbízható; <magasabb rangú tisztségviselők titulusaként>', (R.) 'felügyelő, csoportvezető' [< újperzsa *amīn* 'ua.; biztos' < arab *amīn* 'ua.'>]. (≈) Megfelelői a balkáni nyelvekben: szbhv. (R.) *jèmin*; rom. (R.) *emin*; stb.: 'felügyelő'. (△) Egyes változatok szóvégi g-je szervesen járulékhang.

EtSz.; TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 141; EWUng.

emendál Δ **A:** 1557/ *emendaltunk* (MNy. 80: 123); 1585 *éمندالوم* (Cal. 359) **J:** 1. 1557/ ? '(ki)javít, helyesbít | verbessern' (↑), 1558/ 'ua.' (Székely I.: Krón. a2b); 2. 1557/ ? 'módosít, változtat | modifizieren' (↑), 1584 'ua.' (SzT. *emendálás* a.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *emendare* 'hibát (ki)javít', (h.) 'ua.; visszafizet; hitelesít <okmányt, okiratot>' [vö. lat. *menda*, *mendum* 'hiba, hiány; fogyatékoság; elírás']. (≈) Megfelelői: ném. *emendieren*; fr. *amender*, *émender*; stb.: '(ki)javít; helyesbít'. (⊙) Főleg a jogtudomány és a szövegtan szakszava volt.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *mendikál*

emészt **A:** 1405 k. *emezte* [sz.] (SchlSzej. 372.); 1416 u.¹ *megèmezti* (BécsiK. 124); 1416 u.¹ *mgemèzti* (BécsiK. 322); 1548 meg *emiŷti* (SzZsolt. 19a) **J:** 1. 1405 k. 'táplálékot emésztőszerveivel feldolgoz | verdauen' # (↑); 2. 1416 u.¹ 'elpusztít; elfogyaszt | vernichten; verbrauchen' (↑); 3. 1416 u.³ 'elnyel | verschlucken' (AporK. 61); 4. 1493 'gyötör (lelkileg) | quälen (psychisch)' (FestK. 391); 5. [főleg *meg~*] 1559 'értelmileg feldolgoz | geistig verarbeiten' (Székely I.: Krón. 32a) **Sz:** ~ék 1405 k. 'emésztés | Verdauung' (↑) | ~et 1416 u.³ *emeztetben* 'ua.' (AporK. 46)

■ Származékszó, az alapszó azonban bizonytalan. | (△) Az alapszó az →*emik* vagy az *e-* (→*eszik*) lehet. A végződés az -*szt* gyakorító-műveltető képző, ha az *e-* az alapszó, akkor az -*m* mozzanatos képzővel is számolhatunk. Mindkét magyarázat nehézsége, hogy az *emészt* szó eleji *e-*je eredetileg nyílt *e* lehetett. A jelentésekhez vö. ném. *verzehren*; cseh *trávití*; le. *trawić*; stb.: 'eszik; emészt'. (△⇒) A magyarból: rom. *mistui* 'emészt; megemészt, elszenved; stb.'

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *emik*, *eszik*

émette † **A:** 1456 k. *emetthe* (SermDom. 1: 425); 1613 *imette* (NySz.); NYJ. *émette* (MTsz.) **J:** 'ébrenlétében; virrasztása alatt | wach; wachend (als Adv.)'

■ Szófajváltás. | (△) Az *émik* 'felébred' ige -*ette* képzős határozói igenevéből létrejött határozószó; az alaktanhoz vö. *állatta* (→*áll*), *járatta* (→*jár*) stb. Az ismeretlen eredetű *émik* kései adatolású (1838: Tzs.), származékai azonban korán felbukkannak: 1527 *ffel emwł* 'felébred; megélnkül' (ÉrdyK. 110); 1621 *Emetten* 'ébren, virrasztva' (Szenczi Molnár: Dict.).

EtSz. *émed* a.; Nyr. 77: 455; TESz.; EWUng.

emigráció **A:** 1720 *emigratiojokat* (MNy. 60: 226); 1880 *emigrációra* (Nsz.) **J:** 1. 1720 'elköltözés; elszökés | Fortzug; Entfliehen' (↑); 2. 1790 'kivándorlás (különösen vallási v. politikai okokból) | Auswanderung (bes. aus religiösen od. politischen Gründen)' (Nsz.); 3. 1826 'az emigránsok összessége; a kivándorlás mint körülmény, állapot stb. | Gesamtheit der Emigranten; Emigration als Zustand' (Nsz.)

emigráns **A:** 1720 *Emigransoknak* (MNy. 60: 226); 1795 *Emigránsok* (Nsz.) **J:** 1. 1720 'szökevény | Flüchtling' (↑); 2. 1795 'kivándorló; (politikai) menekült | Auswanderer; politischer Flüchtling' (↑)

emigrál **A:** 1723/ *emigráljon* (SzT.); 1796 *émigráló* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1723/ 'áttelepül, átköltözik | umsiedeln' (↑); 2. 1793/ 'vándorol; eljut | wandern; gelangen' (NSz.); 3. 1795 'külföldre menekül (különösen vallási v. politikai okokból) | auswandern, ins Ausland flüchten (bes. aus religiösen od. politischen Gründen)' (Nsz.)

■ Latin jövevényszók. | ≡ Lat. *emigratio* 'kivándorlás, elköltözés' | lat. (h.) *emigrans* 'kivándorló, emigráns' | lat. *emigrare* 'kiköltözik, kivándorol, kivonul' [tisztázatlan eredetű]. ≈ Megfelelői: ném. *Emigration* 'emigráció; az emigránsok összessége'; fr. *émigration* 'kivándorlás'; – ném. *Emigrant, emigrieren*; fr. *émigrant, émigrer*; stb.: 'kivándorló', 'kivándorol'. Politikai szóként terjedt el a francia forradalom után. ⊕ Az *emigráns* szóvégi *s*-éhez vö. →*agens*, →*evidens* stb. Az *emigráció* 2. és 3. jelentése, az *emigráns* 2. jelentése, valamint az *emigrál* 3. jelentése német hatásra utal. ⊖ A (R.) *emigrant* 'kivándorló' (1802: I.OK. 30: 263) bizonyára a németből (↑) származik.

📖 TESz.; EWUng.

emigrál → *emigráció*

emigráns → *emigráció*

emik † **A:** 1198 *emelev* [sz.] [SZN.] (MNL (OL) Dl. 40001); [1200 k.] ? *Emeud* [sz.] [HN.] (An. 31.); 13. sz. eleje/ *ýmleti* [sz.] (KT.); 1416 u.¹ *èmtètem* [sz.] (BécsiK. 183); 1416 u.² *èmbtèl* (MünchK. 69ra); 1574 *òmlò* [sz.] (NySz.); 1888 *ëmik* [▽] (NySz.) **J:** 'szopik | saugen' **Sz:** ~**el** 1198 *emelev* [sz.] [SZN.] (↑); 1513 *emlenom* [sz.] 'szopik | saugen' (NagyszK. 21) | ~**lò** 1198 [SZN.] (↑); 1395 k. *enle* 'zabola, gyeplő | Gebiß, Zügel' (BesztSzj. 980.); 1405 k. *emlw* 'női mell | weibliche Brust' (SchlSzj. 376.) | ~**ò** [1200 k.] [sz.] [? HN.] (↑); 1416 u.² *emqnc* 'csecsemő | Säugling' (MünchK. 26vb) | ~**let** 13. sz. eleje/ 'szoptat | säugen' (↑) | ~**lòs** 1800 *Emlòs* <MN> (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1808 <FN> 'utódát emlőiből tápláló gerinces élőlény | Säugetier' (Sándor I.: Toldalék)

■ Örökség az uráli korból. | ≡ Oszjtj. (V.), (DN.) *em-*; finn *ime-*; – jur. *ñimhe-*, *ñamā-*; szelk. *ñem-*; kam. *ñimēr-*, *emēr-*; stb.: 'szopik' [uráli **ime-* vagy **eme-*: 'ua.']. Valószínűleg gyermeknyelvi szó; vö. még →*eme*. ≈ Megfelelői: juk. *ibi*; csukcs *emme*; török *em-*: 'ua.'. ⊕ Egyes szórványos változatok szó belseji *b*-je szervesen járulékhang. Az *emlò* származék 'zabla, gyeplő' jelentésének alapja, hogy a ló a zablát mintegy szopja, ami által az állat szája habzani kezd.

📖 EtSz.; SKES.; MSzFE. *emlò* a.; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 105; NyK. 88: 125; TESz.; EWUng. • Vö. *csecsemő*, *eme*, *emészt*

eminencia A: 1662–1664 *eminentiával* (MNy. 73: 172); 1791 *eminentziájának* (NSz.) **J:** 1. 1662–1664 'kitűnőség; méltóság | Hervorragend; Höhe' (↑); 2. [E/2., 3. személyű személyjellel] 1794 '⟨bíborosok megszólításaként⟩ | ⟨als Titel und Anrede der Kardinäle⟩' (MNy. 79: 125); 3. 1788 'kitűnő iskolai osztályzat | Note »ausgezeichnet« in der Schule' (Nsz.)

eminens A: 1736 *eminens* (SzT.) **J:** <MN> 1. 1736 'kiemelkedő | hervorragend' (↑); 2. 1792 'kitűnő | ausgezeichnet' (NSz.) | <FN> 1792/ 'kitűnő tanuló | Vorzugsschüler' (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | ⊕ Lat. *eminentia* 'kiemelkedés; kiválóság, kiváló személy' (k.), (e.) *eminentia (vostra)* 'uralkodók, ill. bíborosok megtisztelő titulusaként' | lat. *eminens* 'kiemelkedő; kiváló' [< lat. *eminere* 'kiemelkedik; kimagaslik, kitűnik']. ⊕ Megfelelői: ném. *Eminenz*, *eminent*; fr. *éminence*, *éminent*; stb.: 'eminencia ⟨bíborosok titulusaként is⟩', 'eminens'. Az *eminencia* egy 1630-ban kelt pápai rendelet következtében egyházi tisztségviselők hivatalos megszólítása lett. ⊕ Az *eminens* szóvégi *s*-éhez vö. →*agens*, →*evidens* stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *promenád*

eminens → *eminencia*

emíng Δ **A:** 1608 *emynges* [sz.] (Oklsz.); 1780 *emők* (Nyr. 36: 378); 1807 *Emink* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1809 *Emök* (NSz.); 1817 *emig* (Nyr. 36: 378) **J:** 'a sajt készítésekor kinyomott savanykás, sós lé | Salzwasser der Käsezubereitung'

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Mivel belső fejleményként nem magyarázható, feltehetőleg jövevényszó lehet. A szó belseji *n*-es, ill. anélküli változatok egymáshoz való viszonya tisztázatlan.

TESz.; EWUng.

emleget → *emlékezik*

emlékezik A: 1372 u./ *emlekezel* (JókK. 62); 1416 u./¹ *emlekezètnèc* [sz.] (BécsiK. 323); 1416 u./¹ *emlekezc* [▽] (BécsiK. 292); 1541 e./ *Emlőközőm* (Tinódi: Cronica f4a); 1848/ *Emlékszem* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'gondolatban felidéz | sich erinnern' # (↑); 2. 1519 'említést tesz | erwähnen' (JordK. 602) **Sz:** ~**és** 1372 u./ *emlekezefuel* (JókK. 146) | ~**et** 1416 u./¹ (↑) | ~**etes** 1416 u./¹ *emlekezètes* (BécsiK. 105) | ~**tet** 1552 *emlekeztetic* [sz.] (Heltai: Dial. B4a)

említ A: 1372 u./ *emleyt* (JókK. 132); 1380 k. *émlihtet* [sz.] (KönSzbj. 27.); 1416 u./¹ *megèmléitet* [sz.] (BécsiK. 179) **J:** 1. 1372 u./ 'emlékezik | sich erinnern' (↑); 2. 1416 u./¹ 'szóba hoz | erwähnen' # (↑) **Sz:** ~**et** 1380 k. 'memória | Gedächtnis' (↑) | ~**és** 1585 *Meg említésre* (Cal. 509 [5: 507])

emleget A: 1527 *emlőgeffetők* [emlöget □] (ÉrdyK. 61); 1570 *emleget* volt (SzT.) **J:** 'többször említ | öfter erwähnen' #

emlék A: 1779 *emlékek* (Nsz.) **J:** 1. 1779 'az emlékezetben megőrzött tudattartalom; emlékezet | Erinnerung; Gedächtnis' # (↑); 2. [jelzői értékben] 1794 'megemlékezésre szolgáló, megemlékezésül állított | Gedenk-' # (↑); 3. 1798 ? 'emlékmű | Monument' (NyF. 14: 20), 1807 'ua.' (Nsz.); 4. 1818 k. 'emléktárgy | Souvenir' # (Nsz.); 5. 1834 'régiből fennmaradt dokumentum | von früher her Erhaltenes' # (Nsz.)

■ A szócsalád igéi származékszók egy relatív fiktív töből. | ⊕ A relatív tö -l gyakorító képzővel keletkezett, és esetleg összefügg az →*elme* tövével. Az abszolút tö ismeretlen eredetű. A végződés a -*kezik* visszaható, az -*ít* műveltető és a -*get* gyakorító képző. Az *emlékezik* és *említ* jelentésmegoszlása hosszabb folyamat eredménye; ma az *emlékezik* az 1., míg az *említ* a 2. jelentésben használatos.

■ Az **emlék** elvonás eredménye. | ⊕ A nyelvújítás idején keletkezett az *emlékezik*-ből, esetleg ennek származékából, az 'emlékezetbe idéz, figyelmeztet vmire' jelentésű *emlékeztet*-ből (↑). Ez utóbbihoz vö. *emlékeztető épület* 'emlékmű' (1585: Cal. 676 [v: 673])

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Ugyancsak nyelvújítási alkotásként idetartoznak: (R.) *emléz* 'emlékezik' (1793: Nszt.), 'bevésődik, mély benyomást hagy' (1844: Szily: NyÚSz.); (R.) *emlény* 'nefelejcs' (1808: Nszt.), 'emléktárgy' (1833: Nszt.), 'évkönyv; emlékkönyv' (1836: Nszt.).

📖 EtSz. *említ* a.; TESz.; NytudÉrt. 88: 65; EWUng. • Vö. *elme*, *mű*-²

említ → *emlékezik*

emse → *eme*

en Δ **A**: 1372 u./ *enmagamnak* (JókK. 46); 1416 u./² *ènmağamat* (MüncK. 68ra); 1528 *emagam* (SzékK. 247); 1575 *őmagamnac* (NySz. *en-magam* a.) **J**: 'saját(magam) | (ich) selbst'

ennen Δ **A**: 1372 u./ *ennenmagamon* (JókK. 89); 1416 u./¹ *ènen zèmmèmmèl* (BécsiK. 307); 1493 k. *eennen* (FestK. 368); 1508 *enon* (DöbrK. 96); 1636 *énnen magam* (NySz. *ennën-magam* a.) **J**: 'saját(magam) | (ich) selbst'

■ A szócsalád alapja, az **en** szóhasadás eredménye. | ⊕ Az →*én* eredetibb *en* változata birtokos jelzői szerepben.

■ Az **ennen** belső keletkezésű. | ⊕ Az *en*-ből jött létre az -*n* névmásképző ismétlődésével; vö. →*önnön*, *ten-* (→*te*) stb. A szó belseji *nn* magánhangzóközi nyúlással keletkezett.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Az *en* és az *ennen* eredetileg birtokos jelzői használatban élt. Később főleg a nyomatékosító szerepű *magam* (→*maga*) névmáshoz kapcsolódtak összetéti előtagként: *enmagam*, *ennenmagam* (↑).

📖 NyK. 33: 256; EtSz. *én* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *én*

én **A**: 13. sz. közepe/ *en* (ÓMS.); 1372 u./ *enn* (JókK. 52); 1416 u./¹ *èn* (BécsiK. 29); 1493 k. *een* (FestK. 1); 1495 e. *emgomet* [sz.] (GuaryK. 123); 1522 *engemeth* [sz.] (KeszthK. 430); 1525 k. *ennekõm* (LázK. 109); 16. sz. eleje *In* (MKsz. 1906: 349); 1833 *Ény* (Kassai: Gyökerészõ 2: 83) **J**: <SZEM NÉVM> **1.** 13. sz. közepe/ 'a beszélõ v. író személy, ha önmagáról kiemelten szól | ich' # (↑); **2.** [birtokos jelzőként] 13. sz. közepe/ 'az, aki, ami az enyém, hozzám tartozik | mein' # (↑) | <FN> 1795 'személyiség; egyéniség | Ich; Persönlichkeit' (Nszt.) **Sz**: **engem** [tárgyragos alakban is] 13. sz. közepe/ *engumet* (ÓMS.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg összetett szó. | ⊕ Az előtag (*e-*) valószínűleg azonos a közelre mutató →*e*¹ (→*ez*¹) névmással. ⊖ Az utótag vitatott eredetű; valószínűleg személyes névmás, amely örökség az uráli korból: osztj. (V.) *mā*; zürj. (S.), (P.), (KP.) *me*; cser. (KH.) *māh*; md. (E.), (M.) *mon*; finn *minä*, *mä*; lp. (norv.) *møn*, *møn*; – jur. *mañ*; szelk. *man*, *mat*; kam. *man*; stb.: 'én' [uráli **m̥*''ua.']; vö. még →*mi*¹]. ⊗ Megfelelői: juk. *met* 'én'; török *min*, *män* 'ua.';

lat. *me* 'engem'; stb. ☐ Az ősmagyarban létezhetett egy **eme* 'íme én' alak. A tövégi magánhangzó szabályosan lekopott; vö. vog. (T.) *äm* 'én'. – Az is lehetséges, hogy az utótag esetleg azonos az E/1. személyű *-m* birtokos személyjellel, melynek eredeti jelentése 'ittlétem' lehetett. A szóvégi *m > n* változáshoz vö. →*hiszen*, *talán* (→*talántán*) stb., de ebben az **emgem > engem* tárgyeseti alaknak az analógiás hatásával is számolhatunk. – Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy az *én* egy *-n* névmásképzős származék; vö. *azon* (→*az*¹), *ezen* (→*ez*¹), *minket* (→*mi*¹), →*ön*¹ stb. – A feltehetőleg ősmagyar kori *engem* származék szó belseji *g*-je névmásképző, a szóvégi *m* pedig determináló szerepű E/1. személyű birtokos személyjel. – Összetett szóként elhomályosult.

📖 EtSz.; NyK. 65: 166; MSzFE.; TESz.; EWUng.; Honti: NyÓtör. 103 • Vö. *egyén*, *en*, *enyém*, *ez*¹, *mi*¹

encián **A:** 1520 k. *Encia* (MNY. 11: 133); 1578 *Encian* [ES. NEM M.] (NévtD. 44: 27); 1604 *Encian* fű (Szenczi Molnár: Dict. *Gentiana* a.); 1708 *Entzián* fű (Pápai Páriz: Dict. *Gentiāna* a.) **J:** 'főleg magas hegyvidéken tenyésző, kék virágú növény, tárnics | *Enzian*'

■ Német (feln.) jövevényszó. | ☐ Ném. (kor. úfn.) *encia*, *encian*, – ném. *Enzian*: 'tárnics' [< lat. *gentiana* 'egy fajta gyógynövény']. ☐ Megfelelői: szbhv. *encijan*; cseh *encián*; stb.: 'encián'.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

enciklopédia **A:** 1653 *Encyclopaedia* (MIRLex.); 1854/ *enciklopédiai* [sz.] (NSz.) **J:** 'a tudományoknak és ismereteknek többnyire lexikonszerű összefoglalása; tudományos kézikönyv | *Enzyklopädie*'

enciklopédista **A:** 1811 *encyclopaedistákat* (Nsz.); 1865 *encyclopädistak* (Babos: Közhszt. *encyclopädia* a.); 1910 *enciklopédisták* (Kelemen B.: IdSz.) **J:** 'a francia enciklopédia (1751–1780) munkatársa | *Enzyklopädist*'

enciklopédikus **A:** 1821 *encyclopaedicus* (Nsz.); 1877 *encyclopédikus* (NSz.); 1889 *encziklopédikus* (NSz.) **J:** 'különféle tudományszakba vágó, átfogó | (all)umfassend, enzyklopädisch'

■ Nemzetközi szó. | ☐ Ném. *Enzyklopädie*; ang. *encyclopedia*; fr. *encyclopédie*; stb.: 'enciklopédia'; – vö. még lat. (k.), (h.) *encyclopaedia* 'a tudományok és művészetek rendszerező kézikönyve' [< gör. (kés.) *ἐγκυκλοπαιδεία* 'a tudományoknak és művészeteknek mint ismeretanyagnak az az általános köre, mely még ifjúkorban elsajátítandó'] | ném. *Enzyklopädist*; ang. *encyclopédist*; fr. *encyclopédiste*; stb.: 'enciklopédista' | ném. *enzyklopädisch*; ang. *encyclopédic*; fr. *encyclopédique*; stb.: 'enciklopédikus'. Főleg a franciából terjedt el. ☐☐ A magyarba valószínűleg a latinból, ill. német és francia közvetítéssel került át latinosított szóval.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ciklus*, *pedagógus*

enciklopédikus → *enciklopédia*

enciklopédista → *enciklopédia*

encsembencsem × **A:** 1560 *enczebenczemekkel* (EWUng.); 1566 *entzenbentzet* (Heltai: Fab. 162); 1580 k. *Enczenbencz* (Gl.); 1669 *enczenbenczen* (NySz.); 1759–1767 *encsembencs* (NySz.); 1833 *Ents-bents* (Kassai: Gyökerésző 2: 90); 1838 *Encsem bencsem* (Tsz.); 1881 *encsöm-bencsöm* (NSz.) **J:** **1.** 1560 'nyalánkság | Näscheri' (↑); **2.** 1575 'haszontalan időtöltés; üres fecsegés | nutzloser Zeitvertreib; unnützes Geschwätz' (Nyr. 34: 102); **3.** 1604 'semmit nem érő apróság, holmi | unnützes Zeug' (Szeneci Molnár: Dict. *Frivolarius* a.); **4.** 1816 'haszontalan ember | unnützer Mensch' (Gyarmathi: Voc.)

■ Onomatopoetikus eredetű ikerszó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt összetételi tagok (*encsem* és *bencsem*) onomatopoetikus eredetűek, és az apróság, ill. a jelentéktelenség képzetét jelenítik meg. A szó alaktani felépítésére az →*incifinci* is hatással lehetett. A szóvégi *n* ~ *m*-et tartalmazó, ill. anélküli változatok egymáshoz való viszonya tisztázatlan. A 3. jelentés lehetett az eredeti. Az 1. jelentést feltehetőleg az magyarázza, hogy az étkezés végén felszolgált csemegét mindig csak semmiségnek tartották a főételhez képest.

📖 EtSz. *encsen* a.; TESz.; EWUng.

ének **A:** 1277/ *Enekus* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1372 u./ *eneklesekuel* [sz.] (JókK. 155); 1416 u./ ¹ *ènekèt, ènekèt* (BécsiK. 44, 46); 1490 *yneknek* (SzalkGl. 115.); 1495 e. *enoclonec* [sz.] (GuaryK. 120); 1533 *ewnűklőknek* [sz.] (Murm. 1631.); NYJ. *inèkül* [sz.] (ÚMTsz.); *ünök* (MTsz.) **J:** **1.** 1277/ ? 'dal; szöveges zenemű | Lied; Gesang' (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); **2.** 1470 'éneklés | Singen' # (SermDom. 2: 370); **3.** 1554 'énekelhető költői mű; költemény része | singbare Dichtung; Gesang in einem Dichtwerk' (Tinódi: Cronica aala); **4.** 1636 'madárdal | Vogelsang' (NySz.) **Sz:** ~**es** 1277/ [SZN.] (↑) | ~**el** 1372 u./ *Enekleft* [sz.] (JókK. 74) | ~**lés** 1372 u./ *Enekleft* (JókK. 74) | ~**let** 1416 u./ ¹ *eneklètèn* 'ének | Gesang' (BécsiK. 264) | ~**letes** 1416 u./ ³ *Eneketesek* 'megéneklésre méltó | zum Besingen würdig' (AporK. 131)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzéssel. | ⊖ A tőhöz vö. finn *ääni*; lp. (norv.) *jiednâ*: 'hang' [fgr. **äne* 'ua.']. ⊕ A végződés a -*k* névszóképző; vö. →*lélek*, →*torok* stb. A 2. jelentés az eredeti.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. -*beli*, *kamara-*, *virág-*

énekbeli → -*beli*

energia **A:** 1627/ *energia* (Farkas: GLEl.); 1802/ *Energeiaval* (NSz.); 1881 *enerzsiája* (NSz.) **J:** **1.** 1627/ 'tetterő; hatóerő | Tatkraft; Wirkungskraft' (↑); **2.** 1891 'az anyagnak az az alapvető tulajdonsága, amelynél fogva munka végzésére képes | Fähigkeit, Arbeit zu leisten (Phys)' # (NSz.)

energikus **A:** 1805 *energicus* (Nsz.); 1848/ *energikus* (NSz.) **J:** 'tetterős; erélyes | tatkräftig; energisch'

■ A szócsalád korábbi tagja, az **energia** latin jövevényszó. | ⊖ Lat. *energia* 'erő; hatékonyság', (h.) 'tetterő; hatóerő' [< gör. *ἐνέργεια* 'működés, tevékenység; hatékonyság']. ⊗ Megfelelői: ném. *Energie*; fr. *énergie*; stb.: 'energia'.

■ Az **energikus** nemzetközi szó. | ⊖ Vö. ném. *energisch*; ang. *energic*; fr. *énergique*; stb.: 'energikus'. ⊕ A magyarba a németből és franciából került át latinosított szóvéggel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *orgánium*

energikus → *energia*

enervál † **A:** 1704 *enerválván* [sz.] (EWUng.) **J:** 1. 1704 'elerőtlenít, elernyeszt | abschwächen' (†); 2. 1737 'érvénytelenít | ungültig machen' (SzT.)

enervált **A:** 1830 *enervált* (NSz.) **J:** 'kimerült (idegileg); erőtlen | entnervt; kraftlos'

■ A szócsalád alapja, az **enervál** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *enervare* 'erőtlené tesz, elgyengít' [vö. lat. *nervus* 'ín; ideg']. (≈) Megfelelői: ném. *enervieren*; fr. *énervé*; stb.: '(fel)idegesít, (fel)bosszant'.

■ Az **enervált** származékszó. | (⊕) Az *enervál*-ból keletkezett a befejezett melléknévi igenév -t képzőjével. Kialakulásában minden bizonnyal szerepet játszhatott a ném. *enerviert* 'kimerült, erőtlen' is; vö. még ang. *enervate*; fr. *énervé*; stb.: 'ua.'

📖 TESz. *enervált* a.; EWUng. • Vö. *ín*²

enervált → *enervál*

enged **A:** 12. sz. vége/ *Engede* (HB.); 1416 u./¹ *èngedèlmèl* [sz.] (BécsiK. 285); 1863 *Önged* (Kriza [szerk.] Vadr. 511) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'engedelmeskedik; nem áll ellent | gehorchen; nachgeben' (†); 2. 1372 u./ 'hagy tenni, történni vmit; engedélyez | lassen; bewilligen' # (JókK. 14); 3. 1416 u./¹ 'könyörül; büntetést elenged | Mitleid haben; verzeihen' (BécsiK. 12); 4. 1449 'ereszt | fortlassen' # (OkISzPótl.); 5. 1645 'enyhül (különösen fagy); lágyul | gelinder werden (haupts. Frost); erweichen' (NySz.) **Sz:** ~**elem** 1372 u./ *engedelmnecmýata* 'engedelmesség | Gehorsam' (JókK. 11); 1470 'engedély; hozzájárulás | Erlaubnis' (SermDom. 2: 507) | ~**elmes** 1372 u./ *engedelmes* (JókK. 60) | ~**elmesség** 1372 u./ *engedelmeffeget* (JókK. 48) | ~**elmességes** 1372 u./ *engedelmeffeges* 'beleegyező | zustimmend' (JókK. 36) | ~**elmetlen** 1416 u./¹ *èngedèlmètlèn* (BécsiK. 268) | ~**elmetlenség** 1416 u./¹ *èngedèlmètlènfegekèt* (BécsiK. 28) | ~**et** 1474 *engedetirøl* 'beleegyezés, hozzájárulás | Erlaubnis' (BirkK. 8) | ~**etlen** 1495 e. *engedetlenfeg* [sz.] (GuaryK. 38) | ~**etlenség** 1495 e. (†) | ~**ékeny** 1750 *engedékeny* (Wagner: Phras. *Obsequiosus* a.) | ~**mény** 1804 *Engedmény* (Szily: NyÚSz.) | ~**ély** 1823 *engedélyt* 'engedelmesség | Gehorsam' (Nyr. 10: 216); 1834 'beleegyezés, hozzájárulás | Erlaubnis' (Szily: NyÚSz.) | ~**élyez** 1842 *engedélyeztessenek* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

engesztel **A:** 1416 u./¹ *èngèztél* [l-j] (BécsiK. 12) **J:** 1. 1416 u./¹ 'engedelmességre készítet; leigáz | zum Gehorsam bringen; unterjochen' (†); 2. [ma főleg ki~] 1416 u./¹ 'könyörületessé tesz; haragot eloszlat | besänftigen; versöhnen' # (BécsiK. 157); 3. 1771 'lágýít; olvaszt | erweichen; schmelzen' (NySz.) **Sz:** ~**hetetlen** 1522 *egeztelhetetlen* (HorvK. 18)

■ Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó magyar képzéssel. | (≡) Vö. (KH.) *äg-*; alt. *ej-*; bar. *ij-*; csuv. *av-*: 'hajlik, görbül, lehajlít' [török eredetű]. (⊕) A magyarba átkerült alak *enj-*. A szó belsejéhez vö. →*tengely*, →*tenger*. A végződés -d kezdő-gyakorító képző, ill. -sz-t műveltető képző és -l gyakorító képző; a török jövevényszó toldalékolt alakjához vö. →*borít*, →*bosszant* stb. Az 1. jelentés és a török jelentések összefüggéséhez vö. *akaratumk hajol reá* 'engedelmeskedünk, tkp. hajlunk rá' (1588: NySz. *hajol* a.); vö. még oszm. *baş eğ-* 'fejet hajt; aláveti magát, engedelmeskedik'; ang. *bend* 'hajlít, hajlik, görbül' : *bend the neck* 'engedelmeskedik, tkp. nyakat hajt'; stb. – Idetartoznak: (N.) *engül* 'felenged, olvad <pl. zsiradék>', *engeszt* 'olvaszt <tárgyas>' (MNY. 28: 149) stb. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. (Kaj) *engedovati* 'megenged, elenged'; rom. *îngădui* 'megenged; engedelmeskedik; enged; vár; halasztást ad' stb.

📖 EtSz.; TESz.; StUASuppl. 1: 70; EWUng.

engesztel → *enged*

ennen → *en*

enyeget † **A:** 1560 k. ? *enyegetőye* [sz.] (GyöngySzt. 1868.); 1567 el ... *enyegette* (RMNy. 3/2: 65); 1618 *enyhegetés* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 1560 k. ? 'védelmez; támogat | schützen; unterstützen' (↑), 1618 'ua.' (↑); 2. 1567 'rejt | verbergen' (↑); 3. 1792 'simogat | streicheln' (Baróti Szabó: KisdédSz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű; összefügghet az →*enyeleg* tövével. A végződés a *-get* gyakorító képző. (△) Az →*enyh* szóval való egybevetése téves.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *enyeleg*

enyeleg [1] **A:** 1602 *enyeleg* (RMKT. 1: 340); 1616 *Enyelgő* [sz.] (NySz.); 1805 *enyelög* (NSz.); NYJ. *enyelög* (MTsz.); *henyelög* (Nyr. 78: 414) **J:** 1. 1602 ? 'kötekedve vitatkozik | necken' (↑), 1613 'ua.' (NySz.); 2. 1602 ? 'fecseg | schwatzen' (↑), 1616 'ua.' (NySz.); 3. 1720 ? 'tétlenkedik; ögyeleg | untätig sein; herumschlendern' (NSz.), 1754 'ua.' (NSz.); 4. 1765 'főleg férfi nővel, nő férfival' tréfálkozva évődik, kötődik; hízelegve körülvesz | schäkern; schmeichelnd umringen' # (MNy. 37: 38)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű; összefügghet az →*enyeget* tövével. A végződés a *-leg* gyakorító képző. A 3. jelentés az →*ögyeleg* hatására keletkezhetett. (△) Ugor kori egyeztetése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 81; UEW. 902; EWUng. • Vö. *enyeget*

enyém **A:** 1372 u./ *enem* (JókK. 47); 1416 u./² *ènem* (MünchK. 31rb); 1470 *enim* (SermDom. 2: 404); 1493 k. *enneym* (FestK. 11); 1508 *eñimbol* (DöbrK. 330); 1522 *eneym* (KeszthK. 125); NYJ. *ejim* (ÚMTsz.); *ém*, *ënyim* (MTsz.); *enyüm* (OrmSz.) **J:** 'tulajdonomban levő | meiner; mein (als Präd.)'

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (△) A (R.) *en* (→*én*) személyes névmásból keletkezett -é birtokjellel és E/1. személyű -m birtokos személyjellel. A szó belseji *n > ny* palatalizálódás a rákövetkező magánhangzó hatásával magyarázható. (◡) Idetartozik: *enyimé* 'enyém' (1792: NSz.), amelynek szóvégi -é-je nyomatékosító funkciójú birtokjel.

📖 MNy. 8: 147; EtSz. *én* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *én*

enyészik **A:** 1342 *eneztette* [sz.] (OkI Sz.); 1372 u./ *elenyëzek* [▽] (JókK. 19); 1416 u./¹ *èlènezti* vala [sz.] (BécsiK. 81); 1527 *enyőztóm* el [sz.] (ÉrdyK. 506); 1541 el *eníþek* (Sylvester: ÚT. 1: 123); 1763 *enészet* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1342 'eltűnik; elrejtőzik | verschwinden; sich verbergen' (↑); 2. 1416 u./² 'gyengül; erejét veszti | schwach werden; kraftlos werden' (MünchK. 10vb); 3. 1577 'elpusztul; megsemmisül | verwesen; vernichtet werden' (KolGl.) **Sz:** ~t 1342 'elrejt | verbergen' (↑) | ~et 1519 nap *enezetyk* 'napnyugta | Sonnenuntergang' (JordK. 432); 1750 'elmúlás | Verfall' (Wagner: Phras. *Hyems* a.) | el-ő 1811 *elenyésző* 'elmúló, eltűnő |

vergehend, verschwindend' (MKurir 1811. jú. 14.: 591); 1842 'jelentéktelen (dolog, mennyiség, mérték stb.) | verschwindend gering, unbedeutend (Ding, Menge, Maß usw.)' (Nsz.)

■ Fiktív töből keletkezett származékszó. | (△) A tö ismeretlen eredetű. Az *-ész(ik)* végződés valószínűleg gyakorító képző. Leginkább →*el* igekötővel használatos. (△) Az →*enyh* szóval való összekapcsolása téves.

📖 TESz.; EWUng.

enygett × **A**: 1594 *enyet* (SzT.); 1598 *ennyet* (SzT.); 1611 *Ényett* (Szenczi Molnár: Dict.) **J**: 1. 1594 'által | durch' (↑); 2. 1598 'helyett | anstatt' (↑); 3. 1620 '(idő) alatt | während' (TörtTár 1862: 175); 4. 1663 ? '(hely) alatt; mögött | unter (mit Akk); hinter (mit Akk)' (NySz.), 1690 'ua.' (NySz.); 5. 1860 'miatt; végett | wegen; zwecks' (MNyszet. 5: 362)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (△) A tö valószínűleg örökség a finnugor korból; vö. zürj. (Le.) *in* 'hely'; votj. (Sz.) *in, in* 'hely' [fgr. **šn3* 'hely']. A végződés *-t* (~ *-tt*) lokatívuszrag; az alaktanhoz vö. *alatt* (→*alá*), →*előtt* stb. A jelentésváltozáshoz vö. →*helyett*; vö. még ném. *anstatt* 'vmi helyett' (< *Statt* 'hely'); fr. *au lieu de* 'helyett' (< *lieu* 'hely'); stb. (⊖) Egyéb megnevezés ugyanebből a töből E/3. személyű birtokos személyjellel és *-be* illatíviszraggal: *enyébe* 'helyett' (1784/: NSz.). (⊙) Székely nyelvjárási szó. (△) Az →*enyh* szóval való egybevetése téves.

📖 TESz.; UEW. 592; EWUng.

enyh Δ **A**: [1330 k.] *Ehneseer* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 515); 1519 k. *yn* helíre (DebrK. 51); 1527 *enywes* [sz.] (ÉrdyK. 516); 1583 *enieben* (NySz.); 1596 *enyeben* (NySz.); 1789 *enyhében* (NSz.) **J**: 'széltől, esőtől védett hely, ahol meg lehet húzódni; épületnek, hegynék árnyékos oldala | vor Wind, Regen geschützter Ort; Schattenseite'

enyhít **A**: 1372 u./ meg *ehnyettuen* [sz.] (JókK. 148); 1416 u./¹ meg *ehneit* (BécsiK. 123); 1519 k. *enhitettek* meg (DebrK. 183); 1548 *énhiteffenec* (SzZsolt. 28a) **J**: 1. 1372 u./ 'megfékez; megszelidít | bezähmen; besänftigen' (↑); 2. 1510 ? 'csillapít; mérsékel | lindern; mäßigen' # (MargL. 29), 1583 'ua.' (NySz.)

enyhül **A**: 1531 meg *ehnywlwen* [sz.] (ÉrsK. 223); 1624 *megenyhöltenec* (NySz.); 1673 *enyhületi* [sz.] (NySz.) **J**: 1. 1531 'megfékeződik | bezähmt werden' (↑); 2. 1624 'csillapodik; mérséklődik | sich lindern; sich mäßigen' # (↑)

enyhődik † **A**: 1531 meg *ehnyedyk* [▽] (ÉrsK. 143); 1598 *enyhődik* (NySz.) **J**: 'enyhül | sich lindern; sich mäßigen'

enyhe **A**: 1639 *enyhöbbeknek* [✍] (NySz.); 1805 *enyhe* (NSz.) **J**: 'mérsékelt; mérsékelt voltánál fogva kellemes | mild; angenehm' # **Sz**: **enyhős** 1787 *enyhes* 'enyhe | mild' (NSz.)

■ A szócsalád legkorábbi tagja, az **enyh** ismeretlen eredetű. | (△) Az *enyh* egy eredeti igenévszó névszói értékű tagja, amelynek igei értékű tagja csak származékokban mutatható ki. Az *enyh* eredeti változata az *ehny* lehetett; későbbi alakja és változatai ebből jöttek létre hangátvetéssel (vö. →*konyha*, →*pehely*), a *h* kiesésével, ill. a *h*-nak *v*-vel való helyettesítésével.

■ Az **enyhít**, **enyhül** és **enyhődik** származékszók. | (△) Az igenévszó igei értékű tagjából keletkeztek különféle igeképzőkkel.

■ Az **enyhe** származékszó. | (△) Ugyanezen igenévszó igei értékű tagjának folyamatos melléknévi igeneve.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Az *enyh* gyakran az *enyhely* 'széltől, esőtől védett hely; védelmet nyújtó hely' (1519 k.: ↑) összetétel előtagjaként fordul elő (< *enyh* + →*hely*). (△) Finnugor egyeztetése, ill. az →*enyeket*-tel és az →*enyett*-tel való összekapcsolása téves.

📖 NyK. 65: 394; TESz. *enyh*¹ a., *enyhely* a. is, *enyhít* a. is; UEW. 592; EWUng.

enyhe → *enyh*

enyhít → *enyh*

enyhődik → *enyh*

enyhül → *enyh*

ennyi **A:** 1372 u./ *ezene, enne* (JókK. 54, 114); 1372 u./ *ennj, ennje* (JókK. 3); NYJ. *ënnjikó* [sz.] (MTsz.) **J: 1.** [határozói értékben is] 1372 u./ 'ilyen sok | soviel' # (↑); **2.** 1763 'ilyen nagy | so groß' (NSz.) **R:** ~**re** 1490 *ennyre* (SzalkGl. 14.)

■ Származékszó. | ☐ Az →*ez*¹ vagy *e*¹ (→*ez*¹) közelre mutató névmásból jött létre az egyező mértéket, mennyiséget jelölő *-nyi* ~ *-nyé* melléknévképzővel, amely a régi mértékjelölő *-né* ~ *-nyé* határozóragból alakult ki. A szó belseji *nny* hangot tartalmazó alak vagy hasonulással keletkezett egy szó belseji *z*-t tartalmazó korábbi változatból, vagy az *enyé* ~ *enyi* változatban levő *ny* magánhangzóközi nyúlásával jött létre; vö. →*annyi*.

📖 EtSz. *ez* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *ez*¹

enyv **A:** 1226 k. ? *Eneu* (OkI Sz.); 1470 *eneben* (SermDom. 2: 301); 1514 *enwesbe* [sz.] (LobkK. 280); 1519 *enyw* (JordK. 139); 1519 k. *énquel* (DebrK. 570); 1578 *ennyű* (NySz.); 1580 k. *Eonyew* (Gl.); 1816 *eny* (Gyarmathi: Voc. Máz a.) **J: 1.** 1470 'madárlép | Vogelleim' (↑); **2.** 1538 'egy fajta ragasztóanyag | Leim' # (Pesti: Nomenclatura M4) **Sz:** ~**es** 1514 (↑) | ~**ez** 1538 *enijueznij* [sz.] (Pesti: Nomenclatura P1)

■ Valószínűleg örökség az ugor korból. | ☐ Vog. (T.) *il'a·m*; osztj. (V.) *ejam*: 'enyv' [ugor **äð'3-m3* vagy **äð'm3*: 'ua.']. Már az ugor korban származékként létezhetett. ☐ Mivel am. *j* és *gy* szabályos fejleménye az ugor **ð'*-nek, a magyarban egy **j* vagy **gy* > *ny* hangváltozással számolhatunk; vö. →*hajít*, →*kígyó* stb. Az egyeztetést gyengíti a *j*-s és *gy*-s változatok hiánya a magyarban. A régebbi változatok szóvégi *ü, ő, é* hangjai a fgr. **m* névszóképzőnek vagy az ugor szó belseji **ð'm* hangkapcsolat *m*- elemének fejleményei. Az *enyv* változat ragozott vagy képzett alakokban keletkezett (pl. *enyvet, enyves*); vö. →*kedv*, →*nyelv* stb. A 2. jelentés alapja az, hogy a főleg fagyöngyből főzött madárlép erősen ragad.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng.

ép → *épít*

epe **A:** 1416 u.¹ *èpeiet* (BécsiK. 272), de vö. →*eped*; 1416 u.² *èpèuèl* (MünchK. 34vb); 1518 *epjwel* (PeerK. 127); 1519 *eppee* (JordK. 264); NYJ. *ëpë* (MNY. 51: 253) **J: 1.** 1416 u.¹ 'a máj termelte emésztőnedv | Galle' # (↑); **2.** 1519 'harag; bosszúság | Zorn, Ärger' (↑); **3.** 1560

k. 'epehólyag | Gallenblase' # (GyöngySzt. 3051.); 4. 1786 'keserűség; gúny | Bitternis; Spott' (NSz.) **Sz:** ~**ség** 1513 *epesege* 'lelki keserűség, bánat | Bitternis, Kummer' (NagyszK. 113) | ~**skedik** 1634 e. ? *epeskedik* (NySz.); 1821 *epéskedés* [sz.] 'gúnyolódik | spötteln' (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *tāp*; zürj. (Sz.), (P.) *sep*; votj. (Sz.) *sep*; md. (E.) *sepe*, (M.) *šāpā*; finn *sappi*; lp. (norv.) *sap'pe* : 'epe' [fgr. **sāppā* 'ua.']. (△) A hangtanhoz vö. →*ég*², ill. →*lep*. Az ősmagyarban *ep* alakban élt; a szóvégi *e* elhomályosult E/3. személyű birtokos személyjel; vö. →*vese*, →*zúz*² stb. A jelentésváltozáshoz vö. ang. *bile*; ol. *bile*; stb.: 'epe; harag, düh'. (⊖) A (R.) *ep* 'epe' (1785: NSz.) valószínűleg nem közvetlen folytatása az ősmagyar szóalaknak, hanem elvonással másodlagosan keletkezett az *epe* alapján.

📖 Paasonen: s-Laute 22; EtSz.; MNy. 41: 89; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *eped*

eped **A:** 13. sz. közepe/ *epedek* (ÓMS.); 1531 *eppedeel* (ThewrK. 189) **J:** 1. 13. sz. közepe/ '(bánattól, gondtól, lelki keserűségtől) emésztődik | sich (vor Kummer, Betrübniß) verzehren' (↑); 2. 1519 'keserű indulattal van vki ellen | gegen jmdn erbittert sein' (JordK. 841); 3. 1527 'elsorvad | sich abzehren' (ÉrdyK. 561); 4. 1574 'szomjúságtól, éhségtől gyötrődik | vor Durst, Hunger schmachten' (NySz.); 5. 1601 ? 'erősen vágyakozik | sich nach etw sehnen' (OkI Sz.), 1767 'ua.' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Căleo* a.) **Sz:** ~**ez** 1506 *epedzeel* (WinklK. 335)

epeszt **A:** 1565 *epeszszem* [*epeszt* □] [✓] (NySz.) **J:** 1. 1565 'lelkileg gyötör; elkésérít | (psychisch) quälen; erbittern' (↑); 2. 1590 '(testi hiányérzet, különösen szomjúság) kínozt, sorvaszt | (leibliches Mangelgefühl, bes. Durst) verzehren' (NySz.)

epekedik **A:** 1634 *epekedik* (MonTME. 4: 205) **J:** 1. 1634 'könyörög | flehen' (↑); 2. 1725 ? 'erősen vágyakozik | sich nach etw sehnen' (NSz.), 1761 'ua.' (NSz.); 3. 1758 ? 'gyötrődik | sich abquälen' (NSz.), 1764 'ua.' (NSz.); 4. 1760 'keserű indulattal van vki ellen | gegen jmdn erbittert sein' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű szócsalád, esetleg származékszók. | (△) Az alapszó az →*epe* lehet. A végződésesek -*d* igeképző, -*szt* műveltető képző, -*kedik* gyakorító-visszaható képző; az alaktanhoz vö. *ébred* (→*ébren*), *lyukaszt* (→*lyuk*), *fegyverkedik* (→*fegyver*) stb. – Az *epeszt* és az *epekedik* analógiás úton jöhetett létre az *eped* mellett. Az *eped* eredeti jelentése 'megkeseredik' lehetett, ebből fejlődhetek ki mind az elvont (1., 2., 5.), mind a konkrét (3., 4.) jelentések. A keserűség és a bánat közötti összefüggéshez vö. *epeség* (→*epe*), →*keserű*. A magyarázat nehézsége, hogy a szócsalád származékainak elvont jelentései korábban alakultak ki, mint magában az →*epe* alapszóban.

📖 NNyv. 3: 56; MNy. 41: 87; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 125, 132; EWUng. • Vö. *epe*

epekedik → *eped*

eper [4] **A:** 1177/ *Eperyes* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 175); * 1075/ 1217 *Haperies* [sz.] [HN.] (MonStrig. 1: 56); 1230 k. *Apries* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 175); 1233 *Epuryes* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 175); 1252 *Epyriestu* [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1395 k. *eper* (BesztSzj. 872.); 1577 k. *Epérjeth* (OrvK. 70); 1595 *epergy* (NySz.); 1624 *Epresen* [sz.] [HN.] (SzT.); 1681/ *Epérjes* [sz.] (SzT.); 1686 *épéries* [sz.] (SzT.); 1716 *éperjet* (SzT.); NYI. *epérgye*, *epörnye* [□] (MTsz.) **J:** 1. 1177/ 'földieper | Erdbeere' # (↑); 2. 1416 ? 'az eperfa gyümölcse | Maulbeere' (OkI Sz.), 1595 'ua.' (Ver. 63.); 3. 1577 k. ? 'eperfa | Maulbeerbaum' (OrvK. 117), 1777 'ua.' (NSz.) **Sz:** ~**jes** 1177/ [HN.] (↑); 1590 *Eperies* <MN> (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 54) | **epres** 1777 'szederföld | Maulbeergarten' (↑) | **eprész(ik)** 1790 *epréř* (Nsz.)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.) *äpərjek*, (P.) *äpərjēχ*: 'földieper' [ugor **äpp3-r3-k3* '(földi)eper']. A *-r3-k3* végződés ugor kori névszóképző. (△) A régebbi *eperj* változat szóvégi *j*-je (< ősm. **γ* < ugor **k*) mássalhangzós toldalékok előtt kiesett. Egyes változatok szóvégi *e*-je birtokos személyjelként kapcsolódhatott a tőhöz, majd annak részévé vált. A szó eleji *a*-val írt (R.) változatok nyílt szókezdő *e* (*ä*) hangra utalnak. A 2. jelentés metafora.

📖 Munkácsi: ÁKE. 564; EtSz.; MSzFE.; TESz.; MTud. 35: 251; EWUng.

epeszt → *eped*

epigramma **A**: 1777 *epigrammákat* (Nsz.); 1789/ *Epigrammátskád* [sz.] (NSz.); 1808/ *Epigramájának* (NSz.); 1832/ *epigrammot* (NSz.); 1865 *epigrámmai* [sz.] (Babos: KözhSzt.) **J**: 1. 1789/ 'szellemes, tömör, rendszerint disztichonban írt költemény; gúnyvers | Epigramm' (↑); 2. 1865 'felirat | Inschrift' (Babos: KözhSzt.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Epigramm*; fr. *épigramme*; ol. *epigramma*; stb.: 'epigramma'. vö. még lat. (h.) *epigramma* 'ua.; felirat' [< gör. *ἐπίγραμμα* 'felirat']. (⇒△) A magyarba leginkább a latinból (*epigramma*), ill. német közvetítéssel (*epigramm*) került át. (⊖) Idetartozik: (R.) *epigrammata* 'epigramma' (1824: ItK. 19: 203), ez a lat. *epigrammata* [többes szám] 'ua.' átvétele. A (R.) *purgoma* 'ua.' (1585: Cal. 354) elszigetelt magyarítási kísérlet maradt.

📖 EtSz. *epigramm* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *gramm*

epika → *epikus*

epikus **A**: 1604 *Epicus* (Szenczi Molnár: Dict. *Báffus* a.); 1809 *Epikusi* [sz.] (NSz.); 1827 *epikus* (NSz.) **J**: <MN> 1604 'elbeszélő; epikai | erzählend; episch' (↑) | <FN> 1809 'elbeszélő költő | Epiker' (NSz.)

eposz **A**: 1783 *Epos* (Nsz.); 1810 *Eposok* (NSz.); 1815 *épósz* [sz.] (NSz.); 1827/ *Eposzi* [sz.] (NSz.) **J**: 'nagy elbeszélő költemény; hősköltemény | Epos'

epika **A**: 1816 *epikai* [sz.] (TudGyűjt. 1817/1.: 104); 1862/ *epikai* [sz.] (NSz.); 1900 *epikai* [sz.] (NSz.) **J**: 'elbeszélő próza és költészet | Epik'

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *epicus*, *-a*, *-um* 'elbeszélő, epikus', (h.) *epicus* 'epikus költő' [< gör. *ἐπικός*, *-ή*, *-όν* 'epikus, az eposszal kapcsolatos; hősi'] | lat. *epos* 'eposz', (h.) 'vers; ének' [< gör. *ἔπος* 'szó, beszéd; hexameterbe foglalt elbeszélés'] | lat. (*poesis*) *epica* 'elbeszélő (költészet)'. (≈) Megfelelői: ném. *episch* 'epikus', *Epiker* 'epikus művek költője'; fr. *épique* 'epikus' stb.; – ném. *Epos*; ang. *epos*; stb.: 'eposz'; – ném. *Epik*; ol. *epica*; stb.: 'epika'. (△) Az *epikus* szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb.

📖 EtSz. *epika* a., *eposz* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *etióp*, *voks*

epilógus **A**: 1631 *epilogus* (Farkas: GLEl.); 1843 *epilogja* (NSz.); 1900 *epilógusát* (NSz.) **J**: 1. 1631 'zárszó, utószó (irodalmi művekben) | Nachwort (in literarischen Schriften)' (↑); 2. 1864 'utójáték; zárójelenet | Schlußszene; Schlußmoment' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *epilogus* 'zárszó; befejező beszéd', (h.) 'utószó; összefoglalás', [< gör. *ἐπίλογος* 'zárszó <színjáték végén>']. (≈) Megfelelői: ném. *Epilog*; fr.

épilogue; stb.: 'epilógus'. (Ⓐ) A szövégi *s*-hez vö. →*ámbitus*, →*glóbus* stb. Az *epilóg* változat német mintára jöhetett létre. (Ⓒ) Irodalomtudományi szóként terjedt el.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *logika*

episztola Δ **A**: 1416 u./¹ *epistulanac* (BécsiK. 109); 1495 e. *epistolaiba* (GuaryK. 61); 1794/ *episztolákra* (NSz.) **J**: **1.** 1416 u./¹ 'prófétai levél az Ószövetségben; meghatározott istentiszteleti szentlecke az újtestamentumi levelekből és az apostolok cselekedeteiből | Epistel (in der Bibel); Lesung (in der Liturgie)' (↑); **2.** 1794/ '(verses, költői) levél | poetischer Brief (in der Literatur); Brief in Versen' (↑)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *epistula*, *epistola* 'levél; üzenet', (e.) *epistola* 'apostoli levél', (h.) '(apostoli) levél', [< gör. *ἐπιστολή* 'küldemény; levél']. (⊗) Megfelelői: ném. *Epistel*; ang. *epistle*; stb.: 'költői, verses levél; apostoli levél'. – A korábbi változatok szó belseji *s*-es ejtéséhez vö. →*árestál*, →*bestia* stb. Az *sz*-es alakhoz vö. →*amnesztia*, →*asztma* stb.

Melich: SzJlsz. 1/2: 247; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *apostol*

épít **A**: 1372 u./ meg *epeyítették* (JókK. 59); 1372 u./ *eppeytfre* [sz.] (JókK. 7); 1470 *epehenk* [ϰ: *epehtenk*]; *epýti* (SermDom. 2: 175, 348); 1541 *ippýtitek* (Sylvester: ÚT. 1: 37) **J**: **1.** 1372 u./ '⟨épületet, építményt⟩ létrehoz | bauen, bauen lassen' # (↑); **2.** 1470 'erősít, támogat (absztr); oktat | stärken, erbauen (abstr.); belehren' (↑); **3.** 1564 'ültet, telepít (növényt) | anbauen, pflanzen' (Oklsz.); **4.** 1653 'alapít vmire | auf etw gründen' (SzT.); **5.** 1771 'díszít | schmücken' (NySz.) **Sz**: ~**és** 1372 u./ (↑) | ~**ő** 1416 u./³ *epýtewýe* (AporK. 141) | ~**mény** 1565 *építmény* [ϰ] (Nyr. 25: 399) | ~**kezik** 1821 *építkező* [sz.] (Nsz.) | ~**ész** 1834 *Építész* (Szily: NyÚSz.)

épül **A**: 1372 u./ meg *epewltetek*, *epelefeekben* [sz.] (JókK. 94, 114); 1518 k. *ypoltetel* [sz.] (PeerK. 237); 1518 k. *ippölel* (PeerK. 238); 1519 k. *epiletire* [sz.]; *eppwlenek* (DebrK. 93, 120) **J**: **1.** 1372 u./ '(lelkiekben) megerősödik | (seelisch) gestärkt werden' (↑); **2.** 1519 k. 'építési munkálatok által létrejön | gebaut werden' # (DebrK. 93); **3.** 1519 k. 'meggyógyul; erőre kap | genesen; sich erholen' (DebrK. 34); **4.** 1653 'növekszik; fejlődik | anwachsen; sich entwickeln' (SzT.); **5.** 1774 'alapul vmin | sich gründen auf etw' (Nsz.) **Sz**: ~**és** 1372 u./ *epelefeekben* (JókK. 114) | ~**et** 1519 k. *epiletire* (DebrK. 93) | ~**etes** 1666 *éppületes* (NySz.)

ép **A**: 1490 k. *eppen* (NagyvGl. 231.); 1527 *Eep* (ÉrдыK. 640); 1541 *ipp* (NySz.) **J**: **1.** 1490 k. 'sértetlen; teljes | unversehrt; vollständig' # (↑); **2.** 1515 k. 'egészséges; termékeny | gesund; fruchtbar' (AporK. 227); **3.** 1562 'helyes (beszéd) | richtig (Reden)' (NySz.)

■ Ismeretlen eredetű szócsalád, tisztázatlan viszonyú tagokkal. | (Ⓐ) Ha az *ép* az elsődleges, az igék *-ít* műveltető képzős, ill. *-ül* visszaható képzős származékok lehetnek. (⊗) Az *épít* ige *építkezik*, *építész* származékai nyelvjárási alkotások.

EtSz.; TESz. *ép* a.; Benkő: FiktI. 82; EWUng. • Vö. *épkézláb*, *éppen*

epizód **A**: 1788 u./ *episodion* (NSz.); 1789 *Episóda* (Gáldi: Szótir. 32); 1804 *Epifodium* (I.OK. 30: 257); 1817 *episodok* (NSz.); 1827 *epizód* (NSz.); 1886 *épizód* (NSz.) **J**: **1.** 1788 u./ 'közbeszúrt esemény (drámában stb.) | eingeschobene Nebenhandlung (im Drama usw.)' (↑); **2.** 1810/ 'jelentéktelen eset | unbedeutendes Ereignis' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Episode*; ang. *episode*; fr. *épisode*; stb.: 'epizód'. Vö. még lat. (ú.) *episodium* 'mellékes dolog, részlet', (h.) *episodion* 'kiegészítés; közjáték' [< gör. *ἐπεισόδιον* 'mellékcselekmény, mellékes esemény']. A franciából terjedt el. (⇒Ⓐ) A magyarba a német és a

francia nyelvből került át; az öt szótagú változatok a latinból származnak. ⊕ Az *epizóda* változat hanghelyettesítés eredménye.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *periódus*

épkézláb **A:** 1739 *ép kéz láb* (NéprNytud. 7: 79); 1795 *ép kézláb* (NSz.); 1833 *épkézláb* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1739 'ép, egészséges | heil, gesund' (↑); **2.** 1833 '⟨jól⟩ sikerült; jól működő | gelungen; gut funktionierend' (NSz.); **3.** 1848 'hasznavehető; ép ⟨tárgy⟩ | brauchbar, ganz ⟨Gegenstand⟩' (NSz.) | <HSZ> 1795 'épen; sértetlenül | unversehrt; mit heiler Haut' (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ Az →*ép* + →*kéz* és →*láb* jelzős alárendelő összetétele. Az elnevezés a végtagoknak a testi munkában és általában a mozgásban, cselekvésben betöltött fontos szerepére utal. Hasonló szemléleten alapul: *kézzel lábbal* (1535: Ozorai: Vit. C3a); *keze lába (vkinek)* 'segítője vkinek' (1748: NySz.); *ép kézzel lábbal* 'épségben' (1803: NSz.) stb. A határozószói jelentés feltehetőleg a →*mezítláb* és →*négykézláb* analógiájára keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *épít, kéz, láb*

eplény × **A:** 1395 k. *eplen* (BesztSzj. 782.); 1479 *epleen* (NyírkGl.); 1832 *eprényei* (NSz.); 1838 *Emplény* (Tsz.) **J:** **1.** 1395 k. 'a szán két talpát egymáshoz kötő keresztgerenda | Lastbalken am Schlitten' (↑); **2.** 1894 'fergettyű mint a szekér derekának része | Wendeschmel am Bauernwagen' (Nyr. 23: 576); **3.** 1921 'vánkos mint az eketaliga része | Grindelpolster am Pflug' (ÚMTsz.)

■ Szláv jövevényszó. | ≡ Szbhv. (N.) *òplen, òplin, òpljen* 'a szán két talpát egymáshoz kötő keresztgerenda', (N.) *òpjen* 'forgózsámoly, fergettyű'; szlk. *oplen* 'ua.'; ukr. (N.) *оплін, оплінь* 'vánkos, zsámoly mint a szekér aljának része; a szán két talpát egymáshoz kötő keresztgerenda'; stb. [ismeretlen eredetű]. ⊕ A szókezdő *e* hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 167; TESz.; EWUng.

eposz → *epikus*

épp → *éppen*

éppen **A:** 1573 *Eppenseggel* [sz.] (SzT.); 1587 *épenséggel* [?✂] [sz.] (SzT.); 1632 *ippen* (SzT.); 1797 *èpenn* (NSz.); 1833 *éppeg* (Kassai: Gyökerésző 2: 95); 1858 *ípensiggel* [sz.] (NSz.); 1863 *éppen, éppeng* (Kriza [szerk.] Vadr. 497); NYJ. *épe* (MTsz.); *éppe* (Nyatl.); *éppég* (MTsz.); *ippég* (ÚMTsz.); *ippe* (Nyatl.) **J:** **1.** 1573 ? 'egészen, pontosan ⟨ügy⟩ | genau, gerade ⟨so⟩' # (↑), 1589/ 'ua.' (SzT.); **2.** 1577 k. 'alig; aligha | kaum; wohl nicht' (OrvK. 31); **3.** 1602 'elégge | ganz ⟨als Adv.⟩' (MNY. 68: 476); **4.** 1606 'pillanatnyilag | soeben' # (SzT.); **5.** [főleg ~ *csak*] 1653 'csupán | nur' (SzT.); **6.** 1735 'egyáltalán ⟨nem⟩ | durchaus ⟨nicht⟩' (SzT.); **7.** 1766 'talán | vielleicht' (NSz.); **8.** 1803 '⟨ha⟩ éppenséggel | ⟨wenn⟩ allenfalls' (NSz.) **R:** ~**séggel** 1573 (↑)

épp **A:** 1804 *ép* (SzT.); 1807 *Épp* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1865 *íp* (CzF. 3: 179) **J:** 'pontosan, éppen | gerade, soeben' #

■ A szócsalád alapja, az **éppen** egy ragos melléknév szófajváltásával keletkezett. | ⊕ Az *ép* melléknév (→*épít*) *épen* 'sértetlenül' (1490 k.: NagyvgL. 231.) módhatározó-ragos alakjából jött

létre a hangzóközi *p* nyúlásával. Az *éppeng* változat nyomatékösítő szerepű szóvégi *g*-jéhez vö. →*azután*, →*itt* stb. Az *épe* és *éppe* változat feltehetőleg a hanyagul ejtett szóvégi nazális mássalhangzó eltűnésével keletkezett. Az *éppen* bizonyos határozószókkal, illetőleg különböző mutató névmásokkal kapcsolatban vált nyomósító partikulává; vö. *éppen olyan* (1591: SzT.); *éppen ott* (1606: SzT.); stb.

■ Az **épp** szórövidülés. | (△) Az *éppen*-ből keletkezett a határozórag elhagyásával.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (◡) Idetartozik: *éppest* 'éppen' (1873: NSz.), amely az -*st* módhatározóraggal keletkezett; ehhez vö. *mihelyst* (→*mihelyt*), *mindjártst* (→*mindjárt*).

📖 EtSz. *ép* a.; TESz.; EWUng.

épül → **épít**

ér¹ A: 13. sz. közepe/ *ere* (ÓMS.); 1569 *Eer* (MNY. 55: 541) J: 1. 13. sz. közepe/ 'beteljesedik; beigazolódik | sich erfüllen; sich bewahrheiten' (↑); 2. 1470 'értéke van | wert sein' (SermDom. 2: 340); 3. [főleg *be~*] 1495 e. 'vmivel megelégszik | sich begnügen' # (GuaryK. 111) Sz: **~ték** 1527 *erteke* 'tehetség | Talent' (ÉrdyK. 137); 1757 'érték | Wert' (NSz.) | **~tékes** 1604 *Értekes* 'fontos | wichtig' (Szenczi Molnár: Dict.); 1754 'becses | wertvoll' (NSz.) | **~téktelen** 1643 *ertektelensigh* [sz.] 'pénztelen | unbemittelt, geldlos' (SzT.); 1822 *Értéktelen* 'hibás, hasznavehetetlen | wertlos' (Wagner: Phras. *Inanis* a.) | **~vény** 1831/ *érvényességgel* [sz.] 'hatály {jog} | Geltung' (NSz.) | **~vényes** 1831/ [sz.] (NSz.) | **~tékesít** 1832 *értékesíteni* [sz.] (NSz.) | **~vénytelen** 1839 *érvénytelenít* [sz.] (Nsz.) | **~vényesít** 1841 *érvényesíteni* [sz.] (Nsz.) | **~vényesül** 1842 *érvényesül* (Nsz.) | **~tékel** 1854 *értékelt* [sz.] (Nsz.)

■ Jelentésselkülönülés. | (△) Az →*ér²*-ből keletkezett. A jelentésváltozás folyamata 'megérkezik' > 'vminek a nagyságát, mértékét eléri, feléri' > 'beteljesül' lehetett. (⌘) Az *érvényes*, valamint a többi későbbi származék a nyelvújítás idején keletkezett. (△) Ótörökből származtatása téves.

📖 NyK. 31: 247; EtSz.; TESz. *ér²* a.; StUASuppl. 1: 74; EWUng. • Vö. *egyen-*, *ér²*, *érem*, *név-*

ér² A: 1416 u.¹ *eriuala* (BécsiK. 136); 1527 oda *eerkőzyk* vala [sz.] (ÉrdyK. 656); 1541 alá *īr* vala (Sylvester: ÚT. 2: 137); 1549 *irni* [sz.] (RMNY. 2/2: 67) J: 1. 1416 u.¹ '(mozgás közben) eltalál, érint | berühren, treffen' # (↑); 2. 1519 'a kívánt helyre jut el, (el)érkezik | ankommen' # (JordK. 697); 3. 1519 'kortársként megér vmit | erleben' # (JordK. 840); 4. 1541 'vmeddig terjed, nyúlik | reichen, langen' # (↑); 5. 1590 'elfog, elkap | erwischen' (SzT.); 6. 1616 'véletlenül tesz vmit | zufällig tun' (NySz.); 7. 1645 'képes vmire | tun können' (NySz.) Sz: **~kezik** 1527 (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg ótörök jövevényszó. | (≡) Vö. ujj. *är-*; csag. *ir-*; oszm. *er-*; stb.: 'elér'. (⌘) Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. (△) A magyarba átkerült alak **er-* lehetett. A szó az ótörök jövevényszók korai rétegébe tartozik. Talán még az uráli őshazában bekerülhetett a magyarba, s így alakulhatott ki finnugor szavainkra emlékeztetően nagy szócsaládjá. A magyarázat hangtani nehézsége, hogy a feltehető 'megérint' alapjelentésű származékok szókezdő magánhangzója a régiségben rendszerint nyílt volt, és *i*-ző változatai sem voltak (vö. →*érdekel*, →*érdes*¹, →*érez*, →*érint*, →*ért*), ezzel ellentétben a 'valahová elér, eljut' alapjelentéshez sok *i*-ző változat is kapcsolódik (vö. →*ér*¹, →*érik*). A szó eleji *e* > *é* változáshoz vö. →*érem*. A 4., esetleg a 2. jelentés volt az eredeti. (△) Finnugor egyeztetése kevésbé valószínű.

📖 NyK. 31: 247; TESz. *ér*¹ a.; NyK. 73: 143, 87: 446; StUASuppl. 1: 72; UEW. 497; EWUng. • Vö. *ér*¹, *érdekel*, *érdekes*¹, *érez*, *érik*, *érint*, *ért*, *öreg*

ér³ A: 1055 *eri* (TA.); 1109 *er* hat [HN.] (MNL (OL) Dl. 11); 1249 *Eer* [HN.] (Fejér: CD. 4/2: 52) **J:** 'patak | Bach'

■ Vitatott eredetű. | 1. Jelentésselkülönülés eredménye. | (≡) Az →*ér*⁴-ből keletkezett. A jelentéséhez vö. lat. *veno*; ném. *Ader*; stb.: 'véredény; vízer; érc tartalmú ér'. 2. Örökség a finnugor korból | (≡) Zűrj. (Sz.), (P.), (KP.) *šor* 'patak'; votj. (Sz.), (G.), (J.) *šur* 'ua.; folyó' [fgr. **šer*³ vagy **šär*³: 'patak']. (◻) (△) A szó elejéhez vö. →*egér*.

📖 EtSz.; NyK. 67: 118; TESz.; UEW. 499; EWUng. • Vö. *ér*⁴, *ereget*

ér⁴ A: 1244/ Kuer [HN.] (Nyr. 109: 360); 1405 k. *er* (SchlSzej. 388.); 1416 u.¹ *oèrit* (BécsiK. 200); 1506 *eertól* (WinklK. 204); 1560 k. *er* (GyöngySzt. 4263.); NYJ. *ër* (MTsz.) **J:** 1. 1244/ 'bányaér | Erzader' (↑); 2. 1405 k. 'véredény | Ader' # (↑); 3. 1604 'erezet | Äderung' (Szenczi Molnár: Dict. *Taeniae* a.); 4. 1655 'lényeg | Kern einer Sache' (EWUng.); 5. 1708 'növény ere | Pflanzennerv' (Pápai Páriz: Dict. *Vēna* a.); 6. 1708 'tehetség | Talent' (Pápai Páriz: Dict. *Vēna* a.) **Sz:** **erezet** 1770 *erezeteik* (Kalmár: Prodr. 241)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *tār* 'gyökér'; osztj. (V.) *ler* 'vonás, vonal; sáv, csík', (O.) *ler* 'gyökérrost'; votj. (Sz.) *vir-ser* '(vér)ér' (*vir* 'vér'); cser. (KH.) *šār* 'ua.' [fgr. **šär*³ '(vér)ér; rost(szál); gyökér']. (≈) Megfelelői: juk. *larxu* 'gyökér'. (△) A 6. jelentéshez vö. lat. *vena* 'vé-, víz-, bánya->ér; véna <tehetség, képesség>'.
📖 EtSz.; MSzFE. *ér*¹ a.; TESz.; EWUng. • Vö. *aranyér*, *ér*³, *vissz-*

éra A: 1806 *Aerájának* (Nsz.); 1862–1863 Schmerling-*éra* (Nsz.) **J:** 1. 1806 'időszak; korszak | Zeitabschnitt; Epoche' (↑); 2. 1828 'a kezdet időpontja | Anfangszeit(-punkt)' (NSz.); 3. 1862–1863 'az az időszak, amelyben vmely vezető állású személy hivatalban van | Amtszeit' (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (kés.) *aera* 'egy adott szám, amelyből a számolás kiindul; valamely fontosabb esemény időpontja', (k.) *aera*, *era* 'az évszámolás kezdőpontja', (h.) *aera* 'ua.; korszak' [lat. *aes*, *aeris* [birtokos eset, többes szám] 'érc; érme']. (≈) Megfelelői: ném. *Ära*; fr. *ère* stb.: 'éra'.

📖 TESz.; EWUng.

érc A: 1372 u./ *erczes* [sz.] (JókK. 126); 1416 u.¹ *èrbol* (BécsiK. 122) **J:** 1. 1372 u./ 'fém, bronz | Metall, Bronze' (↑); 2. 1395 k. 'fém tartalmazó ásvány, közet | Erz' # (BesztSzej. 729.); 3. 1416 u.² 'pénz | Geld' (MünchK. 86rb) **Sz:** ~**es** 1372 u./ (↑)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *erze*, *erz* 'fém tartalmazó ásvány; fém, bronz', (kor. úfn.) *erz* 'ua.; (réz)pénz', (h. kor. úfn.) *ercz* 'fém tartalmazó ásvány', – ném. *Erz* 'ua.'. Végző soron talán a sumér *urud* '(vörös)réz' szóra megy vissza. (△) Az *e* > *é* nyúlás a magyarban ment végbe; vö. →*ész*. A szó a magyarországi bányavárosok német nyelvéből származhat.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng.

érc-

~**herceg** † **A:** 1704 *érc-herceg* (Horváth M.: NEI. 60) **J:** 'főherceg | Erzherzog' | ~**püspök** † **A:** 1716 *Ercz-Püspöknek* (MNY. 61: 366) **J:** 'érsek | Erzbischof' | ~**bolond** † **A:** 1791 *Ertz-bolond* (NSz.) **J:** 'igen nagy bolond | Erznarr' | ILYENEK MÉG: ~**huncut** '(nagy) kópé | Erzscheml' (1708–1710: Nyr. 88: 56); ~**angyal** 'főangyal, arkangyal | Erzengel' (1771: Pais-Eml. 350)

■ Részfordítás előtagja, német jövevényszó. | (≡) Az összetételek német mintáihoz vö. ném. *Erzherzog* 'főherceg', *Erzbischof* 'érsek', *Erznarr* 'nagy bolond, örült'. Az előtag forrása a gör. ἄρχι 'fő-'. (⊕) A magyar hangalak keletkezésben szerepet játszhatott az →*érc* is.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *arkangyal, bolond, herceg, püspök*

érdék → érdekel

érdekel [1] **A:** 1453 *Erdekelew* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1611 *Erdekleni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1805 *érdékél* (NSz.) **J:** 1. 1453 ? 'érintget; bökdös | öfter berühren; öfter stechen' (↑), 1611 'ua.' (↑); 2. 1619 'sújt (csapás, betegség); szorongat (ellenség) | heimsuchen (Schicksal); bedrängen (Feind)' (NySz.); 3. 1775 'figyelmet kelt vkiben | interessieren' # (MNY. 5: 270); 4. 1792 ? 'vkit illet, vkire tartozik | jmdn angehen, betreffen' # (NSz.), 1793 'ua.' (Nsz.) **Sz:** ~**t** 1795 *éredkeltt* <BEF MN-I IGENÉV> (SzT.); 1814 *éredkelt* '⟨olyan személy, akit⟩ érint vmi | interessiert' (SzT.) | ~**tség** 1836 *éredkeltséggel* (Nsz.) | **éredklődik** 1822 *éredklődés* [sz.] (TudGyűjt. 1822/11.: 43)

érdék <IGE> † **A:** 1559 *erdekni* [sz.] (Székely I.: Krón. 168a); 1792 *erdekni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz.) **J:** 'bökdös | öfter stechen'

éredes² <IGE> † **A:** 1604 *Erdefem* (Szenczi Molnár: Dict.); 1833 *Érdes* (Kassai: Gyökerésző 2: 103); 1864 *éredés* (CzF.) **J:** 'érint(get) | öfter berühren'

érdék <FN> **A:** 1818 k. *éredkében* (Nsz.) **J:** 1. 1818 k. 'vkinek az előnyére, javára való dolog | Interesse' # (↑); 2. 1825 'figyelem (vmi iránt) | Aufmerksamkeit' (↑) **Sz:** ~**es** 1818 k. *éredkesebbé* (Nsz.) | ~**telen** 1831 *Éredktelen* (Szily: NyÚSz.)

■ A szócsalád igéi származékszók. | (⊕) Az →*ér*² igéből *-dekel*, *-dek*, ill. *-des* gyakorító képzővel; az alaktanhoz vö. *nyeldekel* (→*nyel*), →*esdek*, *repdes* (→*repül*) stb.

■ Az **érdék** főnév elvonás. | (⊗) Az *éredkel*-ből keletkezett a nyelvújítás korában.

📖 A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊖) Az alapszó további gyakorító képzős származékai: *éredz* 'föler' (1653: NySz.); *éredgél* 'többször megérint, hozzáér' (1700: NySz.)

📖 EtSz. *ér* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *ér*², *éredkes*¹, *lét-*

érdem **A:** 1372 u./ *erdelmý* [sz.] (JókK. 41); 1372 u./ *erdemle* [sz.] (JókK. 8); 1416 u./¹ *éredémét* (BécsiK. 4); 1490 *yrdemleny* [sz.] (SzalkGl. 152.); 1495 e. *erdpmet* (GuaryK. 120); 1542/ *órdemegben* (HoffgreffÉn. i1b) **J:** 1. 1372 u./ 'elismerésre méltó cselekedet, magatartás; értékes tulajdonság (vmely dologé) | Verdienst; Vorzug' # (↑); 2. 1416 u./¹ 'bér, jutalom | Lohn' (↑); 3. 1824 'vminek a lényege, fő része | Wesen, Kern einer Sache' (Nsz.) **Sz:** ~**el** 1372 u./ (↑) | ~**es** 1372 u./ *erdelmef* (JókK. 110) | ~**telen** 1604 *Erdemetlenül* (Szenczi Molnár: Dict. *Immeritísimó* a.) | ~**leges** 1835 *éredmleges* (Nsz.)

■ Ótörök jövevényszó. | (≡) Ujg. *ärdäm*; Käsý. *ärdäm*; CC. *ärdäm*; stb.: 'férfiasság, erő, erény, ügyesség' [< török *är, *er 'férfi']. (⊕) A magyarba **ärdäm* alakban került át. Az *éredmleges* nyelvújítási származékszó. (⊖) Az *éredmrend* 'polgári v. katonai érdemekért

adományozott elismerés, kitüntetés, ill. ezt jelképező jelvény' (1788: NSz.) német mintára alkotott tükörfordítás; vö. ném. *Verdienstorden* 'ua.'; a magyar utótaghoz vö. →*rend*. Az *érdemkereszt* 'polgári v. katonai érdemekért adományozott elismerés, kitüntetés, ill. ezt jelképező, kereszt alakú jelvény' (1793: Nszt.) ugyancsak német mintára alkotott tükörfordítás; vö. ném. *Verdienstkreuz* 'ua.'; a magyar utótaghoz vö. →*kereszt*.

📖 MNy. 3: 159, 13: 97, 38: 4; EtSz.; NyK. 49: 217; TESz., *érdemrend* a. is; Ligeti: TörK. 509; EWUng. • Vö. *férj*

érdes¹ **A:** 1793 *Érdeske* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1793 ? 'nem sima | rauh' # (↑), 1807 'ua.' (MagyFűvészk. 50); 2. 1842 'durva, faragatlan ⟨modor⟩ | ungehobelt ⟨Manier⟩' (Nszt.); 3. 1830 'csípős, fanyar ⟨illat, íz⟩ | herb ⟨Geruch, Geschmack⟩' (Nszt.); 4. 1846 'rekedtes ⟨hang⟩ | heiser ⟨Stimme⟩' # (Nszt.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) A tö azonos az →*érdekel* szócsaládjával. A végződés deverbális névszóképző; vö. →*teljes*, *téves* (→*tévelyeg*) stb. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

📖 EtSz. *ér* a.; TESz. *érdes* a.; EWUng. • Vö. *ér²*, *érdekel*

érdes² → *érdekel*

erdő [6] **A:** 1009/ *Erdew* [HN.] (MNL (OL) Dl. 280274); 1082/ *Kohnyaerde* [HN.] (MNL (OL) Dl. 7460); 1138/ *Erdeídi* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 131); 12. sz. k./ *Herdechelin* [HN.] (MNy. 18: 164); [1200 k.] *Erdeuelu* [HN.] (An. 11.); 1210 *Herde* [szN.] (MonStrig. 1: 195); 1328/ *Erdwfalw* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *erdewben* (JókK. 9); 1416 u./¹ *èrdȝc* (BécsiK. 109); 1590 *órdő* (NySz.); NYJ. *erdü* (Nyatl.); *erdé* (ÚMTsz.) **J:** 'fák egységes tenyészetet alkotó tömege | Wald' # **Sz:** ~**s** 1211 *Erdeus* [szN.] (PRT. 10: 513) | ~**ség** 1339 *erdewsege* (MNy. 2: 368) | **erdei** 1402 *Erdeyfalw* [HN.] (Oklsz.); 1490 *erdei* <MN> (SzalkGl. 113.); 1529 'vaddisznó | Wildschwein' (Oklsz.) | ~**cske** 1402 *Erdechke* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 294) | ~**I** 1413 *Erdelewth* [sz.] [HN.] 'erdőre felügyel | den Wald hüten' (Oklsz.) | ~**sz**, **erdész** 1807 *erdőszöknek* (Nszt.); 1825 *Erdész* (NSz.)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | (△) Az *ered* (→*ereget*) *ő* képzős folyamatos melléknévi igenevének főnevesülése úgy, hogy a második nyílt szótag *e* magánhangzója kiesett. Eredetileg a vágásból felnövekedő fiatal erdő megnevezésére szolgált; vö. még →*eresztvény*. Jelentése csak később vált általánosan a nagyobb kiterjedésű, fával benőtt területek jelölőjévé.

📖 MNy. 8: 366; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ardó*, *ereget*, *ős-*

ered → *ereget*

ereget **A:** 1256 *eregeteuhyg* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1771 *eregettek* (NySz.); 1864 *eréget* (CzF.); NYJ. *eriget* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1256 'egymás után elereszt; küldözget | nacheinander loslassen; öfters schicken' (↑); 2. 1771 'felépítget, egymás után létrehoz | nach und nach bauen, entstehen lassen' (↑); 3. 1839 'tetéz, púpoz ⟨mérőt, vékát⟩ | (über)häufen ⟨einen Scheffel, eine Metze⟩' (MTsz.)

ered **A:** 1372 u./ *eregýel* [d-j] (JókK. 53), de vö. →*erdő*; 1416 u./¹ *ki èrèdè* (BécsiK. 1); 1418–1422 *heryt oda* [d-j] (Gl.) **J:** 1. 1372 u./ 'indul, megy; távozik | sich auf den Weg machen;

sich entfernen' # (↑); **2.** 1495 e. 'származik | stammen, herrühren' # (GuaryK. 29); **3.** [*el~*, *meg~*] 1519 'elgennyed <seb>, fekélyessé, daganatosná válik, meglobosodik <testrés>; elterjed <fekély stb.> | vereitern, schwären; sich ausbreiten <Geschwür usw.>' (JordK. 98); **4.** 1527 'keletkezik, támad | entstehen' (ÉrdyK. 543); **5.** 1592 'feltör <forrás>, forrásból fakad <folyó> | entspringen <Quelle, Fluß>' # (NySz.); **6.** 1608 'kezd, vmibe belefog; vmibe belebocsátkozik | anfangen, sich in etw einlassen' (NySz.); **7.** [*el~*, *meg~*] 1622 'esni kezd <eső> | es fängt an zu regnen' # (SzT.); **8.** [*meg~*] 1833 'gyökeret ereszt <palánta> | (Wurzel) fassen' (Kassai: Gyökerésző 2: 96) **Sz:** ~**et** 1416 u.³ *eredetekben* 'megindulás, menés | Bewegung, Gehen' (AporK. 113); 1495 e. 'származás, keletkezés | Ursprung, Entstehung' (GuaryK. 29) | ~**endő** 1549 *eredendő* (Dévai: TízPar. H3b) | ~**eti** 1604 *Eredeti* (Szenczi Molnár: Dict. *Originalis* a.) | ~**eztet** 1790 *eredefzteffetek* (Nsz.) | ~**mény** 1818 k. *eredményeit* (Nsz.) | ~**ménytelen** 1838 *eredménytelenségeket* [sz.] (Nsz.) | ~**ményez** 1843 *eredményezett* (Nsz.) | ~**ményes** 1841 *eredményesen* [sz.] (Dessewffy: XYZ. 22)

ereszt A: 1383 *Herezthew* [sz.] [HN.] (OkLSz.), de vö. →*eresztvény*; 1416 u.¹ *èrèztè, èreztem* (BécsiK. 12, 324); NYJ. *ërésztenyi* [sz.] (ÚMTsz.); *eriszt* (MTsz.) **J:** **1.** [főleg *le~*] 1383 ? 'leenged, lebocsát; lefelé irányuló mozgásra készlet | herabllassen, senken; sich abwärts zu bewegen veranlassen' # (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 248); **2.** [főleg *el~*] 1416 u.¹ 'küld, indít; elbocsát, távozni enged | schicken; entlassen' (↑); **3.** 1416 u.² 'enged, hagy | gestatten' (MünchK. 40va); **4.** 1518 k. 'növeszt; sarjaszt, sarjad | wachsen lassen; sprießen' (PeerK. 25); **5.** 1533 'rajzik <méh>; ívik <hal>; keltet <csibét> | schwärmen <Biene>; laichen <Fisch>; ausbrüten <Henne>' (Murm. 1208.); **6.** 1577 'tágít, lazít; hígít, lágyít | ausweiten, lockern; verdünnen, erweichen' (KolGl.); **7.** 1592 'bőven ad, terem <szőlő, gabona> | reichlich geben, tragen <Trauben, Getreide usw.>' (Cisio H1b)

ereszkedik A: 1500 *erezkede* [sz.] (MNY. 11: 133); 1527 *le erezkèdeek* [▽] (ÉrdyK. 21); 1863 *Ereszkedet* [sz.] (Kriza [szerk.] Vadr. 497); NYJ. *eriszkedik* (MTsz.) **J:** **1.** 1500 k. 'nedvedzik; csurog, folyat | nasseln; rinnen' (↑); **2.** [főleg *le~ik*] 1527 'lefelé mozog; le- v. vhová telepedik | sich abwärts bewegen; sich niederlassen' # (↑); **3.** 1575 'indul, nekiindul; vhová (el)hatol | sich irgendwohin begeben; dringen' (NySz.); **4.** 1584 'vmibe bocsátkozik, vmire adja magát | sich in etw einlassen' (NySz.); **5.** 1784 'lágyl, hígul; tágul | weich werden, sich verdünnen; sich lockern, nachlassen' (Baróti Szabó: KisdédSz. 36); **6.** 1886 'nedvesedik, nyirkosodik | feucht werden' (Nyr. 15: 282); **7.** [*el~ik*] 1893–1896 'ellankad, elerőtlenedik | ermatten' (MTsz.); **8.** 1935 'növekedik, kifejlődik | wachsen, sich entwickeln' (Csűry: SzamSz.)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (T.) *tārt-* 'elbocsát'; osztj. (V.) *lerəmt-* 'kiterít, a földre fektet'; zürj. (V.) *šerged-* 'kinyújt, megnyújt, feszít' [fgr. *šār3- 'szétterget, (el)hagy']. (⊕) A szókezdethez vö. →*ér*¹. A szócsalád önálló szóként nem adatolt tövének eredeti jelentése 'elindul, mozgásba lendül, egy bizonyos irányban elmozdul' lehetett. A végződés -*get* gyakorító, -*d* kezdő-gyakorító, -*szt* műveltető, ill. -*sz* gyakorító és -*kedik* gyakorító-visszaható képző. (⊗) A 18–19. századi származékok nyelvújítási alkotások. (⊕⇒) A magyarból származik a rom. (N.) *arădui* 'útra kel, elindul; elkezd; megered; folyadékot kiereszt'.

📖 EtSz. *ered* a.; TESz.; NyK. 87: 447; UEW. 497; EWUng. • Vö. *ár*¹, *ér*³, *erdő*, *eresz*, *eresztvény*

ereklye A: 1489 k./ *erpcley* (MNY. 29: 119); 1527 *ereklyeeenel, őróklyeyeet* (ÉrdyK. 562, 631) **J:** **1.** 1489 u./ 'vmely szent testi maradványa v. használati tárgya, amelyet vallásos tiszteletben részesítenek | Reliquie' (↑); **2.** 1535 'megbecsült emléktárgy | kostbares Andenken' (Ozori: Vit. O7a)

■ Jövevényszó, valószínűleg olasz (É.) eredetű. | (≡) Ol. (rom.) *relechia*, (R. rom.) *lerequia*, (mil.) *relequia*, (R. fri.) *ariquile*, – ol. *reliquia*: 'vmely szent testi maradványa v. használati

tárgya, ereklye' [lat. (e.) *reliquia* [többes szám] 'maradványok']. (⊗) Megfelelői: ném. *Reliquie*; fr. *relique*; le. *relikwia*; stb.: 'ereklye'. (⊕) A magyarba átkerült alak **erequile* lehetett.

📖 EtSz.; TESz.; GPann. 1: 24; EWUng. • Vö. *delikvens*

erély **A:** 1798 *erélyIvel* (Nyr. 85: 256); NYJ. *erilës* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'tetterő, életerő | Tatkraft, Energie' # **Sz:** ~**es** 1829 *erélyes* (MNy. 4: 253)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A tévesen képzett szónak felfogott →*erő* főnév feltételezett tövéből alkották a -ly névszóképzővel; vö. →*fogoly*², →*személy* stb. (⊗) Nyelvújítási szó.

📖 EtSz. *erő* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *erő*

érem [4] **A:** 1846 *Attila-érmek* (Nsz.); 1851 *érem, éremtan, éremtár* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1846 'fém pénz | Münze' (↑); 2. 1848 'kitüntetésül adott v. emlékül készített domborműves fémkorong | Medaille (Ehrenzeichen)' # (Nsz.); 3. 1853 'domborműves kis fémkorong | Schaumünze' (Nsz.)

érme **A:** 1848 *Érme* (Szily: NyÚSz.) **J:** 1. 1848 'fém pénz | Münze' # (↑); 2. 1858 'domborműves kis fémkorong | Schaumünze' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszók. | (⊕) Az →*ér*¹ szóból alkották meg -*m* névszóképzővel, ill. -*me* kikövetkeztetett névszóképzővel. Mindkét származékszó mintájául a következő szavak szolgálhattak: →*elem*, →*szellem* stb., ill. *eszme* (→*eszmél*), →*kelme* stb. (⊕) Téves az a magyarázat, amely szerint az *érem* elvonással keletkezett a birtokos személyjeles alaknak felfogott *érme* alakbólszóból. (⊗) Nyelvújítási szavak.

📖 Tolnai: Nyelvújítás 208, 210; TESz. *érme* a.; EWUng. • Vö. *ér*¹

erény **A:** 1770/ *erényem* (NSz.); 1832 *erőny* (ItK. 19: 361) **J:** 1. 1770/ 'az erkölcsi jóra irányuló állandósult akarati készség, törekvés; érték, érdem | Tugend; Verdienst' (↑); 2. 1837 'női ártatlanság, szüzesség | Jungfernschaft' (Nsz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A tévesen képzett szónak felfogott →*erő* főnév feltételezett tövéből alkották -*ny* névszóképzővel; vö. →*kemény*, →*vékony* stb. A szóalkotás alapja az a téves szófejtés volt, amely szerint a lat. *virtus* 'erő; bátorság; erény, fegyelem' a lat. *vis* 'erő, erősség' származéka. (⊗) A (R.) *rény* 'erény' (1811: NSz.) tudatos szóalkotással keletkezett szórövidülés az *erény*-ből. (⊗) Mindkettő nyelvújítási alkotás. (⊗) Nem tartozik ide: (N.) *rény* 'kerítés, sövény' (1838: Tsz.).

📖 EtSz.; TESz., *rény* a. is; EWUng. • Vö. *erő*

eresz **A:** 1541 *ereſz* (Sylvester: ÚT. 1: 132); 1838 *Ereszt* (Tsz.) **J:** 1. 1541 'fészter, kerti hajlék; tornác, pitvar | Schuppen; Hausflur' (↑); 2. 1566 'a háztetőnek a fal síkján túl terjedő része | Dachtraufe' # (NySz.); 3. 1763 'zsilip | Schleuse' (NSz.); 4. 1838 'toldás (női ingben) | Zwickel (am Frauenhemd)' (↑)

■ Fiktív tövből keletkezett származékszó. | (⊕) A tő azonos az →*ereget* szócsaládjának tövével. Végződése az -*sz* névszóképző; vö. →*rekesz*, →*válasz* stb. A szóvégi *t-s* változathoz vö. →*arasz*, →*szakasz* stb. Az eredeti jelentése 'kieresztés, kiereszkedés' lehetett, ebből jött létre a 2. jelentés, amelyből később az *ereszt* (→*ereget*) ige jelentésének hatására az 1., 3. és 4. jelentés is kialakult.

ereszkedik → *ereget*

ereszt → *ereget*

eresztvény Δ **A:** 1231 *Eresteun* (Oklsz.); 1234/ *ereztuen* (Wenzel: ÁÚO. 11: 266); 1244/ *erezteuen* (Oklsz.); 1257/ *Eresthen* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 520); 1297 *Ereztewyn* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 544); 1352/ *Erezthyuen* (NévtD. 14: 39); 1416 u./¹ *èrèztuènekèt* (BécsiK. 15); 1430 *Zepewresthewen* [HN.] (Oklsz.); 1453 *Erezwen* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 308) **J:** 1. 1231 'fiatal, sarjadó erdő; cserje, csalt | Niederwald; Gebüsch' (↑); 2. 1255/ 'sarj, hajtás; oltóág, bujtó vessző | Sprößling; Pfropfreis' (Oklsz.); 3. 1265 'vízárok; csatorna | Wassergraben; Kanal' (Fejér: CD. 4/3: 293); 4. 1416 u./¹ 'kert; ültetvény | Garten; Pflanzung' (BécsiK. 48); 5. 1531 'redőzet (kelmén); rojt | Falte; Franse' (ÉrsK. 182)

■ Származékszó. | ⊕ Az *ereszt* 'leereszt; növeszt; sarjad' (→*ereget*) igéből keletkezett névszóképzővel. Az 1. és 2. jelentéshez vö. még →*erdő*. A 3–5. jelentés az alapige jelentéseiből levezethető. ⊖ Ugyanebből az alapszóból keletkezett a (N.) *ereszkedet* 'patakocska' (MTsz.).

📖 EtSz. *ered* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *ereget*

eretnek **A:** 1357 *Eretnuk* [SZN.] (Oklsz.); 1456 k. *eretnek, erekhnekfegek* [SZ.] (SermDom. 2: 430, 629); 1495 e. *eretnőkég* [SZ.] (GuaryK. 29) **J:** <FN> 1357 ? 'vmely vallás hivatalos hittételeitől eltérő elveket valló személy | Ketzer' (↑), 1456 k. 'ua.' (↑) | <MN> 1357 ? 'az eretnekek közé tartozó, velük kapcsolatos | ketzerisch' (↑), 1590 'ua.' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 122) **Sz:** ~**ség** 1456 k. (↑)

■ Olasz, esetleg francia jövevényszó. | ⊕ Ol. *eretico*, (bre.), (mil.), (rom.) *eretic*; fr. *hérétique*: 'eretnek' [lat. *haereticus* 'ua.' < gör. *αἰρετικός* 'választható, választandó; eretnek <egyházi szerzők műveiben>']. ⊗ Megfelelői: ném. *Häretiker*; ang. *heretic*; stb.: 'eretnek'. ⊕ A magyar szó végződése a *-nek* képzős szavak analógiás hatását mutatja; vö. *fegyvernek* (→*fegyvernök*). ⊖ A (N.) *heretikus* 'ua.' (1638: Pázmány: ÖM. 6: 377) közvetlen átvétel a latinból (↑). ⊕ Déli szláv származtatása hangtani okokból téves. ⊕⇒ A magyarból: szb hv. (R. Kaj) *eretnik, heretnik, jeretnik* 'ua.'

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 631; TESz.; Farkas: GLEl. *heretikus* a.; EWUng.

érez [1] **A:** 1211 ? *Erzeu* [sz.] [SZN.] (PRT. 10: 512); 13. sz. közepe/ *erzem* (ÓMS.); 1416 u./¹ *èrzic* (BécsiK. 111); 1470 *erezhetetlenfeg* [sz.] (SermDom. 2: 699); 1588 meg ... *erőzheti* [sz.] (Frankovics: Haszn. 95b) **J:** 1. 1211 ? 'érezkel, tapasztal vmit | fühlen; empfinden' # (↑), 13. sz. közepe/ 'ua.' (↑); 2. 1211 ? 'érzékszerveivel felfog (különösen tapintással, szaglással, ízleléssel); észrevesz | sinnlich wahrnehmen; bemerken' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 144); 3. 1495 e. 'értelmileg felfog | verstehen' (GuaryK. 116); 4. [főleg meg~] 1510 ? 'bizonyos jelek alapján sejt, értelmileg megokolhatatlanul tudni vél | ahnen' # (MargL. 93), 1598 'ua.' (NySz.); 5. [fől~] 1717 'álmából felriadva felfigyel; föleszmél | aufschrecken; zur Besinnung kommen' (Oklsz.) **Sz:** **érzet** 1372 u./ 'ézőképesség | Empfindungsfähigkeit' (JókK. 162); 1789/ 'érzés, érzelem | Gefühl' (NSz.); 1865 'érezékeléssel szerzett benyomás | Sinnesempfindung' (Nsz.) | **érzetlen** 1372 u./ *erzetlen* 'érezketlen | gefühllos' (JókK. 56) | **érzelem** 1416 u./¹ *èrzelmeùèl*

'érzékelő képesség | Empfindungsfähigkeit' (BécsiK. 42); 1797–1802 'lelki érzés | Gefühl' (Nsz.); 1807 'érzet | Sinnesempfindung' (Szily: NyÚSz.) | **érzés** 1456 k. *erzefnekwl* (SermDom. 2: 130) | ~**hetetlenség** 1470 (↑) | **érzékenység** 1506 *erzekenfegy* 'érzékelő- és felfogóképesség | Empfindungsfähigkeit' (WinklK. 365); 1750 'érzelmi fogékonyság | Empfindlichkeit' (NSz.) | ~**tet** 1516 *ereztesed* (GömK. 37) | **érezék** 1529 e. *erzetetlen* [sz.] 'érzés | Gefühl' (VirgK. 144); 1793 'veleszületett képesség | Sinn, Verständnis' (Nsz.) | **érzékeny** 1572 *erzekenkeppen* 'érzékelhető | empfindbar, fühlbar' (NySz.); 1763 'érzelmileg fogékony | empfindlich' (NSz.) | **érezik** 1766 *érezik* 'éreződik | sich fühlen lassen' (NSz.) | **érzékenykedik** 1766 *érzékenykedjék* (NSz.) | **éreződik** 1778 *éreződik* (Nsz.) | **érezéki** 1800 *érezékiség* [sz.] 'érzékelhető | fühlbar' (Nyr. 31: 323); 1803 'vonzó megjelenésű, erotikus kisugárzású {személy} | sinnlich, erotisch' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Sinnlich* a.) | **érezékel** 1803 *érezékeln* [sz.] (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Fühlen* a.) | **érzeleg** 1820/ *érzelegtetés* [sz.] (NSz.) | **érzület** 1842 *érzületedre* (KisfaludyTÉ. 4: 258)

■ Származékszó. | (⊕) Az $\rightarrow ér^2$ 'megérint, eltalál' ige gyakorító képzős alakja. A szó eredeti jelentése 'valamit tartósan érint; tapintással érzékel' lehetett. Az összes jelentés ebből fejlődött, a konkrét és az elvont érzékelés összefüggései alapján. A származékok esetében többnek a jelentése is sokáig ingadozott, s csak lassan vált lehetségessé a finom fogalmi árnyalatok megkülönböztetése.

📖 EtSz. *ér* a.; I.OK. 2: 369; TESz.; EWUng. • Vö. *ér²*, *ön⁻²*, *utó-*

erge × **A**: 1339 *Erge* [HN.] (Maksai: Szatm. 139); 1592/ *ergèt* (SzT.); 1643 *Zerge* [HN.] (Pais-Eml. 377); 1881 *érge* [HN.] (Nyr. 10: 139) **J**: 'patak; árok | Bach; Graben'

■ Szláv, esetleg ukrán jövevényszó. | (⊕) Ukr. *ярыга* 'nagy szakadék, horhos'; – szbhv. *jaruga* 'vízmósás; nagy tócsa; kis árok'; (N.) 'hegyi lejtőn' vályúszerű csatorna'; szlk. (K.) *jaruha* 'mocsár'; stb. [török eredetű; vö. oszm. *yarık* 'hasadék'; tob. *jarya* 'palló'; stb.]. (⊕) Az ukránból való származtatás mellett szóföldrajzi okok szólnak. A szláv nyelvek veláris magánhangzóival szemben álló magyar palatális hangrendhez vö. $\rightarrow jérce$, $\rightarrow jerke$ stb. A szó eleji *z*-s változat a határozott névelő ($\rightarrow az^2$) szóvégi *z*-jének a szóhoz vonásával keletkezett. Földrajzi nevekben egyaránt jelöl vízmedret, mocsarat és erdőt.

📖 MNy. 44: 54; Pais-Eml. 375; TESz.; EWUng.

érik **A**: 1329/ *Arpalyreukuruel* [sz.] (Györffy: ÁMTF. 1: 298); 1331 ? *Eretlen* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1372 u./ *eret* [sz.] (JókK. 92); 1588 *eriek* meg [v] (NySz.) **J**: 'termés' kifejlődik | reif werden' # **Sz**: ~**etlen** 1331 ? [szN.] (↑); 1456 k. *eretlen* (SermDom. 2: 364) | ~**ett** 1372 u./ (↑) | ~**tség** 1416 u./³ *ertsegeben* 'a kifejelettség állapota | Reife' (AporK. 139) | ~**lel** 1508 *irlelisbe* [sz.] (DöbrK. 68) | ~**ettségi** 1851 *Érettségi* 'középiskolai tanulmányokat lezáró vizsga | Reifeprüfung' (Szily: NyÚSz.)

■ Szóhasadás. | (⊕) Az $\rightarrow ér^2$ 'megérkezik' igéből különült el *ik*-essé válással. A jelentésváltozás folyamata 'megérkezik' > 'a teljes kifejlődéshez közeledik <pl. gyümölcs, gabona>' > 'megérik' lehetett. (⊕) Az ótörökből való közvetlen származtatása kevésbé valószínű.

📖 EtSz. *ér* a.; TESz.; StUASuppl. 1: 77; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *ér²*, *érv*

érint **A**: 1604 *Eréntem* (Szenczi Molnár: Dict.); 1635 meg *érent[ett]* [sz.] (NySz.); 1740 *érentené* (NSz.); 1801 *érintésre* [sz.] (NSz.) **J**: **1.** 1604 'hozzáér | berühren' # (↑); **2.** 1635 'említ; futólag, mellékesen beszél vmiről | erwähnen; nebenbei bemerken' # (↑); **3.** 1816 'vkit

illet, vkire tartozik | jmdn angehen, betreffen' # (NSz.) **Sz:** ~**etlen** 1789 *érintetlenül* [sz.] (Nsz.) | ~**ő** 1820 *Érintő* <FN> 'vmely görbe vonallal v. felülettel egy pontban érintkező egyenes, tangens (mat.) | Tangente' (Szily: NyÚSz.) | ~**kezik** 1833 *Érintkezés* [sz.] (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | (⊕) Az →*ér*² 'hozzáér, eltalál' igéből keletkezett mozzanatos képzővel. A 2. és 3. jelentés átvitt értelmű alkalmazásban keletkezett. (⊖) Ugyanebből az alapszóból különböző gyakorító, ill. mozzanatos képzőkkel keletkeztek: *érel* 'gyakran érint' (1536: NySz.); *ereget* 'ua.' (1695: NySz.).

📖 EtSz. *ér* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *ér*²

erjed → *erjedezik*

erjedezik Δ **A:** 1797 *erjedés* [sz.] (Szily: NyÚSz.); 1808 *erjedék* [▽] (NSz.); 1900 *erjedező* [sz.] (NSz.) **J:** 'szerves anyag erjesztők hatására egyszerűbb anyagokra bomlik | gären'

erjed **A:** 1820 *erjedés* [sz.] (Nsz.) **J:** 'szerves anyag erjesztők hatására egyszerűbb anyagokra bomlik | gären' #

erjeszt **A:** 1841 *erjesztő*anyagra [sz.] (NSz.) **J:** 'okozza, hogy vmi erjedjen | gären lassen' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszók. | (⊕) Az →*erő* főnévből keletkeztek különböző igeképzőkkel; az alaktanhoz vö. *gyökerezik* (→*gyökér*), →*terjed* : *terjeszt* stb. A szó belseji szerves *j* járulékhang megjelenését a →*gerjed*, *sarjad* (→*sarjú*) stb. szavak analógiás hatása magyarázza; a szerves *j* beillesztéséhez vö. még →*fürj*. A szóalkotás alapja az a szemlélet, hogy a belső, erőbeli növekedést az *erjed* ige fejezi ki. (⊖) Idetartozik: *erj* 'erő, megfeszített akarat' (1836: Fogarasi: MNZsebsz.); ez elvonás az igéből. (⌘) Nyelvújítási szavak.

📖 EtSz.; TESz. *erjed* a.; EWUng. • Vö. *erő*

erjeszt → *erjedezik*

erkély **A:** 1412 *erke* (OkI Sz.); 1508 *erke'eket* (DöbrK. 483); 1552 *erkélyekkel* (ÉnÉn. M3); 1634 *Erkilyben* (MNY. 80: 123) **J:** **1.** 1412 'bástya; őrhely | Bastei; Warte' (↑); **2.** 1510 k. 'emeletről kiálló, nyitott épületrész | Balkon, Erker' # (OkI Sz.); **3.** 1647 'kerti ház | Gartenhäuschen' (SzT.); **4.** 1763 'színházi páholy; emeleti ülésorok összessége | Galerie; Logenreihe (im Theater)' # (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (⊕) Ném. (kfn.) *ärkēr* 'várfalból vagy házfalból kiemelkedő építményrész, kis őrtorony', (kor. úfn.), (baj.-osztr.) *eriker*, *erker* 'ua.', – ném. *Erker* 'erkély' [< fr. (ófr.) *archiere*, *arquiere*, (pik.) *arkiere*: 'lőrés', tkp. 'íjászok löállása']. (⊕) A szóvégi *l* (~ *ly*) elhasonulással keletkezett. A 3. és 4. jelentés metafora a 2. jelentés alapján.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *árkus*

erkölcs **A:** 1372 u./ *erkewlczewkben* (JókK. 101); 1405 k. *ercelch* (SchlSzj. 1953.); 1456 k. *oerqwchwtckh* (SermDom. 2: 276); 1470 *elkulczwth* (SermDom. 2: 665) **J:** **1.** 1372 u./ 'a társadalom szempontjából helyesnek tartott emberi magatartást meghatározó normák összessége | Moral, Sitte' # (↑); **2.** 1527 'erény | Tugend' # (ÉrdyK. 573); **3.** 1559 'rossz szokás, rossz természet, makrancosság | Eigensinn' (Székely I.: Krón. 58b); **4.** 1630–1648 'szokás, természet,

magaviselet | Gewohnheit' (OkISz.) **Sz:** ~**ös** 1405 k. *erelches* (SchlSzt. 1954.) | ~**telen** 1510 *erkevchelenfeget* [sz.] (MargL. 60)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Az *elkülcs* változat kezdőszótagjának *l*-je az eredeti *r* elhasonulásával keletkezett. Az 1. jelentés lehetett az eredeti, a további jelentések ebből keletkeztek hasonlóságon alapuló névátvitellel.

📖 TESz.; EWUng.

érme → *érem*

ernyed **A:** 1803 *Ernyed* (Nsz.) **J:** 1. 1803 '⟨ruha⟩ mállik, foszlik | verschleiben' (↑); 2. [főleg *el~*] 1816 'lankad, fárad | erschlaffen' # (Gyarmathi: Voc. 97 [o: 105]); 3. 1880 '(fel)enged ⟨hideg időjárás⟩; olvad ⟨jég⟩ | nachlassen ⟨Kälte⟩; schmelzen ⟨Eis⟩' (Nyr. 9: 525) **Sz:** ~**t** 1819 *ernyedtekké* (Nsz.)

ernyeszt **A:** 1831 *ernyesztő* [sz.] (Nsz.) **J:** [főleg *el~*] 'elgyengít, fásulttá tesz | schlaff machen, ermatten'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg török jövevényszó magyar képzéssel. | (≡) Vö. ótörök *ärü-*; jak. *ir-*: 'felenged, megolvad' [török eredetű]. (≈) Vö. még ujj. *ärin-*; oszm. (N.) *erin-*; stb.: 'restnek, hanyagnak lenni'. (△) A magyarba átkerült alak az **erin-* lehetett; a szó belseji *n > ny* hangváltozáshoz vö. →*csúnya*, →*szűnyog* stb. – A végződésesek *-d* kezdő-gyakorító, *-st* műveltető képző; vö. *éled* : *éleszt* (→*él*), *ered* : *ereszt* (→*ereget*) stb. A származtatás legfőbb nehezsége a magyar igék meglehetősen kései felbukkanása, a 3. jelentés mégis e mellett szól.

📖 Melich-Eml. 298; TESz.; StUASuppl. 1: 80; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.

ernyeszt → *ernyed*

ernyő **A:** 1539 *ernjw* (KL. 179.); 1544 *ernöert* (OkISz.); 1560 *ernieschtül* [?] (TörtTár 1889: 780) **J:** 1. 1539 'eső, tűző napfény, hőség ellen védő, kifeszíthető fedél ⟨főleg kocsin⟩ | Schirm ⟨bes. Wagenverdeck⟩' (↑); 2. 1604 'lombfedte, árnyas hely; lugas | belaubter Platz; Laube' (Szenczi Molnár: Dict. *Topiarius* a.); 3. 1803 'kézben tartható esernyő, napernyő | Regen-, Sonnenschirm' # (Nsz.); 4. 1807 'ernyős virágzat | Dolde' (MagyFűvészk. 26); 5. 1810 'lámpaernyő | Lampenschirm' (Nsz.); 6. 1859 'kivetített kép feldolgozására stb. alkalmazott műszaki berendezés | Schirm ⟨Physik, Technik⟩' (Nsz.); 7. 1885 'roletta | aufrollbarer Vorhang' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy fiktív tő származékának szófajváltásával keletkezett. | (△) Egy *-ő* képzős főnevesült folyamatos melléknévi igenév lehet. A tő ismeretlen eredetű, és összefügghet az →*árnyék* tövével. A magyarázat nehézsége, hogy míg az *ernyő* palatális, az →*árnyék* veláris hangrendű, és a hangrendbeli eltérés nem indokolt. (△⇒) A magyarból: szbhv. *arnjevi* [többes szám] 'parasztszekér fedele'; rom. (N.) *arnéu* 'szekérfedél, ponyva; napernyő'.

📖 EtSz.; TESz.; NytudÉrt. 88: 34; EWUng. • Vö. *árnyék*, *esernyő*

erotika → *erotikus*

erotikus A: 1803/ *Erotikus* (I.OK. 30: 256) J: <MN> 1803/ 'az érzéki szerelemmel kapcsolatos, azt illető; szerelmi | erotisch' (↑) | <FN> 1835 'szerelemi költő | Liebesdichter' (Kunoss: Gyal.)

erotika A: 1852 *erotikákat* (KatFőgimn. 1852: 6) J: 1. 1852 'az érzéki szerelem mint költői téma; szerelmi költészet | sinnliche Liebe als dichterisches Thema; Liebesdichtung' (↑); 2. 1894 'a szerelem tana | Lehre von der Liebe' (PallasLex. *Erotikus* a.); 3. 1910 'érzékliség | Sinnlichkeit' (Kelemen B.: IdSz.)

■ Nemzetközi szók. | ⊕ Ném. *erotisch*; ang. *erotic*; fr. *érotique*; stb.; 'erotikus'; – vö. még lat. *eroticus* 'a szerelemmel kapcsolatos, azt illető' [< gör. *ἐρωτικός* 'ua.']. | ném. *Erotik* 'érzékliség; szerelmi költészet'; ang. *erotic* 'erotikus költemény'; ol. *erotica* 'a szerelem művészete'; stb.; – vö. még lat. *carmina erotica* [többes szám] 'szerelmi dalok'; gör. *ἐρωτικά* [többes szám] 'szerelmi történetek', *ἐρωτική τέχνη* 'a szerelem tana'. A görög szavak a gör. *ἔρως* '(érzéki) szerelem; vágy; a szerelem tárgya' szóra mennek vissza. A franciából terjedtek el. ⊕ A magyarba az *erotikus* a latinból került át, az *erotika* pedig német közvetítéssel, latin végződésel. ⊕ Az *erotikus* főnévi jelentése valószínűleg különféle szószerkezetek jelzőjének önállósulása; vö. *erotikus poéta* 'szerelmi költő' (1807: Nszt.).

TESz.; EWUng.

erő [6] A: 1086 ? *Ereuca* [sz.] [SZN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1211 *Ereus* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1221/ *Eruhud* [sz.] [HN.] (VárReg. 103.); 1331 ? *Eretlen* [sz.] [SZN.] (OkI Sz.); 1372 u./ *ereynek* (JókK. 5); 1380 k. *Óróufsch* [sz.] (KönSzj. 90.); 1416 u./¹ *ērps* [sz.] (BécsiK. 9); 1456 k. *ereth* (SermDom. 2: 320) J: 1. 1086 ? 'vmely hatás előidézésére alkalmas ok, képesség | Kraft, Stärke' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1416 u./¹ 'hadsereg, haderő | Heer, Streitmacht' (BécsiK. 17); 3. 1416 u./² ? 'hatalom, erőszak | Gewalt' # (MünchK. 17rb), 1470 'ua.' (SermDom. 2: 266); 4. 1519 'erény, jóra valóság | Tugend, Tüchtigkeit' (JordK. 432); 5. 1558 'érvény | Geltung' (SzT.); 6. 1590 'tehetség, vagyon | Vermögen' (NySz.) Sz: ~s 1211 [SZN.] (↑) | ~tlen 1331 ? [SZN.] (↑); 1372 u./ *erewtelen* (JókK. 91) | ~sít 1372 u./ meg *erewfewjtjua* (JókK. 71) | ~södik 1372 u./ *erewfewduen* [sz.] (JókK. 70) | ~sség 1372 u./ *erewffeget* (JókK. 121) | ~sül 1372 u./ *erewfewltetek* [sz.] (JókK. 55) | ~lködik 1416 u./¹ *ērḡkḡdn.* (BécsiK. 83) | ~sítés 1416 u./¹ *ērḡfeitefen* (BécsiK. 271) | ~ltet 1416 u./² *ērḡltèffèd* (MünchK. 73va) | ~tlenít 1470 *eretelenýteteh* (SermDom. 2: 228) | ~tlenedik 1566 meg *eröttlenedet* vala (Heltai: Fab. 42) | ~sködik 1756 *eröskedett* (SzT.) | ~ltetett 1759 *eröltetett* (NSz.) – de 1560 k. *Eröltetettet* [sz.] (GyöngySzt. 322.) | ~dít 1851 *erődtésekről* [sz.] (Nszt.) | ~dítmény 1852 *erődtítményben* (Nszt.) | ~d 1858 *erőd* (NSz.) – de 1844 *erőde* (Nszt.)

■ Ótörök jövevényszó. | ⊕ Ujg. *ärk* 'erő; hatalom'; Kāšγ. *ärk* 'ua.'; csuv. *irëk* 'önkény, akarat; szabadság'; stb. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatók. ⊕ A magyarba átkerült alak **äriγ* lehetett; a szóvéghez vö. →*bölcső*, →*szőlő* stb. A 2., 4–6. jelentés metafora az 1. és 3. jelentés alapján. ⊕ Az *erődít*, *erődtítmény* és *erőd* nyelvújítási származékszók; utóbbi az *erőde* (↑) megrövidülésével keletkezett.

MNy. 3: 160; EtSz.; TESz.; Ligeti: TörK. 78; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *erély*, *erény*, *erjedezik*, *erőszak*, *jog-*, *röp-*, *túl-*

erőszak A: 1519 *erewzak* (JordK. 259) J: 1. 1519 '(ellenállás megtörésére) kényszert alkalmazó erő kifejtés | Gewalt(tätigkeit)' # (↑); 2. 1592 'megerőszakolás | Vergewaltigung' (SzT.) Sz: ~os 1585 *erőszakos* (Cal. 511) | ~oskodik 1645 *erőszakoskodók* [sz.] (Szily: NyÚSz. 448) | ~ol 1766 *erőszakoltatni* [sz.] (SzT.)

■ Összetett szó. | (△) Az $\rightarrow$ erő + szak (valószínűleg jelöletlen birtokos jelzős) alárendelő összetétele. A szak a $\rightarrow$ szakad szócsalád tövével azonos; jelentése 'törés, szakadás' lehetett. A szó arra utal, hogy az erőszak alkalmazásához fizikai erőfeszítés szükséges. Vö. *erejeszakadt* 'erőtlen' (1636: NySz.); *megszakad az ereje* 'elerőtlenedik, ereje megfogyatkozik' (1705: NySz.). (△) Téves az a magyarázat, amely szerint az utótag azonos a $\rightarrow$ szak¹ főnévvel.

EtSz. erő a.; TESz.; EWUng. • Vö. erő, szakad

érsek A: 1389 *Ersuk* [szn.] (MNy. 64: 327); 1405 k. *erfeg* (SchlSzej. 491.); 1415 *Ertschig* (MNy. 63: 105); 1495 e. *eršpc* (GuaryK. 72); 1538 *Eerfek* (Pesti: Nomenclatura T2); 1805 *érsék* (NSz.) **J:** 'több egyházmegye fölött felügyeletet gyakorló püspök | Erzbischof' #

■ Vitatott eredetű. | 1. Francia (ófr.) jövevényszó. | (≡) Fr. (ófr.) *arcevesque* 'érsek', – fr. *archevêque* 'ua.' [< lat. (e.) *archiepiscopus* 'ua.' < gör. *ἀρχιεπίσκοπος* 'ua.']. (≈) Megfelelői: rom. *archiepiscop*; cseh *arcibiskup*; stb.: 'ua.'. (△) A magyar szóalak úgy keletkezett, hogy előbb a második nyílt szótag magánhangzója, majd a v esett ki, és hangrendi kiegyenlítődés is végbement. Ezt a származtatást kellőképpen alátámasztják a középkori francia–magyar egyházi kapcsolatok. 2. Belső keletkezésű, egy német tulajdonnév köznevesülése. | (△) A ném. (ófn.) *Aschericus* [lat. -us végződéssel] [szn.] [< ném. (ófn.) *ask* 'kőrisfa' + ném. (ófn.) *rīch* 'uralkodó; birodalom'] alapján keletkezett. Asztrik (Aschricus–Anastasius) Magyarország első érseke volt 1000 körül. A hangalak a magyarban hangátvetéssel és hangrendi kiegyenlítődéssel jött létre: **asrik* > **arsik* > **ersik*. (◻) (△⇒) – A magyarból: szbhv. (R. Kaj) *eršek, jeršek* 'érsek'. (⊕) Nem tartozik ide: 1299 [c: 1290] *Ersek* [HN.] (OkLSz.).

EtSz.; Kniezsa: SzJsz. 632; TESz.; Mollay: NMÉR.; Hadrovics: UEISk. 215; EWUng. • Vö. arkangyal, püspök, richtig

erszény A: 1380 k. *Erzyn* (KönSzej. 130.); 1416 u.² *èržeñi* (MünchK. 98va); 1828 *eszerény* (TudGyűjt. 10: 72); NYJ. *ërsény* (Nyr. 40: 58) **J:** 1. 1380 k. 'zacskó alakú pénztárca; pénztárca | Geldbeutel; Geldbörse' # (↑); 2. 1655 ? 'egy fajta pénzegység; régi török pénznem | Art Geldeinheit; alte türkische Münzsorte;' (SzT.), 1697/ 'ua.' (NSz.); 3. 1888 'kovát, taplót, acélt tartalmazó bőrzacskó | Lederbeutel mit Feuerzeug' (Nsz.); 4. 1894 'az ersényesek emlőit körülvevő bőrzacskó | Bauchsack eines Beuteltieres' (PallasLex. *Ersényesek* a.) **Sz:** ~es 1540 k. *eržynos* <MN> (Gl.); 1847 'kicsinyét az emlőit körülvevő bőrzacskóban nevelő állat | Beuteltier' (Nsz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Mivel belső keletkezése nem bizonyítható, bizonyára jövevényszó lehet. A 2. jelentés metonímia, a 3. és 4. jelentés metafora, valamennyi az 1. jelentés alapján.

TESz.; EWUng.

ért A: 1372 u./ *ertuen* [sz.] (JókK. 5); 1416 u.¹ *ertēm, èrtnèc* (BécsiK. 152, 102); 1493 k. *eerthenewnk* (FestK. 49); 1552 *ertnec* (Heltai: Dial. M3b) **J:** 1. 1372 u./ 'eszével felfog | verstehen' # (↑); 2. 1405 k. 'szaktudással, gyakorlottsággal foglalkozik vmivel | sich auf etw verstehen' # (SchlSzej. 513.); 3. 1523 'gondol, vél | meinen' (KL. 45.); 4. [főleg *egyét*~, *szót* ~] 1535 k. 'megegyezik vkivel | sich einigen; mit jmdm eine Vereinbarung schließen' (Zay: Lánd. 77); 5. 1570 'beszédet' tisztán, érthetően hall | deutlich hören' # (SzT.); 6. 1748 'vkinek véleményét, cselekedeteit, lelkiállapotát megokoltnak látja; együttérez vkivel, részvétellel, elnézéssel van vki iránt | jmds Meinung, Handlungen, Seelenzustand für begründet halten; Mitgefühl haben' # (NSz.) **Sz:** ~elem 1372 u./ *ertelmet* (JókK. 120) | ~elmes 1372 u./ *ertelmefek* (JókK. 81) | ~ő 1405 k. *toruen ertw* 'vmi jól ismerő ember | Kenner' (SchlSzej. 513.) |

meg-et 1416 u.¹ *èrtèffèdmeg* 'segít vmit megérteni | verständlich machen' (BécsiK. 153) | **~ekez** 1416 u.² *megèrtèkezen* 'felismer | erkennen' (MünchK. 56ra); 1767 'tudományosan fejteget, tárgyal | erörtern; untersuchen' (NSz.) | **~ős** 1470 *ertusb* 'elnéző | einsichtsvoll' (SermDom. 2: 133) | **~etlen** 1470 *ertetlenek* (SermDom. 2: 539) | **~elmetlen** 1510 k. *ertelmetlen* (KrisztL. 39) | **~ekezés** 1585 *vtekezés* [ɔ: *ertekezés*] 'tudakozódás, vizsgálódás | Erkundigung' (Cal. 776); 1791 'tudományos dolgozat | Abhandlung' (NSz.) | **~etődik** 1755 *értetődik* (NSz.) | **~ődik** 1764 *értődik* (NSz.) | **~esít** 1806 *értésits* (Nsz.); 1807 *Értésíteni* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | **~esül** 1818 k. *értésüle* (Nsz.) | **~elmez** 1822 *Értelmezni* [sz.] (Nsz.) | **~elmiség** 1828 *Értelmiségnek* 'értelmi képesség | Vernünftigkeit' (TudGyűjt. 1828/9.: 93); 1843 'szellemi foglalkozásúak rétege | Intelligenz' (NSz.) | **~esítő** 1832 *Értésítőnkben* 'folyóirat | Zeitschrift' (Nsz.); 1896 'iskolai bizonyítvány | Zeugnis' (NSz.) | **~ekezet** 1845 *értekezet* (Szily: NyÚSz.)

■ Származékszó. | (⊕) Az →*ér*² 'megérint, eltalál' igéből keletkezett mozzanatos képzővel. Eredeti jelentése 'hozzányúl, hozzáér' lehetett, ebből alakult ki az 1. jelentés; vö. →*fog*¹, →*fogalom*; vö. még finn *käsittä-*; lat. *concipere*; ném. *begreifen*; stb.: 'megért', tkp. 'megragad, kézbe vesz.'

📖 MNy. 7: 107; EtSz. *ér* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *bal-*, *ér*², *mű*², *szak-*

érte A: 12. sz. vége/ *erette* (HB.); 1372 u./ *ew eretek*, te *erted* (JókK. 102); 1416 u.¹ *o értec* (BécsiK. 18); 1490 k. the *ȳrethed* (MNy. 25: 90); 1495 e. *erotte* (GuaryK. 2); 1575 *órótec* (Heltai: Krón. 204b) **J: 1.** 12. sz. vége/ 'érdekében; végett | für; zwecks' # (↑); **2.** 1416 u.² 'miatt | wegen' # (MünchK. 16vb); **3.** 1456 k. 'helyette; cserében | anstatt; dafür' (SermDom. 2: 266) – De vö. 12. sz. vége/ *lelic ert* 'érte | für, um' (HB.)

■ Jelszilárdulás. | (⊕) Az *ért*-ből (↑) keletkezett E/3. személyű birtokos személyjellel. Az *erete* változat volt az eredeti, az *érte* alak ebből jött létre a második nyílt szótagi magánhangzó kiesésével. Emellett az alak mellett a többi birtokos személyjellel (*-m*, *-d* stb.) egy teljes paradigmásor alakult ki. (⊖) Az *ért* ragszilárdulás. Egy feltehetőleg 'hely' jelentésű, nem adatolható, ismeretlen eredetű töből keletkezett a *-t* lokatívuszrag megszilárdulásával. Eredetileg határozószó volt, amely az ősmagyarban névutóvá vált. Ebből az ősmagyar kor végén vagy az ómagyar kor elején határozórag keletkezett: 1372 u./ *zerelmeert* 'kedvéért' (JókK. 62).

📖 EtSz. *-ért* a.; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 138; EWUng.

érv A: 1816 *érv* (Nsz. *érv*² a.) **J: 1.** 1816 'erjesztő anyag | Gärmittel' (↑); **2.** 1842 'érvény | Geltung' (Nsz. *érv*¹ a.); **3.** 1847 'véleményt megalapozó ok, megokolás | Argument' # (Nsz. *érv*¹ a.) **Sz: ~el** 1868 *érvel* (Nsz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) Az →*érik* igéből keletkezett egyes *v*-töví főnevek (→*elv*, →*nyelv* stb.) tévesen képzőként értelmezett *-v*-jével; az alaktanhoz vö. →*élv*. A 2. jelentés kialakulásában az →*ér*¹ 'beteljesedik; értéke van' is közrejátszhatott. (⊗) Nyelvújítási szó. (⊕) Az →*ér*¹ szóból, ill. az →*erő*-ből való származtatása aligha valószínű.

📖 Tolnai: Nyelvújítás 210; EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *érik*

es¹ → *esküszik*

es² → *esik*

és A: 12. sz. vége/ *ef* (HB.); 1372 u./ *fmonda* (JókK. 28); 1467 k. *eff* (MNY. 20: 85); 1493 k. *ees* (FestK. 1); 1549 *ews* (RMNY. 2/2: 64); 1592 *is* (TESz.) **J:** 'vmint, továbbá | und' #

■ Belső keletkezésű, valószínűleg összetett szó. | ⊕ Az eredetileg nyomatékösítő szerepű *s* elé egy újabb nyomatékösítő elem, az *i ~ ě* ($\rightarrow ez^1$) is bekerült. Ez az alakulat a hangsúlyozandó mondatrészek mögött elsősorban nyomatékösítő, kapcsoló szerepet kapott (pl. *én és ~ is*), összetartozó mondatrészek közötti helyzetben a szólamhatár eltolódásával vált általános mellérendelő kötőszóvá (pl. *én és* (> *és*) *te*). Az *és* és az *is* között később a köznyelvben szóhasadás ment végbe; vö. $\rightarrow is$. A választékosabb nyelvhasználatban és főleg az erdélyi magyar köznyelvben az *és* mellett a *s* ma is használatos. ⊕ Az $\rightarrow iz^3$ szóval való összekapcsolása téves.

📖 EtSz.; TESz.; UEW. 79; EWUng. • Vö. *egyszersmind, ez¹, is, isa, nincs, nos, sincs, sőt*

esd [1] A: 1372 u./ *effedefemuel* [sz.] (JókK. 157); 1683 *esdett* (Thaly: Adal. 1: 125); 1693 *esedőket* [?] [sz.] (NySz.); 1778 *esdik* [□] (NySz.) **J:** 1. 1372 u./ 'könyörög | flehen' (↑); 2. 1683 'rászáll; megtelepszik | darauffliegen; sich niederlassen' (↑); 3. 1832 'kívánczik | sich sehen' (NSz.); 4. 1838 'belep; befed | befallen, bedecken' (Tsz.)

esedezik A: 1416 u./ *esedeznek* (AporK. 66); 1513 *esedőzoth* (CzechK. 189); 1518 k. *essedezietek* (PeerK. 186); 1575 *éfedezni* [sz.] (Heltai: Krón. 201b); 1585 *Esedezik* vala [▽] (SzT.); 1805 *esedéz* (NSz.) **J:** 1. 1416 u./ 'könyörög | flehen' # (↑); 2. 1550 u./ 'csüng vmin | an etw hängen' (NySz.); 3. 1863 'szálingózik, hull | nach und nach abfallen' (Kriza [szerk.] Vadr. 498) **Sz:** ~**és** 1474 *efedezeffel* (BirkK. 5)

■ Származékszók. | ⊕ Az $\rightarrow esik$ '(le)hull; rimánkodik, stb.' igéből keletkeztek *-d*, ill. *-dez(ik)* gyakorító képzővel. Az *esd* alak az eredeti, hosszabb változathoz (1372 u.: ↑) jött létre a második nyílt szótagban bekövetkezett hangzókieséssel. – Az *esd, esedezik* 1. jelentéséhez vö. $\rightarrow esdek$, $\rightarrow esekedik$; vö. még ném. *jmdm zu Füßen fallen* 'esedezik', tkp. 'valakinek a lába elé esik'; or. (R.) *бумъ челомъ* 'alázattal kér', tkp. 'homlokát a földhöz érinti'.

📖 EtSz.; NNyv. 1: 8; TESz.; Benkő: FiktI. 168; EWUng. • Vö. *esik*

esdek † A: 1536 *esdektek* (NySz.) **J:** 1. 1536 'vmin csüng; vmivel törődik | hängen an etw; sich um etw kümmern' (↑); 2. 1792 'könyörög | flehen' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

esdekel [1] A: 1695/ *esdekleni* [sz.] (NySz.); 1773 *esdekéllyen* [l-j] (NSz.); 1792 *esdekelni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. *Esdekni* a.); 1802 *esdekelve* [sz.] (NSz.); 1805 *esdekél* (NSz.) **J:** 1. 1695/ 'csüng vmin | hängen an etw' (↑); 2. 1766 'vág্যakozik vmire | begehren' (NSz.); 3. 1782 'esik | fallen' (NSz.); 4. 1784 'könyörög | anflehen' # (Baróti Szabó: KisdedSz. 23)

■ Valószínűleg a szócsalád alapja, az **esdek** származékszó. | ⊕ Az $\rightarrow esik$ '(le)esik; rimánkodik' igéből keletkezett *-dek* gyakorító képzővel; vö. *érdek* ($\rightarrow érdekel$) stb.

■ Az **esdekel** származékszó. | ⊕ Az *esdek*-ből jöhetett létre *-l* gyakorító képzővel. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy az *esdekel* is közvetlenül az $\rightarrow esik$ -ből keletkezett; vö. *fuldokol* ($\rightarrow fül^2$), *nyeldekel* ($\rightarrow nyel$) stb.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A szócsalád tagjainak elvont jelentéseihez vö. még $\rightarrow esd$, $\rightarrow esekedik$.

📖 EtSz.; TESz. *esdekel* a.; Benkő: FiktI. 168; EWUng. • Vö. *esik*

esdekel $\rightarrow$ *esdek*

esedezik → *esd*

esekedik × **A:** 1600 *esekettem* [d-t] (SzT.); 1763 *esekedik* [▽] (NSz.); 1770 *esenkedel-é* (NSz.); 1775 *esenkodik* (NSz.); 1793 *esenködött* (NSz.); 1816 *esënkodik* (NSz.) **J:** 1. 1600 'könyörög | flehen' (↑); 2. 1764 'vágyakozik vmire | sich sehnen' (NSz.); 3. 1776 'hízeleg | schmeicheln' (NSz.)

eseng **A:** 1805/ *esengtek, esëngnek* (NSz.) **J:** 1. 1805/ 'vágyakozik | sich sehnen' (↑); 2. 1805/ ? 'könyörög | flehen' (NSz.), 1806/ 'ua.' (NSz.)

■ Származékszók. | ⊕ Az →*esik*-ből keletkeztek *-kedik* visszaható, ill. *-ng* gyakorító képzővel. Az *esenkedik* változat szó belseji *n*-je valószínűleg analógiás eredetű szervesetlen járulékhang; vö. *siránkozik* (→*sír*¹), *sopánkodik* stb. – Az *eseng* a nyelvújítás korában keletkezett, valószínűleg a *szorunkodik* : *szorong* (→*szoros*), *töprenkedik* : *töpreng* stb. szópárok mintájára. Ma a 2. jelentésében használtos. – A szócsalád tagjainak jelentésváltozásához vö. →*esd*, →*esdek*.

📖 EtSz. *esik* a.; TESz. *esenkedik* a.; Benkő: FiktI. 168; EWUng. • Vö. *esik*

eseng → *esekedik*

esernyő **A:** 1787 *Essernyö* (Nszt.); 1809 *Esernyő* (NSz.) **J:** 'eső ellen védő ernyő | Regenschirm' #

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊕ Vö. ném. *Regenschirm* 'ua.'. ⊕ A magyarban valószínűleg az →*es*² 'eső' (→*esik*) + →*ernyő* összetétele. ⊖ Egyéb, régi megnevezések: *esőtartó* 'esernyő' (1781: NSz.); *esővéd* 'ua.' (1807: Márton J.: MNSz.–NMSz.); *esellenző* 'ua.' (1808: Sándor I.: Toldalék); stb. ☞ Nyelvújítási szó. ⊕ Az a magyarázat, amely szerint összerántással keletkezett az *esőernyő*-ből, kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *esik*, *ernyő*

esetleg **A:** 1835 *esetleges* [sz.] (Honművész 1835. márc. 12.: 162) **J:** <HSZ> 1. 1837 'véletlenül | zufällig' (↑); 2. 1907 'talán | eventuell' # (NSz.) | <FN> 1. 1839 ? 'véletlen | Zufall' (NSz.), 1855 'ua.' (NSz.); 2. 1857 'esetlegesség | Eventualität' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1835 (↑)

■ Tudatos szóalkotás útján megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az *eset* 'esés' (→*esik*) szóból jött létre *-leg* határozóraggal; vö. *névleg* (→*név*), *részleg* (→*rész*) stb. Eredetileg határozószó volt; főnevesüléséhez vö. *előleg* (→*elő*¹), →*fölösleg* stb. ☞ Nyelvújítási szó. ⊕ Téves az a magyarázat, hogy elvonással keletkezett az *esetleges* szóból.

📖 EtSz. *eset* a.; TESz. *esetleges* a.; EWUng. • Vö. *esik*

esik **A:** 1138/ ? *Efe* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 1367/ *Altalesew* [sz.] [HN.] (OkI Sz. *általeşik* a.); 1372 u./ *effek* [▽] (JókK. 160); 1416 u.¹ *ëfic* (BécsiK. 41); 1416 u.² *es* (MünchK. 11vb); 1513 *ees* (NagyszK. 264); 1629 *éss* (NySz.) **J:** 1. 1367/ 'lefelé hull; zuhan | fallen; stürzen' # (↑); 2. 1372 u./ 'vmilyen állapotba jut, kerül | <in einen Zustand> kommen, geraten' (JókK. 71); 3. 1372 u./ 'történik | geschehen' (JókK. 109); 4. 1416 u.² 'vmi hullat | fallen lassen' (MünchK. 76ra); 5. 1416 u.³ 'leborul, térdre esik; rimánkodik | auf die Knie fallen; flehen'

(AporK. 97); **6.** [*el~ik*] 1519 'harcban elbukik, meghal | den Tod finden, fallen' # (JordK. 524); **7.** 1519 'csapadék hull | es regnet, es schneit, es hagelt usw.' # (JordK. 374); **8.** 1519 'vmi vkire részül jut | jmdm zuteil werden' # (JordK. 709); **9.** 1527 'vhogyan ízlik, tetszik | {einem irgendwie} schmecken, behagen' # (Heyden: Puerilium 73); **10.** 1547 'vhol van; fekszik | sein; liegen' (SzT.); **11.** [*be~ik*] 1561 'beszorít, betuszkol | hineindrängen' (MNY. 67: 486); **12.** [*neki~ik*] 1573 'vkire ráront | sich auf jmdn stürzen' # (SzT.); **13.** 1574 'megkönyörül vkin | sich erbarmen' (NySz.); **14.** 1590 '⟨mértéke, mennyisége⟩ csökken | abnehmen ⟨Menge, Maß⟩' # (NySz.); **15.** 1677 'befed, belep | befallen, bedecken' (OkISz.) **Sz:** ~**és** 1372 u./ *efefuel* (JókK. 159) | ~**et** 1474 *efetben* 'esés, zuhanás | Fall' (BirkK. 7); 1506 'naplemente | Sonnenuntergang' (WinklK. 103); 1520 'történés, kázus | Kasus' (GyöngyGl. 20.) | ~**etlen** 1539 könyve-*esetlen* 'esés nélkül | ohne Fall' (RMKT. 2: 47); 1772 'ügyetlen | ungeschickt' (NySz.) | ~**endő** 1560 k. el *eszendő* [ɔ: *esendő*] 'múlándó | vergänglich' (GyöngySzt. 3447.) | ~**emény** 1700/ *eseménynyel* (NySz.) | ~**edékes** 1834 *esedékes* (Szily: NyÚSz.) | ~**hetőség** 1838 *eshetőségekre* (Századunk 1838. jan. 5.: [1]); 1846 *eshetőségek* (NSz.) | ~**ély** 1853 *esély* (NSz.)

es² × A: 1405 k. *es* (SchlSzt. 80.); 1522 *ees* (KeszthK. 202) **J:** 'eső | Regen' **Sz:** ~**es** 1405 k. *effes* 'csapadékos | regnerisch' (SchlSzt. 81.)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (AK.), (P.), (Szo.) *is-* '⟨madár⟩ leereszkedik'; osztj. (V.) *ěsal-* '(el)ereszt'; zürj. (Sz.), (P.) *uš-* 'esik, leesik'; votj. (Sz.) *uš-* '(le)esik'; – szelk. *äs-* 'esik, leesik'; kam. *uzw-*, *əzə-* 'ua.; leszáll' [uráli **ećz-* 'esik, leesik']. (⊕) Az uráli **ć* > m. *s* hangváltozáshoz vö. →*hős*, →*ős*. Egy feltehetően eredetibb igenévszó nyomai csak a magyarban lelhetők fel, ugyanis a névszó csak ebből a nyelvből mutatható ki. Az *esik* ige *es* iktelen változata gyakori volt a régi nyelvben a 3. és 15. jelentésben, miként a nyelvjárásokban még ma is az a 7. jelentésben. Az 5. jelentéshez vö. még →*esd*, →*esekedik* stb. Az *esedékes* származék a nyelvújítás korában keletkezett továbbképzéssel a (R.) *esedék* 'hulladék; maradvány, maradék' (1792: Baróti Szabó: KisdedSz.) főnévből.

☞ Paasonen: Beitr. 241; EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *bal-*, *ejt*, *esd*, *esdek*, *esekedik*, *esernyő*, *esetleg*, *esküszik*, *eső*, *est*, *gyász*-, *vak-*

eskendik → *esküszik*

esket → *esküszik*

eskü → *esküszik*

esküszik [2/3] **A:** 1372 u./ *efkewm* (JókK. 119); 1416 u./¹ *efkëuèc* [▽] (BécsiK. 12); 1416 u./¹ *ěfkeznèc* (BécsiK. 229); 1416 u./¹ *ěfkottènèc* [d-t] (BécsiK. 295); 1495 *Eskyth* [sz.] [szN.] (OkISz.); 1519 *eskűeef* [sz.] (JordK. 179); 1549 *efkéft* [sz.] (Dévai: TízPar. E4a); 1790 *ésküdtek* (NSz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'esküvel állít, fogad | schwören' # (↑); **2.** 1575 'házasságot köt | sich trauen lassen' # (Heltai: Krón. 62a) **Sz:** **esküd** 1438 *Eskwthfa* <FOLY MN-I IGENÉV> (OkISz.); 1465 *Esketh* [szN.] (OkISz.); 1597 'esküdtszék egy tagja | Geschworener' (RMNY. 2/2: 16) | **esküvés** 1519 *eskés* (SzékK. 187) | **esküvő** 1533 *escüue* <FOLY MN-I IGENÉV> (Murm. 2265.); 1749 'menyegző | Hochzeit' (NySz.)

es¹ † A: 1372 u./ *efeknek* (JókK. 118); 1372 u./ *effj* (JókK. 104); 1416 u./¹ *ěfeuèl* (BécsiK. 88) **J:** 'eskü | Eid, Schwur' **Sz:** ~**es** 1405 k. *efes* 'esküdtszék egy tagja | Geschworener' (SchlSzt. 512.)

esket A: 1395 k. *esketheu* [sz.] (BesztSzj. 372.); 1499–16. sz. e. *efkwtnek* (MNY. 49: 208); 1508 *e[s]kōte* (NádK. 461); NYJ. *eskiti* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. ? 'esküt tétet vkivel | vereidigen, schwören heißen' # (↑), 1508 'ua.' (↑); 2. 1559 'házasulandókat összead | trauen, kopulieren' # (Székely I.: Krón. 100a)

eskendik † **A:** 1416 u./² *èfkendic*, *efkèndic* (MünchK. 29ra) **J:** 'esküszik | schwören'

eskü A: 1787 *Eskü* (NSz.); 1805 *Eskü* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'fogadalom | Eid, Schwur' #

■ A szócsalád igéi származékszók. | ☞ Valószínűleg az →*esik* igéből keletkeztek különféle igeképzőkkel. A szó belseji *k* mozzanatos képző. A jelentésváltozás folyamata 'esik, leesik' > 'térdre esik, leborul vki előtt' > 'a felsőbb hatalmaknál leborulva könyörög' > 'a felsőbb hatalmakra hivatkozva esküszik' lehetett. – Az →*es*¹ névszó egy eredeti igenévszó névszói értékű tagja, amelynek igei értékű tagja az →*esik*; vö. még →*es*² 'eső' (→*esik*). Az *eskü* valószínűleg a nyelvújítás korában keletkezett elvonással az *esküszik*-ből. ☞ A szócsaládnak az →*esik*-től független finnugor egyeztetése, valamint ótörök származtatása főleg jelentéstani okokból kevésbé valószínű.

☞ EtSz.; NNYv. 1: 2; TESz.; AOH. 33: 142; UEW. 71; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT.; Honti: NyÖtör. 2017, 31 • Vö. *esik*

eső A: 1416 u./² *kènèfōt* (MünchK. 76rb); 1493 k. *esew* (FestK. 33); 1508 *esseze* [sz.] (DöbrK. 146); 1529 e. *efwtwl* (VirgK. 51); NYJ. *essü* (MTsz.) **J:** 'vízcseppek alakjában lehulló csapadék | Regen' # **Sz:** ~**zik** 1508 (↑)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ☞ Főnevesüléssel keletkezett az →*esik* ige -ő képzős folyamatos melléknévi igenevéből; vö. →*erdő*, *fedő* (→*fed*) stb.

☞ EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *esik*, *zápor*

esperes A: 1405 k. *èfperefih* [□] (SchlSzj. 494.); 1519 *Esperesch* [szN.] (MNY. 10: 182); 1530 *Oesperősz* (MNY. 13: 253); 1533 *espōrōst* [□] (Murm. 2250.); 1683 *Esperestyet* (SzT.); 1805 *èspërës* (NSz.); NYJ. *isperes* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1405 k. 'a katolikus egyházban' az egyházmegye vmely kerületének élén álló pap | Dechant' (↑); 2. 1683 ? 'a protestáns egyházakban' az egyházmegye élén álló lelkipásztor | Senior (in den protestantischen Kirchen)' (↑), 1760 'ua.' (NSz.)

■ Vándorszó. | ☞ Ném. *Erzpriester*, (kfn.) *erz-priester* 'esperes'; fr. *archiprêtre*, (ófr.) *arcepreste* 'főpap'; ol. (bre.) *arsepret* 'esperes, főpap', (vel.) *arsiprete* 'ua.'; sp. *arcipreste* 'főesperes'; stb. Vö. még lat. (e.) *archipresbyter* 'főpap' [< gör. *ἀρχιπρεσβύτερος* 'ua.']. ☞ A magyarba valamelyik újlatin nyelv vagy a német közvetítésével került át. ☞ A régi adatokban megfigyelhető szóvégi *t*-t a magyarban tárgyagnak foghatták fel és elhagyták. A szóvég kialakulásában a *peres* (→*per*¹) analógiás hatása is közrejátszhatott, ugyanis a középkorban a papság bírói feladatokat is ellátott. ☞ Belső fejleményként való magyarázata téves.

☞ EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *arkangyal*, *presbiter*

est A: 1372 u./ *napottefieg* (JókK. 65); 1416 u./¹ *èfti* [sz.] (BécsiK. 157); 1847/ *östebédet* (NSz.) **J:** 'késői napszak | Abend' **Sz:** ~**i** 1416 u./¹ (↑) | ~**ike** 1797 k./ *Estike* 'ibolyaféle bokros növény, amely este és éjjel nyílik | Nachtviole' (NSz.)

este A: 1372 u./ *èftue* (JókK. 3); 1416 u./² *megèftuèhežic* [sz.] (MünchK. 84rb); 1557 *esthweefele* (LevT. 1: 227); 1633 *eōztue* (SzT.); 1751 *östō* (SzT.); 1764 *éstve* (SzT.); NYJ. *estē* (Nyatl.); *esve* (MTsz.) **J:** <HSZ> 1372 u./ 'napnyugta után | abends' # (↑) | <FN> 1. 1416 u./²

'napnyugta utáni napszak | Abend' # (MünchK. 14rb); **2.** 1771 'az élet' végső szakasza | letzter Abschnitt (des Lebens)' (NSz.) **Sz:** ~**heszik** 1416 u./² meg^ēstuehežic 'szürkül, alkonyodik | dämmern' (MünchK. 84rb) | ~**ledik** 1493 k. meg *estweledýk* (FestK. 380)

estvély Δ **A:** 1405 k. *estuel* (SchlSzej. 133.); 1416 u./¹ *ēstueleiglèn* (BécsiK. 153); 1759 *estvélykor* (NSz.) **J:** **1.** 1405 k. 'napnyugta utáni napszak | Abend' (↑); **2.** 1618 'az élet' végső szakasza | letzter Abschnitt (des Lebens)' (NySz.) **Sz:** ~**i** [gyakran *estvéli*] 1416 u./¹ *ēstueli* 'esti | Abend-' (BécsiK. 188); 1836 *estelije* 'vacsora | Abendessen' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, az **est** származékszó. | ⊕ Az →*esik* igéből keletkezett -*t* névszóképzővel. Eredetileg csak a nap lenyugvására vonatkozhatott; vö. *eset* 'naplemente' (ugyancsak az →*esik* származéka). Az 'este' jelentés ebből fejlődött ki metonímiával.

■ Az **este** megszilárdult ragos vagy jeles alakulat. | ⊕ 1. Az *est*-ből keletkezett -*é* > -*e* latívuszraggal. Eszerint eredetileg határozószó lehetett, a főnév később keletkezett szófajváltással. ⊕ 2. Azzal is számolhatunk azonban, hogy az -*e* végződés E/3. személyű birtokos személyjel, hiszen a szó gyakran fordult elő birtokos jelzős szószerkezetekben. Ehhez vö. *húsvét napjának estén* (1519 k.: DebrK. 20); *napestén* 'este' (1584: SzT.); stb. Ebben az esetben eredeti szófaja a főnév lehetett. Ragtalan formában időhatározói szerepben vált határozószóvá. A régi *estve* változat feltehetőleg az *estvély* hatására jött létre.

■ Az **estvély** ragszilárdulás. | ⊕ Az *est*-ből keletkezett -*vel* eszközhatározó-*raggal*, ill. *e* > *é* hangzónyúlással. Eredetileg határozószó lehetett.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartoznak: (N.), (R.) *estennen* 'este' (1535 k.: Zay: Lánd. 27); *estenden* 'ua.' (1761: MNy. 65: 235). ⊕ Nem meggyőző az a magyarázat, hogy az *est* önállósulással keletkezett egy *napest* 'naplemente; este' típusú összetételből.

📖 EtSz.; MNy. 34: 230; TESz.; NyK. 78: 275; EWUng. • Vö. *esik*, *estély*, *nap-*

este → *est*

estély **A:** 1815 *estélyt* (Nszt.); 1838 *estélyben* (NSz.) **J:** 'esti ünnepélyes összejövetel, fogadás | Abendgesellschaft' #

■ Tudatos szóalkotás, jelentésselkülönülés eredménye. | ⊕ Az *estvély* 'este' (→*est*) szóból keletkezett. Az *estély* alak az eredeti *estvély* változatból jött létre a szó belseji *v* kiesésével. A jelentésváltozást elsősorban a fr. *soirée* 'estély' [< fr. *soir* 'este'] támogathatta. ⊖ Idetartozik még hasonló jelentésváltozással a (R.) *estvény* 'alkonyat' (1763: NSz.); 'estély' (1838: Tzs.). ☞ Nyelvújítási alkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *est*

estvély → *est*

ész **A:** 1372 u./ *ezebe* (JókK. 9); 1519 *yzevz* (JordK. 773); NYJ. *ész* (ÚMTsz.); *öszös* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'emlékezet; értelem, szellemi képesség | Gedächtnis; Vernunft, Verstand' # (↑); **2.** 1785 'agyvelő | Gehirn' (NSz.) **Sz:** **esz** 1380 k. *efcus* (ÓMolv. 276) | **esztelen** 1519 *esztelenfegheet* [sz.] (JordK. 859) | **eszelő** 1590 *Eszelő* (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 164)

■ Ótörök jövevényszó. | ⊖ KH. *äs*; kun *äs*; csuv. *as*; stb.: 'értelem, ész; emlékezet' [török eredetű]. ⊕ A szókezdő magánhangzó a magyarban eredetileg *ē* volt, erre utalnak a régi

nyelvjárási változatokon túl a régi származékok is; az ész : *eszes* töváltakozás későbbi fejlemény.

📖 Nyr. 57: 52; EtSz.; TESz.; Ligeti: TörK. 265; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *eszeveszett, észlel, eszmél, eszmény, észrevesz, fél-, láng-*

észak A: 1405 k. *ezak* zel, *ezeke* zel (SchlSzej. 101., 131.); 1405 k. ? *wzak* (SchlSzej. 113.); 1416 u./¹ ? *ëzfek*, *Ëzfèkèrè*, *ëzfèkrè* (BécsiK. 23, 13, 303); 1470 *ewzac* (SermDom. 2: 483); 1490 *ysak* (SzalkGl. 61.); 1535 *Isek* [HN.] (SzT.); 1575 *északrol* (NySz.); 1598/ *Eszkén* [HN.] (SzT.); 1621 *Eyzak* (SzT.); 1734 *éczaki* [sz.] (NSz.); 1737 *Észkás* [sz.] (SzT.); 1758 *Eszokrol* (SzT.) **J:** 1. 1405 k. 'a déllel ellentétes világtáj | Norden' # (↑); 2. 1405 k. ? 'dél mint világtáj | Süden' (SchlSzej. 113.), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 13); 3. 1535 'északi oldal; északi fekvésű földrész | Nordseite; Feldstück von nördlicher Lage' (↑) **Sz:** ~i 1536 *ezakj* (Pesti: Fab. 45a)

■ Összetett szó, esetleg török mintára alkotott tükörfordítás. | (△) Az →*éj*, ill. a (R.) *é* változat + a →*szak*¹ 'rész, darab' jelzős alárendelő összetétele. Vö. csuv. *šar jenni*; tat. *tõn jak*: 'észak', tkp. 'éjszaka' + 'oldal'. vö. még ném. *Mitternacht* 'éjfél', (N.), (R.) 'észak'. Napszaknak és égtájnak azonos szóval történő megnevezéséhez vö. még →*dél*. – A 2. jelentés keletkezése talán azzal magyarázható, hogy az *északszél* 'északi szél' (1560 k.: GyöngySzt. 2682.) megnevezés nemcsak az észak felől fújó szélre vonatkozott, hanem a délről északi irányba fújó déli szélre is.

📖 EtSz., *éjszaka* a. is, *észfek* a. is; NyK. 52: 201; TESz.; MSFOu. 185: 62; EWUng. • Vö. *delej, éjjel, szak*¹

eszcájg × **A:** 1847 *észczájgot* (Nsz.); 1879 *eszcájg* (Nyr. 8: 46); 1885 *eszcájg* (NSz.); NYJ. *eccajg, ecciágos* (ÚMTsz.); *ekcájg* (Nyr. 30: 389) **J:** 'evőeszköz(ök) | Eßbesteck'

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Eßzeug* 'evőeszköz' [< ném. *Eß-* 'evésre való, evéshez használt' + *Zeug* 'eszköz']. (△) A változatok elsősorban hasonulással keletkeztek. (⊖) Az étkezéshez szolgáló eszközök mai köznyelvi megnevezése, az *evőeszköz* (1838: NSz.) tükörfordítás az osztrák szó (↑) alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *cajg, jászol, mitesszer*

eszencia A: 1707 k. *essentiajat* (TESz.); 1783 *essentzia* (ItK. 88: 346); 1789 *esszentiákkal* (MNY. 65: 234); 1807 *Eszentzia* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 1. 1707 k. 'egy fajta aszúbor | Art Ausbruchwein' (↑); 2. 1752 'lényeg | Wesen' (NSz.); 3. 1766 'növényi v. állati anyagokból nyert tömény kivonat | Essenz als konzentrierte Lösung' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (e.), (h.) *essentia* 'vminek a lényege' [< lat. *esse* 'van, létezik'; vö. még gör. *οὐσία* 'lét, létezés; lényeg; valóság']. (≈) Megfelelői: ném. *Essenz*; ang. *essence*; fr. *essence*; stb.: 'lényeg; koncentrátum', a franciában 'benzin' is. (△) A korábbi változatok szó belseji *s*-es ejtéséhez vö. →*mise*, →*passió* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*asszisztál*, →*komisszió* stb. Ma csak a 3. jelentésben ismert általánosan. A 2. jelentés főleg a szó belseji *ssz*-es változathoz kapcsolódik. (⊖) A (N.) *eszenc, esenc* 'ecetesszencia; gyári ecet' (1887: Nyr. 16: 431) a németből származik.

📖 EtSz.; TESz.; MNY. 71: 307; EWUng. • Vö. *interes, klassz, matt², mise, potetnát, reprezentál*

eszeveszett A: 1456 k. *ezeuezet* (SermDom. 2: 27) **J:** 'őrült | verrückt' #

■ Összetett szó. | ☐ Az →ész 'értelem, szellemi képesség' E/3. személyű -e birtokos személyjeles *esze* alakjának és a →vész ige *veszett* befejezett melléknévi igenevének alanyos alárendelő összetétele. Ez különféle szó szerkezetek alapján jöhetett létre; vö. *elvész az esze* 'megőrül' (1519: JordK. 749); *esze vész* 'ua.' (1557: MNy. 67: 489); stb. ☐ Azonos alapszavakból keletkezett rokon értelmű szavak: *észveszéssel* 'örülten' (1527: ÉrdyK. 298); *észvesztő* 'örült' (1541: Sylvester: ÚT. 2: 95). Egyéb, hasonló szerkezetű és jelentésű megnevezések: *fejefordult* 'esztelen' (1617: NySz.); *eszeficamodott* 'bolond' (1750: NySz.); stb.

📖 Klemm: TMondt. 399; NytudÉrt. 46: 68; TESz.; EWUng. • Vö. *ész, vész*

eszik [2/2] **A:** 1138/ ? *Etes* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 131); 12. sz. vége/ *emdul* (HB.); 12. sz. vége/ *eneýc* [▽]; *avec* [▽] (HB.); 1372 u./ *egyewnk, eztek, ewnek* (JókK. 99, 30, 91); 1416 u./¹ *mègènnè, ottèm* (BécsiK. 99, 80); 1416 u./² *èièndp* [sz.] (MünchK. 88rb); 1526 *Éezem* (SzékK. 74); 1527 *Itel* [sz.] (Heyden: Puerilium 58); 1541 *úttúnk* (NySz.); 1864 *Meges* (CzF. 2: 451) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'táplálkozás végett' vmit a szájába vesz, majd rendszerint megrág és lenyel | *essen* # (↑); 2. 1416 u./² 'felemészt, felél | *aufzehren*' (MünchK. 26vb); 3. 1416 u./² 'emészt (átvitt értelemben), gyötör; elemészt, elpusztít | (an jmdm od. etw) zehren; zerfressen' (MünchK. 86va); 4. 1864 'csíp, éget | *beißen, brennen*' (CzF. 2: 451) **Sz:** **ét** 1138/ [? szN.] <FN> (↑); 1372 u./ *etet* <FN> 'evés, étkezés | *Speisen*' (JókK. 92) | **étek** 1211 ? *Etcu* [szN.] (PRT. 10: 506); 1372 u./ *etkett* 'ennivaló, étel | *Speise*' (JókK. 103) | **etet, étet** 13. sz. eleje/ *etety* 'enni ad, táplál | jmdm zu essen geben, füttern' (KT.); 1470 'megmérgez; megbabonázó szert v. orvosságot ad be | *vergiften; (Arznei) eingeben*' (SermDom. 2: 252); 1577 k. '(vegyi anyaggal) marat | *ätzen*' (NyIrK. 25: 174) | **étkes** 1340 *Ethkes* [szN.] (MNy. 63: 366); 1560 k. *etkes* 'ételt tartó, hordozó, étkezéshez használatos | *Speise enthaltend, zum Speisen gebräuchlich*' (GyöngySzt. 4609.); 1592 'jó étvágyú | *eßlustig*' (Cisio L4b) | **étel** 1372 u./ *etelnek* 'evés, étkezés | *Speisen*' (JókK. 84); 1474 'elkészített' ennivaló, eledel | *Speise, Proviant*' (BirkK. 2) | **ejette** 1416 u./² *eytettè* <HAT-I IGENÉV> 'evés közben, ételt fogyasztva | *während des Essens, essend* (als Adv.)' (MünchK. 15ra) | **evés** 1416 u./³ *megh ewese* (AporK. 125) | **etetés, étetés** 1470 *ethetes* (SermDom. 2: 252) | **eddegél** 1481 e. *edegel* (WolfGl. 99.) | **étlen** 1519 k. *etlen* 'evés nélkül; éhgyomorral | *ohne Essen; auf nüchternen Magen*' (DebrK. 185) | **étkezik** 1533 *Etkezni* [sz.] (Murm. 2079.) | **ét** 1577 *megethni* [sz.]; *etó* [sz.] <IGE> 'megmérgez, tönkretesz | *vergiften*' (KolGl.) | **ehető** 1585 *Meg eheto* (Cal. 373) | **ehetetlen, éhetetlen** 1754 *éhetetlenséget* [sz.] 'étvágytalan | *appetitlos*' (NSz.); 1838 *Ehetetlen* 'meg nem eheto | *ungenießbar*' (Tzs.) | **eszeget** 1792 *Efzegetni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) | **étkező** 1845 *étkező* <FOLY MN-I IGENÉV> (Nsz.); 1898 'helyiség, amelyben étkeznek; kávéház | *Speisesaal; Kantine*' (NSz.) | **étkezde** 1867 *étkezdejébe* (BpKözlöny 1867. aug. 14.: 1419) | **evészet** 1912 *evészet* (VásárhRU. 1909. aug. 21.: 1) **R:** **ehetnék** [birtokos személyjellel] 1790 *ehetnékje* 'éhség; étvágy | *Hunger; Appetit*' (Nsz.)

■ Örökség, finnugor kori tő magyar képzéssel. | ☐ A tőhöz vö. vog. (T.) *tī-, tāj-*; osztj. (V.), (O.) *li-*; zürj. (Sz.), (P.) *soj-*; votj. (Sz.) *ši-, šiā-*; md. (E.), (M.) *seve-*; finn *syö-*: 'eszik'; a mordvinban 'elfogyaszt, megesz' [fgr. **seþe-* vagy **seþe-*: 'eszik']. ☐ Megfelelője: juk. *låg-* 'ua.'. ☐ A hangtanhoz vö. →*epe*, ill. →*szik*, →*lő*. Az *eszik* alak -sz gyakorító képzővel jött létre, egyes ragozott és képzett alakban (vö. *ettem, etet* stb.) azonban megőrződött az eredeti *ē*-s változat. A töváltozatok már a magyarban keletkeztek. A konkrét > elvont irányú jelentésváltozáshoz vö. ném. *fressen* 'eszik, zabál; mar, koptat'; or. *ecmь* 'eszik': *едкуи* 'maró, csípős'; stb. Az *ét* főnév összetett szók előtagjaként a nyelvújítás korában került át a nyelvjárásokból a köznyelvbe; vö. →*ét*. Az elavult *étkezik* igét a nyelvújítás elevenítette fel, az *étkezde* nyelvújítási szó. ☐ Idetartozik: *ennivaló* 'élelmiszer' (1506: WinklK. 58v), amely szófajváltással keletkezett összetétel az *enni* főnévi igenéből és a →*való*-ból.

EtSz.; MSzFE.; TESz.; Bárczi: HBEI. 84, 100; EWUng. • Vö. *éh, emészt, ét-, évődik, gulyás*

eszkába × **A:** 1348 *Scaba* (OkISzPótl.); 1587 *izkaba* (OkISz.); 1619 *eszkabak* (EWUng.); 1644 *Eßkapak* (MNY. 80: 123); 1698 *szkábás* [sz.] (MNY. 36: 306); 1739 *eszkabát* (MNY. 80: 123); 1767 *Eßkába* (Pápai Páriz–Bod: Dict. 403); 1880 *Észkába* (Nyr. 9: 144) **J:** 1. 1348 'ruha díszítésére, teknő foltozására stb. használatos' fémlemez | Metallplatte 'zum Besetzen von Kleidern, zum Flickern von Trögen usw.' (↑); 2. 1494 'vaskapocs | Eisenklammer' (OkISz.) **Sz:** ~z 1619 *szkabattattam* megh 'foglalóvassal megerősít | mit Eisenklammer festigen' (EWUng.) | ~l [főleg össze~] 1773 *Izkabalasaért* [sz.] 'teknőt' foltoz, javít | flicken 'Trog' (MNY. 60: 226); 1851 'tákol, fabrikál | zurechtbasteln' (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szbhv. *skoba* 'vaskapocs; retesz'; szlk. *skoba* 'vaskapocs'; or. *скоба* 'ua.; fogantyú', (R.) 'ajtókopogtató; zárójel 'írásjel'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *skabhnāti* 'megerősít, támaszt'; norv. *hempa* 'pánt, kampó'; stb.]. (△) A 2. jelentés az eredeti. (⊙) Az *eszkából* származék a bizalmas köznyelvi használatban is él.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 168; TESz.; EWUng.

eszkimó **A:** 1780 *Efzkimóknak* (MNY. 69: 498); 1802 *Eskimosok* (NSz.) **J:** <FN> 1780 'eszkimó ember | Eskimo' # (↑) | <MN> 1802 'az eszkimókkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | eskimoisch' # (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Eskimo, Eskimos* [többes szám]; ang. *Eskimo*; dán *eskimo*; fr. *Esquimau*; stb.: 'eszkimó ember'. A dánból terjedt el [< algonkin *eskimantsic, ashkimeq* 'nyershúsevő']. (⇒) A magyarba elsősorban a német közvetítéssel került át. A (R.) *eszkimósz* a német többes számú alakra megy vissza.

TESz.; EWUng.

eszköz **A:** 1395 k. ham *ez kez* (BesztSzj. 774.); 1405 k. ham *ezkuz* (SchlSzj. 1336.); 1479 zeker *ezkewz* (NyírkGl.); 1592 *őszkeszi* (NySz.) **J:** 1. 1395 k. 'olyan tárgy, amely bizonyos tevékenység elvégzését lehetővé teszi, meggyorsítja | Werkzeug, Gerät' # (↑); 2. 1627 'az a mód, módszer, amellyel vki célhoz akar érni | Mittel' # (NySz.) **Sz:** ~öl 1774 *Eszközlő* [sz.] 'csinál, tesz | machen' (HOkISzj. 33); 1791 [sz.] 'végrehajt, kivitelez | ausführen, tun' (MNY. 9: 89)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 2. jelentés metafora. (↻) Az 1380 k. *escūs* (KönSzj. 28.) az *eszes* (→ész) adata.

EtSz.; TESz.; EWUng.

észlel **A:** 1792 *Észlel* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'érzékel, észrevesz, megfigyel | wahrnehmen, beobachten' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) Az →ész-ből jött létre -lel műveltető képzővel, a *bízal* (→bízik), *érlél* (→érik) stb. analógiájára. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

TESz. ész a.; EWUng. • Vö. ész

eszme → *eszmél*

eszmél A: 1372 u./ ew *nezmelleffegnek* [sz.] (JókK. 115); 1604 *efzmelem* (Szenczi Molnár: Dict. *Apprétió* a.); 1750–1771 *ésmélkedik* [sz.] (NySz.) J: 1. 1372 u./ 'vél; ért | meinen; verstehen' (↑); 2. 1621 'ocsúdik, öntudata működni kezd; elgondolkodva rádöbben vmire | zur Besinnung kommen; einer Sache bewußt werden' # (MNy. 79: 125); 3. 1811 'emlékezik | sich erinnern' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) Sz: ~**és** 1372 u./ [sz.] (↑) | ~**kedik** 1695/ *Fel-eszmélkedik* (NySz.) | ~**et** 1783 *eszmélet* (Szily: NyÚSz. 82) | ~**etlen** 1799 *efzméletlen* 'PARTIKULA' 'eszméletét veszítve, öntudatlan állapotban | unbewusst' (Nsz.)

eszme A: 1815 *eszme* (Szily: NyÚSz.) J: 1. 1815 '(ön)tudat | Bewußtsein' (↑); 2. 1834 'elmésség, tréfa | Witz, Spaß' (Kunoss: Szóf.); 3. 1839 'jelenségről, célról alkotott fogalom, idea, gondolat | Idee' # (NSz.) Sz: ~**i** 1835 *eszmei* (Nsz.) | ~**iség** 1839 *eszmeiség* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, az **eszmél** származékszó. | (△) Az →*ész* szó *esz* változatából jött létre -*m* mozzanatos képzővel és -*l* gyakorító képzővel; vö. *becsmél* (→*becs*), *kegymél* 'kényeztet, babusgat' (< *kegy* → *kegyelem*).

■ Az **eszme** elvonás. | (△) Az *eszmél*-ből keletkezett a nyelvújítás korában.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ész*, *rögeszme*

eszmény A: 1812 *eszmény* (Szily: NyÚSz.); 1831 *Eszményi* [sz.] (Szily: NyÚSz.) J: 1. 1812 'axióma | Axiom' (↑); 2. 1829 'magánvaló | Ding an sich' (↑); 3. 1836–1841/ 'elgondolt v. létező mintakép, példakép, ideál | Ideal' (NSz.) Sz: ~**ít** 1840 *eszményítés* [sz.] (MTTÉvk.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (△) Az →*ész* szó *esz* változatából jött létre a -*mény* deverbális névszóképzővel, amelyet bizonyos deverbális származékszavak mintájára használtak; vö. *előzmény* (→*előtt*), *eredmény* (→*ereget*) stb. Az *é* > *e* rövidülés az *ész* különböző származékainak (*eszes*, *eszel* stb.) analógiás hatására ment végbe. Ma csak a 3. jelentésben használatos. (⌘) Nyelvújítási alkotás.

EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ész*

eszperantó A: 1893 *Esperanto* (Nsz.); 1907 *Esperantóról* (BpSzemle 132: 215); 1912 *Esperanto* (RévaiLex.) J: 'több nyelv szavaiból összeállított, elterjedt mesterséges nyelv | Esperanto'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Esperanto*; ang. *Esperanto*; fr. *espéranto*; le. *esperanto*; stb.: 'eszperantó'. Az elnevezés az eszperantót 1887-ben megalkotó L. Zamenhof 1859–1917 lengyel orvosnak az írói álnevére (*Esperanto* 'reménykedő ember', magában az eszperantóban) megy vissza. (⇒△) Az átadó nyelv tisztázatlan.

TESz.; EWUng. • Vö. *szepelkedik*

eszpresszó A: 1924 *espresson* (PestiH. 1924. dec. 7.: 38); 1924 *espresso-t* (PNapló 1924. júl. 28.: 5); 1927 *Espressóban* (EstiK. 1927. febr. 10.: 9); 1940 *espresso* (Msn. 9: 84); 1951 *eszpresszó* (Nyr. 75: 208) J: 'géppel főzött feketekávét stb. árusító kisebb vendéglátó üzem | Espresso (Lokal)'

presszó A: 1947/ *presszóban* (NSz.) J: 'géppel főzött feketekávét stb. árusító kisebb vendéglátó üzem | Espresso (Lokal)' # – De vö. 1939 *espresso* (Nsz.)

■ A szócsalád alapja, az **eszpresszó** német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném. (au.) *Espresso* 'vendéglő; kávé' [< ol. *espresso* 'eszpresszókávé']. (⇒△) A *presszó* játszi szórövidüléssel keletkezett az *eszpresszó*-ból.

észrevesz **A:** 1683 *vőtte észre* (SzT.); 1700 *észre veszi* (NSz.) **J:** 1. 1683 'megpillant | erblicken' # (↑); 2. [*~i magát*] 1700 'észbe kap, ráeszmél | sich plötzlich eines Besseren besinnen' # (↑); 3. 1720 k. 'észlel; felismer | wahrnehmen; erkennen' (NSz.) **Sz:** **észrevétel** 1755 *észre-vételével* (NSz.) | **észrevétlen** 1780 k. *Észrevétlen* (Szily: NyÚSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ Az →ész szó -re szublatívuszragos alakjának + a →vesz igének határozós alárendelő összetétele. ⊖ Hasonló jellegű és szemléletű szerkezetek: 1372 u./ *vewue ezebe* 'észrevesz' (JókK. 9), 'megfigyel, megjegyez vmit' (1519: JordK. 369); *eszébe szedi magát* 'észbe kap' (1536: Pesti: Fab. 78); (N.) *észhez kap* 'hirtelen észrevesz' (MTsz.); stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *ész, vesz*

esszé **A:** 1831/ *Essayt* (NSz.); 1880 *esszé* (MagyLex. 7: 150) **J:** 'művészi formában írt tanulmány | Essay'

esszéista **A:** 1865 *esszéista* (Nsz.); 1880 *essayistáknak* (MagyLex. 7: 151); 1932 *esszéista* (Sauvageot: FrMSz. *essayste* a.) **J:** 'esszéíró | Essayist'

■ Nemzetközi szók. | ⊕ Ném. *Essay*; ang. *essay*; fr. *essai*; stb.: 'esszé'; – a franciában keletkezett [jelentésselkülönülés a fr. *essai* 'kísérlet, próba' szóból < lat. *exagium* 'megmérés; súly'] | ném. *Essayist*; ang. *essayist*; fr. *essayiste*; stb.: 'esszéíró'. Irodalomtudományi szakszóvá M. E. de Montaigne francia humanista *Essais* 1580, ill. F. Bacon angol filozófus *Essays* 1597 című műve alapján vált. Az angolból terjedt el. ⊕ A magyarba német és francia közvetítéssel kerültek át; az *esszéista* latinosított végződésű.

TESz.; EWUng. • Vö. *ágál*

esszéista → *esszé*

észt **A:** 1783 *Efzt* (Molnár J.: MKönyvHáz 2: 16); 1867 *észt* (NyK. 6: 312) **J:** <MN> 1783 'észtekből álló, velük kapcsolatos | estnisch' (↑) | <FN> 1805 'észt ember | Este' (Nsz.)

■ Német jövevényszó. | ⊕ Ném. *Este* 'észt ember' [valószínűleg germán eredetű; vö. óész. germ. *Eistir*; ang. (óang.) *Estum* [többes számú részeshatározói eset]: 'a Baltikum lakói']. Az észtek germán eredetű megnevezése először latin forrásokban bukkant fel Tacitus és Jordanes műveiben; vö. lat. *Aestii* [többes szám], *Aesti* [többes szám] 'ua.'. ⊕ Megfelelői: ang. *Estonian*; fr. *esthonien*; or. *эстоней*; stb.: 'észt'. ⊕ Az *észt* alakhoz vö. →*brit*, →*finn* stb.

Zsirai: FgrRok. 448; TESz.; EWUng.

esztena × **A:** 1583 *eztenát* (HoklSzej. 33); 1586 *eszténahely* (MNY. 61: 485); 1637 *szтина* (Bakos F.: REL. 212); 1640 *sztena* (Bakos F.: REL. 212); 1640 *Iztina* (SzT.); 1761 *esztina* (SzT.); 1875 *eszténa*-fejéskor (Nyr. 4: 235) **J:** 1. 1583 'juhkarám | Schafhürde' (↑); 2. 1679 'juhászkunyhó | Schäferhütte' (Pápai Páriz–Bod: Dict.)

■ Román jövevényszó. | ⊕ Rom. *stână*, [végartikulussal] *stâna* 'pásztorszállás juhakollal' [talán szláv eredetű; vö. blg. *стан* 'tábor'; szbhv. *stan* 'szállás, lakás; pásztorkunyhó'; stb.]. ⊕ A rom. *â* > m. *i, ě* megfelelés hanghelyettesítés eredménye; a szóvégi *a*-hoz vö. →*áfonya*, →*cimbora* stb. Az *esztena* alak a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkezett.

Erdélyi, főleg székely nyelvjárási szó. (↺) Nem tartozik ide: 1288 *Zthana* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 348), amely egy szláv helynévre megy vissza.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 823; TESz.; Bakos F.: REL. 212; EWUng.

esztendő [6] **A:** 1372 u./ *eftendewben*[t], *ketesztendeyg* (JókK. 14, 3); 1416 u./¹ *èztèndø* (BécsiK. 295); 1504 *eztendvben* (Századok 6: 478); 1533 *Eztend* (Murm. 72.); 1548 *iftendeybe* (SzZsolt. a címlap hátoldalán); 1552 *efzténdõ* (Heltai: Dial. A2a); 1559 *őfztendõ* *ŷ*zamlalasba (Székely I.: Krón. 27b); 1863 *esztendős* [sz.] (Kriza [szerk.] Vadr. 444) **J:** 1. 1372 u./ 'év | Jahr' # (↑); 2. [jelzői értékben] 1508 'a következő évi (ugyanezen nap) | derselbe Tag, am selben Tag des nächsten Jahres' (NádK. 666); 3. 1531 'idő | Zeit' (NyK. 3: 337); 4. 1585 'ez az év | dieses Jahr' (SzT.) **Sz:** **esztendei** 1416 u./¹ *èztèndèy* (BécsiK. 254) | ~s 1425 *Ezthendews* [SZN.] (Oklsz.)

■ Összetett szó. | (△) A (R.) *ezten* (→*ez*¹) + →*idő* jelzős alárendelő összetétele. Az összetétel a harmadik nyílt szótagban bekövetkezett hangzókieséssel keletkezett. A szó eredeti jelentése 'az idő folyása addig, ameddig ismét ez a mostani időpont tér vissza, pl. egy év múltán' lehetett. Az *ezten* hasonló jelentése figyelhető meg a *harmad ezten csütörtökig* 'a mostanitól számított harmadik csütörtökig' (1527: SzT.) szó szerkezetben is.

Horger: MSzav. 48; EtSz.; TESz.; NytudÉrt. 92: 50; MNy. 75: 470; EWUng. • Vö. *-beli*, *ez*¹, *idő*

esztendőbeli → *-beli*

eszterág † **A:** 1329/ *Straak* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 301); 1359 *Istrog* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 51); 1369 *Eztrak* [HN.] (Oklsz.); 1395 k. *ŷtrak* (BesztSzj. 1167.); 1405 k. *ŷtrag* (SchlSzj. 1752.); 1467 *Ezteragh* [SZN.] (Oklsz.); 1566 *esztarag* (Heltai: Fab. 65) **J:** 'gólya | Storch (Ciconia)'

■ Valószínűleg szláv, esetleg déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *уѣрк*; szbhv. *štrk*, (Kaj) *štrok*; szln. *štrk*: 'gólya'; – óe. szl. *strǫkъ* 'hattyú'; or. (R.) *cmьркъ* 'gólya', (N.) *cmepк* 'fehér daru' [valószínűleg indoeurópai eredetű; vö. ném. (ófn.) *stora* 'gólya'; lett *stirka* 'hosszú lábú lény'; stb.]. (△) E származtatásnak az a nehézsége, hogy a szótagalkotó szláv *r* helyén jelentkező m. *ra* példa nélkül áll a szláv jövevényszók között. (△) Németből való származtatása hangtani okokból téves.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 633; TESz.; ABpL. 19: 146; EWUng.

eszterga → *esztergár*

esztergályos → *esztergár*

esztergályoz → *esztergár*

esztergár × A: 1243 *vzturgar* (Oklsz.); 1392 *Oztorgar* [SZN.] (ZsigmOkl. 1: 268); 1405 *Eztergar* [SZN.] (Oklsz.); 1493 k. *Istergary* [sz.] (FestK. 171); 1585 k. *ezterghár* (Gl.); 1765 *esztergálban* (MNY. 60: 226); 1794 *esztergájban* (NSz.); 1805 *esztërgály* (NSz.) J: 1. 1243 'forgácsoló szerszámmal famegmunkálást stb. végző iparos | Drechsler' (↑); 2. 1577 'esztergakés | Drehmeißel' (KolGl.); 3. 1591 'esztergapad | Drehbank' (NySz.) Sz: **esztergál**, ~ol 1595 *Iztergalni* [sz.] 'esztergályoz, farag | drehen, drechseln' (Ver. 107.); 1604 *Eßtergároloc* 'ua.' (Szenczi Molnár: Dict.)

esztergályos A: 1435 *Ezthergarus* [SZN.] (MNY. 67: 234); 1492 *Ezthergaros* [SZN.] (Oklsz.); 1533 *estergarus* (Murm. 2420.); 1550 *Izthorgalyos* [SZN.] (MNY. 25: 235); 1567 *Eztergalyosokath* (NytudÉrt. 25: 76); 1756 *Esztergallyos* (SzT.); 1800 *Esztergályosnak* (MNY. 68: 338); 1805 *esztërgályos* (NSz.); 1844 *Esztergajos* [SZN.] (SzT.); NYJ. *isztërgálos* (ÚMTsz.) J: 'forgácsoló szerszámmal famegmunkálást stb. végző iparos | Drechsler' #

esztergályoz A: 1585 *Meg iztergarozom* (Cal. 1074); 1645 *esztergaroztatott* [sz.] (NySz.); 1793 *esztergályozott* [sz.] (NSz.); 1829 *esztergálozok* (NSz.) J: 'esztergál | drechseln'

eszterga A: 1585 *Iztergaba* (Cal. 1073); 1604 *Eßztergavás* (Szenczi Molnár: Dict. *Tórnium* a.) J: 'esztergapad | Drehbank'

■ A szócsalád alapja, az **esztergár** szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *cmprzap* 'esztergályos'; szbhv. *strugar* 'ua.'; szln. *strugar* 'ua.'; szlk. (R.) *struhár* 'ua.'; fafaragó' [< szláv **strugъ* 'faragókés; gyalu']. (⇒) A szó feltehetőleg a pannóniai szlávból került a magyarba. (△) A szóvégi *-l*-es és *-ly*-os változatok elhasonulással és palatalizálódással jöttek létre. A 2. és 3. jelentés metonímia, esetleg a köznyelvben is elterjedt *esztergál* származék közvetítésével.

■ Az **esztergályos** származékszó. | (△) Az *esztergár*-ból keletkezett az *-s* foglalkozásnévképzővel; vö. →*kocsmáros*, →*mészáros* stb.

■ Az **esztergályoz** származékszó. | (△) Az *esztergár*--ból keletkezett *-z* igeképzővel.

■ Az **eszterga** elvonás eredménye. | (△) Az *esztergál*--ból, az *esztergár* származékából (↑) keletkezett. A szó ma leginkább az *esztergapad* 'forgácsoló szerszámgép' (1879: Nszt.) összetételben fordul elő.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 169; TESz.; EWUng.

eszterhéj × A: 1405 k. *ezterha* (SchlSzj. 1096.); 1449 *Zerhas* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1582 *eszter heiaban* (NySz.); 1585 *Iztorha* (Cal. 1006); 1637 *Esztrehban* (MNY. 25: 116); 1649 *eszterhajra* (MGSz. 12: 296–297); 1666 *esztërhájában* (NySz.); 1718 *Esztréjébül* (MNY. 75: 378); 1737 *Eszterja* (MNY. 53: 515); 1792 *efzterje* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1792 *Öfztör-héj* (Baróti Szabó: KisdédSz. *Öfztör* a.); 1805 *esztërha* (NSz.); 1838–1845 *Eszterő* (MNYTK. 107: 19); 1841 *oszré* (MTsz.); NYJ. *asztri*, *sztréha* (ÚMTsz.); *esztërha*, *usztorja* (MTsz.); *üsztörgye* (Nyatl. *eresz* a.) J: 1. 1405 k. 'eresz; kiugró (elő)tető | Dachtraufe; Vordach' (↑), 1416 u.³ 'ua.' (AporK. 53); 2. 1533 'szalmából v. nádból készült háztető | Stroh- od. Schilfdach' (Murm. 1768.); 3. 1876 'ereszalja | Regenschatten unter der Dachtraufe' (Nyr. 5: 473)

■ Szláv, valószínűleg déli szláv jövevényszó. | (≡) Blg. *cmpraxa* 'eresz; tető; hajlék'; szbhv. *streha* 'eresz', (Kaj) 'tető'; szln. *streha* 'ua.'; fedél; hajlék', (V.) *sztréja* 'tető'; – óe. szl. *strécha* 'ua.'; szlk. *strecha* 'ua.'; hajlék'; or. *cmpepa* 'eresz; tető <parasztházon>'; [? < szláv **stroj*- 'épít']. (≈) Megfelelői: újbör. *ἀστροάχα* 'gerendavéges eresz'; albán *stretchë* 'párkány; hajlék' stb. (△) Az alakváltozatok kialakulásában nagy szerepet játszott a szó eleji mássalhangzó-torlódás kétféle módon való feloldása (az *eszterha*, ill. *szerha* típusú változatokban), a népetimológia (a →*haj*¹, →*héj*¹ hatására) és a rövidülés (az *esztre* típusú változatokban). A 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján.

EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 169; TESz.; EWUng.

esztéta → *esztétika*

esztétika **A:** 1787 *Aesthetica* (Nsz.); 1796 *Észthetikának* (NSz.); 1850/ *esztétikát* (NSz.) **J:** 'a művészet és a művészi alkotások elmélete mint a filozófia ága | Ästhetik'

esztétikus **A:** 1792 *Aesthetikusok* (Nsz.); 1810 *Esztétikus* (NSz.); 1850/ *esztétikust* (NSz.) **J:** <FN> 1792 'esztéta | Ästhet' (↑) | <MN> 1803/ 'az esztétikát illető, vele kapcsolatos | ästhetisch' (NSz.)

esztéta **A:** 1902 *eszthéták* (Nsz.); 1932 *esztéta* (Sauvageot: FrMSz. *esthète* a.) **J:** 'az esztétika szaktudósa | Ästhe'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *Ästhetik*; ang. *aesthetics* [többes szám]; fr. *esthétique*; stb.: 'esztétika'; – vö. még lat. (tud.) *Aesthetica* 'Esztétika <könyvcím>' | ném. *ästhetisch*; ang. *aesthetic*; fr. *esthétique*; stb.: 'esztétikus'; – vö. még gör. *αἰσθητικός* 'észlelő, érzékelő' | ném. *Ästhet*; fr. *esthète*; sp. *esteta*; stb.: 'esztéta'; – vö. még gör. *αἰσθητής* 'észlelő, érzékelő ember'. Mindkét görög szó alapja a gör. *αἰσθάνομαι* 'észlel, érzékel' ige. (⇒Δ) A magyarba főleg német közvetítéssel kerültek át, latinositott végződéssel.

📖 TESz.; EWUng.

esztétikus → *esztétika*

esztováta × **A:** 1561 *Eztwatha* gombolyto fa (Oklsz. *osztováta* a.); 1645 *osztovatatt* (Hoklszj. 109); 1666 *esztováta* (NySz. *osztováta* a.); 1673 *szovata* (MNY. 80: 124); 1716 *esztvátájában*, *Eszvéta* (MNY. 75: 378); 1758 *esztévata* (Hoklszj. 109); 1778 *Osztovát* (MNY. 6: 86); 1816/ *Iszvata* (Kassai: Bef. 307); 1874 *észtováta* (Nyr. 3: 326) **J:** 'szövőszék | Webstuhl'

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | (≡) Szbhv. *statva*, (N.) *stàtiva* 'az álló szövőszék két magas karja közül vmelyik', (N.) *stàtive* [többes szám] 'szövőszék'; szln. (N.) *stàtva*, *stàtiva* 'ua.' [vö. szbhv. *stati*, ill. szln. *stati* 'vhova áll'; stb.]. Vö. még cseh (N.), (R.) *stativo* 'állvány <a szövőszéké is>; szövőszék'; ukr. (N.) *cmamùba* 'a szövőszék két talpa közül vmelyik'; stb. (Δ) A változatok kialakulásában a hangátvetés és a szó eleji mássalhangzó-torlódás különféle feloldása játszott szerepet. Az *osztovát* változathoz vö. → *beszéd*, → *kolbász* stb. (◊) Azonos etimonra megy vissza a *szátva* ~ *szátyva* (> *szágyfa*) 'szövőszék' (1778: OklszPótl. *szátyva* a.), 'vetelő' (1803: NSz.); szóföldrajza alapján a szlovákból származhat; a szlovákban nem adatolt szó valamikori meglétére és hangalakjára a cseh megfelelőből (↑) lehet következtetni.

📖 MNY. 8: 11; EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 171; TESz.; EWUng. • Vö. *zászló*

esztrenga × **A:** 1546 *efstrangara* (NyK. 74: 335); 1554 *Ztronga* (Oklsz.); 1573 *Stringaba* (SzT. *sztronga* a.); 1586 *eszterengán* (MGsz. 6: 303); 1586 *esztrengán* (MNY. 61: 485); 1594 *Ztrunga* penzt (Eckhardt: Tel. 135); 1594 *sztrenga* Barannak (SzT. *sztrongabárány* a.); 1620 *Istrangakor* (MNY. 80: 124); 1648 *osztzronga* (Takáts: Rajzok 2: 307); 1778 *isztringájába* (MNY. 70: 97); 1805 *észtrënga* (NSz.); NYJ. *öszringa* (TESz.) **J:** 1. 1546 'bekerített juhfejhely | Schafmelkhof' (↑); 2. 1554 'elszámolás a juhokkal; juhadó neme | Abrechnung mit den Schafen; Art Schafsteuer' (↑); 3. 1567 'az első próbafejés ideje az adókulcs megállapításához | Zeitpunkt des ersten Melkens zur Festlegung des Steuerschlüssels' (Oklsz.); 4. 1595 'juhfejő rekesz a karámban | Verschlag zum Melken in der Schafhürde' (ÚSzOk. 2: 209)

■ Román jövevényszó, szlovák közvetítéssel is. | (≡) Rom. *strunga*, [végartikulussal] *strunga* 'juhkarám; fejőrekesz a karámban'; – vö. még szlk. *strunga* 'juhkarám sövénye, juhfejőhely'. A románban tisztázatlan eredetű. A vlach pásztortermínológia elemeként terjedt el. (≈) Megfelelői: újjör. *στρογγα* 'juhkarám'; ukr. (N.) *супінка* 'juhfejőhely'; stb. (△) Egyes alakváltozatok többszörös átvételre utalnak. Az alakváltozatok a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával és hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek. A szlovégi *a*-hoz (a románból való átvétel esetén) vö. →*áfonya*, →*cimbora* stb. A 2. és 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján.

📖 EtSz.; Kniezsa: SzlJsz. 172; TESz.; EWUng.

ét-

~**kedv** Δ **A:** 1800 *étkedv* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'étvágy | Appetit' | ~**vágy** **A:** 1813 *étvágy* (Nsz.) **J:** 'a szervezet vágya, ingere az evésre | Appetit' # **Sz:** ~**talan** 1843 *étvágytalan* [sz.] (Nsz.) | ~**lap** **A:** 1828 *Étlapot* (Nsz.) **J:** '(éttermi) menükártya | Speisekarte' # | ILYENÉK MÉG: ~**terem** 'étkezésre berendezett vendéglátóhely | Speisesaal' (1818 k.: Nsz.); ~**rend** 'menü, fogás, ételsor | Speisefolge' (1836: Nsz.)

■ Tükörfordítások előtagja, azonos az **ét** (→*eszik*) főnévvel. | (△) A tükörfordítások német mintára alkotott összetett szók; vö. ném. *Eßlust* 'étvágy', *Speisekarte* 'étlap', *Speisesaal* 'étterem' stb. A (R.) *ét* főnevet vagy a nyelvújítás elevenítette fel, vagy újabb elvonással keletkezett az *étel* (→*eszik*) főnévből. – Utótagok a magyarban (címszavak kivételével): *vágy* (→*vágyik*).

📖 TESz. *étvágy* a.; EWUng. • Vö. *eszik, kedv, lap, vágyik*

éter **A:** 1757 *Aetherrel* (MNY. 64: 352); 1780 *étheres* [sz.] (Nsz.); 1869 *éterparányok* (Nsz.) **J:** 1. 1757 'az a régebben feltett igen finom anyag, amely a világűrt kitölti | den Weltraum erfüllender hypothetischer feinsten Stoff' (↑); 2. 1780 'egy fajta narkotikum, altatószer | Art Narkosemittel' (↑); 3. 1793 'a felső levegőréteg; égboltozat | die oberste Luftschicht; Himmelsgebölbe' (Nsz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *aether* 'a légkör legfelső rétege; levegő', (h.) 'levegő; ég <elvont értelemben is>', (tud.) 'egy fajta bódítószert' [< gör. *αἰθήρ* 'legfelső, finom, tiszta levegőréteg']. (≈) Megfelelői: ném. *Äther*; fr. *éther*; stb.: 'éter'. Kémiai szakszóként való felhasználása azon alapul, hogy az éternek nevezett folyadék átlátszó, víztiszta anyag. (△) 1. és 3. jelentésében a választékos nyelvhasználat szava.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *etióp*

etika **A:** 1623 *Ethicát* (MNY. 64: 352); 1750 *ethika* (Farkas: GLEI.); 1795/ *Étikával* (I.OK. 30: 257) **J:** 1. 1623 'erkölcsstan; erkölcsi szabály | Sittenlehre; sittliches Gebot' (↑); 2. 1894 'magatartás, viselkedés | sittliches Verhalten' (PallasLex.) **Sz:** ~**i** 1865–1870/ *ethikailag* (Nsz.)

etikus **A:** 1793 *Ethicusfok* (Nsz.); 1865 *ethikus* (Babos: KözhSzt.); 1926 *Etikus* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** <FN> 1793 'erkölcsstannal foglalkozó v. az erkölcsi normákat előtérbe helyező személy | Ethiker' (↑) | <MN> 1. 1837 'az erkölcsstant illető, azzal kapcsolatos | die Ethik betreffend' (Nsz.); 2. 1908 'erkölcsileg helyes | sittlich gut' (Ujság 1908. jan. 11.: 10)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *ethica* 'etika, erkölcsstan' [< gör. *ἠθικά* 'ua.']. | lat. *ethicus* 'etikus' [< gör. *ἠθικός* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Ethik, ethisch*; fr. *étique*; stb.: 'etika', 'etikus'. (⊙) Filozófiai szakszó.

📖 TESz.; EWUng.

etikett A: 1787 *Etiquette* (Nsz.); 1789 *étiquette* (MNy. 5: 449); 1790 *Etiquette* (NSz.); 1796 *Etiquette* (NSz.); 1804 *etikéhez* (NSz.); 1807/ *etikett* (NSz.) **J:** 1. 1787 'az illemszabályok rendszere | Etikette' (↑); 2. 1831 'címke | Etikett' (Nsz.)

■ Német (au.) jövevényszó. | (≡) Ném., (au.) *Etikett* 'címke; árcédula', *Etiquette* 'az illemszabályok rendszere' [< fr. *étiquette* 'ua.; címke'; vö. fr. (ófr.) *estiquir, estiquer*: 'vhova besúruva megrögzít']. Eredeti jelentése 'földbe szúrt karón levő rovás, bevágás' volt; ebből fejlődött a 'címke', majd a 'az udvari illemszabályok' jelentés: az udvar szertartásrendjét ugyanis papírlapra jegyezték föl. (≈) Megfelelői: szbhv. *etiketa*; cseh *etiketa*; stb.: 'címke; etikett'. (⇒△) A császári udvar nyelvhasználatának közvetítésével került a magyarba.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *katasztrális, stég*

etikus → *etika*

etimológia A: 1580 *Etymologia* (Nyr. 93: 288); 1698 *Etymológiát* (MNy. 79: 125); 1806 *Etimológiya*-által (NSz.); 1895 *etimológia* (NSz.) **J:** 1. 1580 'a nyelvtudománynak az az ága, amely a szavak eredetével, származásával foglalkozik; szófejtés | Etymologie' (↑); 2. 1698 'az iskolai nyelvtan alaktani része | morphologischer Teil der Schulgrammatik' (↑)

etimológus A: 1806 *Etymologusnak* (Nsz.); 1835 *Etymologus* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1854 *Etymolog* [ES. NEM M.] (Heckenast: IdSzT.); 1894 *etimologus* (PallasLex.); 1932 *etimológus* (EtSz.) **J:** 'szófejtéssel foglalkozó nyelvész | Etymologe'

etimologizál A: 1807 *etimologizálniok* [sz.] (NSz.); 1894 *etimologizál* (PallasLex.) **J:** 'szófejtéssel foglalkozik | etymologisieren'

etimologikus A: 1835 *Etymologicus* [ES. NEM M.] (Kunoss: Gyal.); 1910 *etimológikus* (Kelemen B.: IdSz.); 1942 *etimologikus* (Sauvageot: MFrSz.) **J:** 'szófejtő, szóelemző | etymologisch'

etimon A: 1837 *Etymonra* (Nsz.); 1847 *etymonnal* (NSz.); 1937 *etimon* (Sauvageot: MFrSz.); 1958 *etimon* (Eckhardt: MFrSz.) **J:** 'egy szó (feltehető) alapalakja | Etymon'

■ Latin jövevényszók, részben német közvetítéssel is. | (≡) Az *etimológia* szóhoz vö. lat. *etymologia* 'szófejtés, szószármaztatás', (h.) 'a nyelvtan alaktani része' [< gör. *ἐτυμολογία* 'szószármaztatás']. Az *etimologikus* szóhoz vö. lat. *etymologicus* 'szófejtő, szószármaztató' [< gör. *ἐτυμολογικός* 'ua.']. – Az *etimológus* valószínűleg a lat. *etymologos*, (h.) *etymologus* 'szófejtéssel, etimológiával foglalkozó személy' [< gör. *ἐτυμολόγος* 'ua.' < gör. *ἔτυμος* 'valóság(os), igaz(i), eredeti' + *λόγος* 'szó, beszéd; a beszéd tárgya'] vagy esetleg a ném. *Etymologe* 'ua.' szóból származik latinósított végződéssel. – Az *etimologizál*-hoz vö. ném. *etymologisieren* 'a szavak eredetét vizsgálja' [< lat. (kés.) *ethymologisare, etymologizare* 'ua.']. – Az *etimon*-hoz vö. ném. *Etymon* 'vmely szó előzménye, őse, amelyből származtatják; töszó, gyökszó' [< lat. *etymon* 'a szó alapjelentése, töszó' < gör. *ἔτυμον* 'valamely szó igazi jelentése eredete szerint']. (≈) Megfelelői: ném. *Etymologie, etymologisch*; fr. *étymologie, étymologique*; stb.: 'szófejtés, szószármaztatás', 'szófejtő, szószármaztató'; ol. *etimologo*; or. *ετυμολογ*; stb.: 'etimológus'; ang. *etymologize, etymon*; or. *ετυμολογизировать, етимон*; stb.: 'etimologizál', 'etimon'. (△) Az *etimológia* 2. jelentése a hazai latinságból származik. (⊖) Idetartoznak: (R.) *etimologista* 'az alaktani osztály tanulója' (1657: Nyr. 93: 288), 'etimológus' (1888: NSz.); *etimológiáz* 'a szavak eredetét vizsgálja' (1808/: NSz.).

📖 EtSz.; TESz.; Nyr. 93: 288; EWUng. • Vö. *logika*

etimologikus → etimológia

etimologizál → etimológia

etimológus → etimológia

etimon → etimológia

etióp **A:** 1760 *Etiop* (Újírás 1981/8: 99); 1792 *Aethiopfok* (Farkas: GLEl.); 1894 *Etióp* (PallasLex.) **J:** <MN> 1760 'az abesszinek közé tartozó, velük kapcsolatos | äthiopisch' (↑) | <FN> 1792 'abesszin ember | Äthiopier' (↑)

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű, elvonás eredménye. | (⊕) Elvonással jött létre a m. *Etiópia* [HN.]-ből; vö. 1416 u./¹ *Etiopiaiglan* (BécsiK. 47) [< lat. *Aethiopia* [HN.] < gör. *Αἰθιοπία* [HN.]]. Az alaktanhoz vö. →norvég. **2.** Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *Aethiopes* [többes szám], *Aethiops* 'etiópai, abesszin ember' [< gör. *Αἰθίοπες* [többes szám], *Αἰθίωψ* 'ua.', tkp. 'napbarnított arcú ember']. (≈) Megfelelői: ném. *Äthiopier*; fr. *Éthiopien*; stb.: 'etiópai, abesszin ember'. (⊕) Az *etióp* alak elvonással keletkezhett a latin többes számú alakból (↑), bizonyára a nemzetközi megfelelők tőalakjának hatására is.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *epikus, éter*

etruszk **A:** 1783 *Etruskok* (Nszt.); 1837 *etruszk* (Jelenkor 1837. máj. 10.: 146) **J:** <FN> 1783 'ahhoz a néphez tartozó ember, amely az ókorban a mai Toszkána területén lakott | Etrusker' (↑) | <MN> 1837 'az etruszkokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | etruskisch' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Etrusker*; ang. *Etruscan*; fr. *Étrusque*; stb.: 'etruszk'. Vö. még lat. *Etrusci* [többes szám] 'az ókori Etruria (a mai Toszkána) területén lakó ember', *Etruscus* 'az etruszkokkal kapcsolatos, őket illető' [< lat. *Etruria* [HN.] < lat. **Etrusia* [HN.]]. (⇒⊕) A magyarba elsősorban német közvetítéssel került át. (⊕) Az *etruszk* alakhoz vö. →*baskír*, →*brit* stb. – A (R.) *etruszkusz* 'etruszk ember' (1902: ÓkoriLex. 1, 698) a latinból származik.

📖 Nyr. 53: 51; TESz.; EWUng.

etyepetye **A:** 1717 *egyepegyéje* (Mikes: TLev. 1); 1723/ *etye petye* (Kreszn.); 1766 *ettye-petyéje* (NSz.); 1794 *Etyepety* (NSz.); 1875 *hetye-petye* (Nyr. 4: 169) **J:** **1.** 1717 'étvágy | Appetit' (↑); **2.** 1734 'vágy | Begierde' (Mikes: TLev. 140); **3.** 1791 'száj | Mund' (NSz.); **4.** 1875 'fecsegés | Geschwätz' (↑); **5.** 1960 'enyelgés; szerelmeskedés | Schäkerei; Liebelei' (ÉrtSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű ikerszó. | (⊕) Az önálló szóként nem adatolt összetételi tagok (*etye* és *petye*) onomatopoeitikus eredetűek: a nyelvnek és a szájpaplásnak az egymás után többszöri érintkezésakor keletkező hangját jelenítették meg. A szó eredetileg a gyorsan beszélő, ill. gyorsan evő emberre vonatkozhatott. A 2. jelentés metaforikusan keletkezett az 1. jelentés alapján. A szó belseji gy-s változat keletkezését az →*eszik* (vö. *egyél*, *együnk* stb.) is támogathatta. – Az *etyele-petyele* 'enyelgés, szerelmeskedés; <az üres fecsegés kifejezésére szolgáló indulatszó>' (1960: ÉrtSz.) az *etyepetye* szóból keletkezett játszi szóalkotással.

eunuch A: 1692 *Eunuchussát* (MNy. 69: 363); 1851 *eunuchot* (NSz.); 1870 *eunuk* (NSz.) **J:** 'kasztrált férfi, háremőr | Eunuch'

■ Latin jövevényszó, később nemzetközi szó is. | (≡) Lat. *eunuchus* 'eunuch' [< gör. *εὐνοῦχος* 'ua.' < gör. *εὐνή* 'fekvőhely, ágy' + *οἶχος* 'vminek az őrzője']; – ném. *Eunuch*; ang. *eunuch*; fr. *eunuque*; stb.: 'eunuch'. (⇒Δ) Nemzetközi szóként főleg német közvetítéssel kerülhetett a magyarba.

TESz.; Farkas: GLEl.; EWUng.

ev × A: 1372 u./ *eue* (JókK. 103); 1604 *évvel* (Szenczi Molnár: Dict. *Melicéria* a.) **J:** 'genny; váladék | Eiter; faulige Geschwürabsonderung' **Sz:** ~**es** 1411 ? *Eveszegfoka* [HN.] (SzegPedFőiskÉvk. 1960/1: 67); 1577 k. *Ewes* (OrvK. 84)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *sāj* 'genny'; osztj. (O.) *lij-* 'gennyesedik; savanyodik'; zürj. (Sz.), (P.), (KP.) *sis* 'korhadt, rothadt'; votj. (Sz.) *sis* 'ua.; korhadás, rothadás'; cser. (KH.), (U.) *šü* 'genny'; md. (E.), (M.) *sij* 'ua.'; lp. (norv.) *sieggjâ* 'ua.'; – jur. *čīm-* 'rohad, savanyodik'; szelk. *tê, té* 'genny'; kam. *teʔ-* 'elkorhad, elrothad'; stb. [uráli **sāje* 'genny, rothadás, korhadás; gennyedzik, rothad, korhad']. (Δ) A szó eleji **s* > m. Ø hangváltozáshoz vö. →*eszik*, →*in*² stb. A szóvégi *v* az eredeti **j* kiesése után keletkezett hiátustöltő hang. Az *év* változat másodlagos nyúlás eredménye.

Szinnyei: NyH.; EtSz. I. év a.; MSzFE.; TESz.; EWUng.

év A: 1372 u./ *euṽ* [sz.] (JókK. 158); 1405 k. *ew* (SchlSzej. 119.); 1405 k. *iuy* [sz.] (SchlSzej. 1365.); 1508 *etól* (DöbrK. 387); NYI. *ëvig* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'esztendő | Jahr' # (↑); 2. 1527 'idő; kor | Zeit; Alter' (ÉrdyK. 56); 3. 1834 'évfolyam (folyóiraté) | Jahrgang (einer Zeitschrift)' (NSz.) **Sz:** ~**i** 1372 u./ (↑) | ~**es** 1794 *éves* (Nsz.) | ~**elő** 1835 *évelő* (Tzs. *Perennirend* a.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Cser. (KH.), (U.) *i*, (B.) *ij* 'év'; md. (E.) *ije* 'ua.'; finn *ikä* 'életkor, kor'; lp. (norv.) *jâkke* 'év' [fgr. **ikä* vagy **jikä*: 'kor, év']. (Δ) Eredetileg *é* ~ *i* változatokban élhetett (a hosszú magánhangzókhoz vö. →*jó*², →*ró*). Az *év* szóvégi *v*-je a toldalékolt alakokból vonódott át az alapalakba. A 16. sz. végére az →*esztendő* kiszorította az *év*-et az irodalmi nyelvből, a nyelvújítás korában használata azonban ismét széles körben elterjedt.

EtSz.; MNy. 49: 123; MSzFE.; TESz.; NéprNytud. 13: 64; EWUng. • Vö. *elévül, évfolyam, szökőév, tizen-*

évad A: 1506 *ewnek ew vadaban* (WinklK. 236); 1519 k. *enek ewada* (DebrK. 611); 1590 Eynek *ey wadan* (SzT.); 1861/ *ivadán* (NyK. 2: 466) **J:** 1. [*éjnek* ~*a*] 1506 'legsötétebb éjszaka | tiefste Nacht' (↑); 2. [*~ja*] 1861/ 'idő | Zeit' (↑); 3. 1875 'idény | Saison' # (Szily: NyÚSz.); 4. [*~ja*] 1878 'kiemelkedő időszak vminek | Zeit, wo etw im Schwange ist' (Nyr. 7: 422)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg összetett szó. | (Δ) Előtagja az *éj*, ill. annak (R.) *é* ~ *i* változata lehet; utótagja talán a →*vad* 'erdő'; esetleg jelöletlen, birtokos jelzős alárendelés. A megnevezés eredetileg az éjszaka legsötétebb, legkomorabb óráira vonatkozhatott. Hasonló jelentéshez vö. →*sűrű* 'sűrű, sűrűség; sűrű, sötét belső rész'. A 4. jelentéshez vö. *valaminek a vadja* 'vminek a sűrűje' (1877: Nyr. 6: 45). A 2. jelentés az összetétel elhalványulását követően az *éjnek évada*

(1506: ↑); (1590: ↑) szószerkezetben jöhetett létre. A 3. jelentésben a hibás nyelvújítási alkotásnak tartott →*idény*-t próbálták kiszorítani a 19. sz. végén.

EtSz.; Bárczi: SzófSz.; TESz.; MNy. 73: 211; EWUng. • Vö. *éjjel, vad*

evangélikus → *evangélium*

evangélista → *evangélium*

evangélium **A:** 1372 u./ *euangeliumnak* (JókK. 7); 1416 u./¹ *ewāgeliōbā* (BécsiK. 201); 1495 e. *ewangéliomanac* (GuaryK. 52); 1508 *Evangelim* (DöbrK. 404); 1747 *évangéliom* (Farkas: GLEl.); 1762 *evangéliumot* (SzT.) **J:** 'az újszövetség Jézus életét és tanításait tartalmazó négy könyvének egyike; istentiszteletre előírt evangéliumi rész(let) | eines der vier Evangelien; für den Gottesdienst vorgeschriebener, am Altar verlesener Abschnitt aus den Evangelien' # **Sz:** ~**i** 1372 u./ *ewangéliumy* (JókK. 8) | ~**os** 1372 u./ *ewangelymoffa* (JókK. 8)

evangélista **A:** 1372 u./ *Ewangelista* (JókK. 2); 1517 *evangélyista* (TörtTár 1890: 560); 1527 *ewangelista* (ÉrdyK. 175); 1571 *évangélyistának* (SzT.); 1880 *Evangélisták* (MagyLex. 7: 229) **J:** 'a négy evangélium szerzőinek egyike | Evangelist' #

evangelizál **Δ A:** 1416 u./¹ *euāgelizalz* (BécsiK. 213); 1758 *évangelizálni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1416 u./¹ 'jó, örömdetes hírt hoz | eine gute, erfreuliche Botschaft bringen' (↑); 2. 1416 u./² 'az evangéliumot hirdeti | das Evangelium verkündigen' (MünchK. 78vb) **Sz:** ~**atta** 1416 u./² *euāgelizalatta* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 78vb)

evangélikus **A:** 1570 *Euangelicus* (Nyr. 94: 481); 1774 *evangélikus* (SzT.); 1791 *Évangélikusoknak* (NSz.); 1800 *Evangyelikos* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** <MN> 1570 'lutheránus | evangelisch-lutherisch' # (↑) | <FN> 1. 1580 ? 'evangélikus vallású <személy> | Lutheraner(in)' (Nyr. 94: 481), 1602/ 'ua.' (Újírás 1981/8: 101); 2. 1580 ? 'evangélista | Evangelist' (Nyr. 94: 481), 1773 'ua.' (NSz.)

■ Latin jövevénytörzsek. | ⊕ Lat., (e.) *euangelium* 'az Újszövetség első négy könyve', (h.) *euangelium* 'ua.; keresztény tanítás; evangéliumi részlet <a liturgiában>' [< gör. *εὐαγγέλιον* 'jó hírért való jutalom; jó hír, üzenet', (bibl.) 'a négy evangélium egyike'] | lat. (e.) *euangelista* 'evangélista, az evangélium hirdetője', (h.) *evangelista* 'evangélista' [< gör. *εὐαγγελιστής* 'a jó hír (ki)hirdetője', (bibl.) 'az evangélium hirdetője'] | lat. (e.) *euangelizare*, (h.) *evangelisare*: 'isten ígétét hirdeti' [< gör. *εὐαγγελίζω, εὐαγγελίζομαι* 'jó hírt hirdet', (bibl.) 'az evangéliumot hirdeti'] | lat. *euangelicus*, -a, -um, (h.) *evangelicus* 'az evangéliumra vonatkozó' [< gör. *εὐαγγελικός* 'az örömhírt illető']. ⊕ Megfelelői: ném. *Evangelium*, *Evangelist*, *evangelisieren*, *evangelisch*; fr. *évangile*, *évangéliste*, *évangéliser*, *évangélique*; stb.: 'evangélium', 'evangélista', 'evangéliumot hirdet, magyaráz', 'evangéliumi'. ⊕ A gy-s változatok kiejtéséhez a magyarban vö. →*angyal*, →*spongya* stb. A g-s változat másodlagos keletkezésű a klasszicizáló latin, ill. a német kiejtés alapján; vö. →*kollégium*, →*legenda* stb. – Az *evangélikus* mint felekezeti név a német szóhasználatra megy vissza, amelyben Luther Márton a reformációt evangélikus tanításnak nevezte. Vö. még →*lutheránus*. ⊕ A (R.) *evangélika* 'evangélikus' (1787: NSz.) a lat. *confessio euangelica* 'evangélikus felekezet', *ecclesia euangelica* 'evangélikus egyház' szószerkezetek jelzői tagjából származik.

EtSz.; Melich-Eml. 267; TESz., *evangélikus* a. is; EWUng. • Vö. *angyal*

evangelizál → *evangélium*

évelődik → *évődik*

evet × **A:** 1215/ *Ewetes* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 301); 1395 k. *eueth* (BesztSzj. 1074.); 1538 *Eueet* (Pesti: Nomenclatura P2) **J:** 'mókus | Eichhörnchen'

■ Valószínűleg örökség, uráli vagy ugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) Az uráli kori tőhöz vö. vog. (É.) *mā-tapriś* 'egér, vakond' (vog. *mā* 'föld; ország, táj'); – szelk. *tāpāk, tāpān, tēpeq* 'mókus' [uráli **sāp3* vagy **šāp3*: 'mókus']. Az ugor kori tőhöz vö. osztj. (V.) *iwə lānki*, (Trj.) *jipət lānki* 'repülő mókus' (osztj. *lānki, lānki* 'mókus') [ugor **āp3* 'ua.']. (△) A végződés valószínűleg -*t* kicsinyítő képző; vö. →*menyét*. – Mindkét magyarázatnak hangtani nehézségei vannak; a szó eleji **s*, **š* > m. Ø hangváltozáshoz azonban vö. →*epe*, ill. →*egér*. (⊙) Ma csak a székely nyelvjárásban él.

📖 FUF. 22: 161; UngJb. 15: 590; MNyTK. 43: 22; TESz.; UEW. 436, 837; EWUng. • Vö. *pegyvet*

evez **A:** 1395 k. *ewezo* [sz.] (BesztSzj. 274.); 1562 *őuez* (NySz.); 1590 *euedzōc* [sz.] (NySz.); 1604 *evőzōs* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Triéris* a.) **J:** 1. 1395 k. 'evezővel vízi járművet hajt, evezőt kezel; hajózik | rudern; schiffen' # (↑); 2. 1583–1584 'szárnyát mozgatja, repül; uszonyát mozgatja, úszik | mit den Flügeln schlagen, fliegen; die Schwimmmflossen bewegen, schwimmen' (MNy. 75: 505); 3. 1613 'farkát csóválja | mit dem Schwanz wedeln' (NySz.); 4. 1769 'törekedik vmire | nach etw streben' (NSz.); 5. 1770 'vmely körülmények között' él, 'vmilyen állapotban' van; 'vmely területen' tevékenykedik | sich 'in irgendeinem Zustand' befinden; sich 'auf irgendeinem Gebiet' betätigen' (NSz.); 6. 1789 'hadonászik; széles karmozdulatokkal, evickélve halad előre | herumfuchteln; sich mit den Armen rudern vorwärtsbewegen' (MNy. 68: 338); 7. 1889 'hintázik, leng | schaukeln' (Nyr. 18: 239) **Sz:** ~**ő** 1395 k. (↑) | ~**ős** 1405 k. *euezes* 'az evezőt kezelő, hajtó személy | Ruderer' (SchlSzj. 769.) | ~**és** 1405 k. *euezes* (SchlSzj. 770.) | ~**et** 1416 u.² 'evezés | Rudern' (MünchK. 42ra) | ~**ette** 1416 u.² *èuèzettec* <HAT-I IGENÉV> (MünchK. 63vb)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség, finnugor kori tő magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. finn *evä* 'uszony'; olonyeci *evä* 'evező tolla; uszony <halaké>' [fgr. *eßä* 'uszony']. (△) A végződés denominális igeképző; vö. *fejez* (→*fej²*), *kínoz* (→*kín*) stb. Az egyeztetés bizonytalanságát az okozza, hogy csak távoli balti finn nyelvi megfelelők vannak, továbbá az a tény, hogy a feltételezett finnugor alapjelentésnek a magyarban nincs nyoma. A 2. vagy az 1. jelentés lehetett az eredeti. (⊕) Más finnugor egyeztetése kevésbé valószínű.

📖 EtSz.; MSzFE.; TESz.; EWUng. • Vö. *dal-*, *evickél*

évfollyam → *évfollyamat*

évfollyamat Δ **A:** 1823 *évfollyamat* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **J:** 1. 1823 'az év folyása, (el)múlása | Lauf des Jahres' (↑); 2. 1828 'időszaki sajtóterméknek egy naptári év alatt megjelent számai együttléve | Jahrgang <von Zeitschriften usw.>' (NSz.)

évfollyam **A:** 1833 *évfollyamé* (TudGyűjt. 17/12: 106) **J:** 1. 1833 'időszaki sajtóterméknek egy naptári év alatt megjelent számai együttléve | Jahrgang <von Zeitschriften usw.>' # (↑); 2. 1858 ? 'az év folyása, (el)múlása | Lauf des Jahres' (Szily: NyÚSz. *Follyam* a.), 1864 'ua.'

(CzF.); **3.** 1937 'a tanulmányoknak egy évre eső szakasza; tanulmányaiknak egy-egy ilyen szakaszát végző személyek összessége | Studienjahr; Jahrgang' # (Sauvageot: MFrSz.)

■ A szócsalád alapja, az **évfolyamat** német mintára alkotott tükörfordítás. | (≡) Vö. ném. *Jahrgang* 'évfolyam'. A magyarban tudatos szóalkotással keletkezett az →év + *folyamat* (→*folyik*) összetételéből.

■ Az **évfolyam** elvonás. | (⊕) Az *évfolyamat* szóból keletkezett, valószínűleg a *folyam* (→*folyik*) hatására.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⌘) Nyelvújítási szavak.

📖 EtSz. *folyik* a.; TESz. *évfolyam* a.; EWUng. • Vö. év, *folyik*

evickél A: 1585 *enezkelők* [ɔ: *euezkelők*] (Cal. 690); 1669 *eveszkélőknek* [sz.] (NySz.); 1771 *eviczkelni* [sz.] (ItK. 16: 71); 1792 *ebitzkel* (Baróti Szabó: *KisdiedSz. Habutzkolni* a.); 1799 *evitzkélnem* [sz.] (NSz.); 1843 *éviczkélő* [sz.] (NSz.); NYJ. *öviczkél* (Nyr. 33: 178) **J: 1.** 1585 'hajózik, hajókázik; nehezen halad előre, hanykolódik (hajóval a vizen) | schiffen; schwer vorwärtskommen (Schiff), schlingern' (↑); **2.** 1792 'lubickol, fickándozik (a vízben); úszik | planschen (im Wasser); herumschwimmen' (↑); **3.** 1840 ? 'kapálódzik, rugdalódzik; vergődik | strampeln; zappeln' (NSz.), 1876 'ua.' (NSz.); **4.** 1842 'fáradtságosan, nehezen halad előre (az élet(é)ben) | mühsam hinbringen (Leben)' (NSz.); **5.** 1844 'nehezen halad előre (sárban, hóban stb.) | mühsam vorwärtskommen (im Schlamm, im Schnee usw.)' (NSz.)

■ Származékszó. | (⊕) Az →*evez*-ből keletkezett *-kél* gyakorító képzővel. Az *evickél* jelentései az alapszó jelentéseiből érthetők.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *evez*

evidens A: 1717 *evidens* (SzT.) **J:** <MN> 1717 'nyilvánvaló; magától értetődő | offensichtlich; selbstverständlich' (↑) | <HSZ> 1766 'nyilvánvalóan | offenbar' (MNY. 69: 363)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *evidens* 'nyilvánvaló; világos' [< lat. *evideri* 'szembeötlő']. (≈) Megfelelői: ném. *evident*; fr. *évident*; stb.: 'evidens'. (⊕) A szóvégi *s*-es kiejtés a hazai latinságra megy vissza; vö. →*agens*, →*delikvens* stb. – A filozófiai szaknyelvből került a köznyelvbe.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vizitáció*

évődik A: 1645 *évődjünk* (NySz.); 1808 *Evődni* [sz.] (Sándor I.: *Toldalék*); 1864 *évődik* [▽] (CzF.); NYJ. *ívődik* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1645 'vmin rágódik, emészti magát; mérgelődik | grübeln; sich ärgern' (↑); **2.** 1792 'kötekedik, civódik; veszekedik | Händel suchen; zanken' (Baróti Szabó: *KisdiedSz.*); **3.** 1808 'fölemésztődik, fogy | verzehrt werden' (NSz.); **4.** 1811/ 'tréfásan kötekedik; incselkedik, enyeleg | schäkern; necken' # (NSz.); **5.** 1825/ 'beleeszi magát vmibe; rág vmin | sich einfressen; an etw nagen' (NSz.); **6.** 1928 'bajlódik, vesződik vmivel | sich abmühen' (ÚMTsz.)

évelődik A: 1810 *Ívelődöm* [▽] (Nszt.); 1833 *Évelődik* (Kassai: *Gyökerésző* 2: 95); NYJ. *évelődik* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1810 'kötekedik, vitatkozik; szitkozódik, pöröl | zanken; schimpfen' (↑); **2.** 1841 'vmin rágódik, emészti magát; mérgelődik | grübeln; sich ärgern' (MTsz.); **3.** 1877 'tréfásan kötekedik; incselkedik, enyeleg | schäkern; necken' (Nyr. 6: 373); **4.** 1885 'bajlódik, vesződik vmivel | sich abmühen' (Nyr. 14: 575)

■ Származékszók. | (⊕) Az →*eszik* 'elfogyaszt; szétrág' ige *ev-*, *év-* töváltozatából keletkeztek *-ődik* visszaható képzővel, ill. *-lődik* gyakorító-visszaható képzővel; vö. *gyötrődik*

(→gyötör), ill. *tépelődik* (→*tép*) stb. Az *évődik* legtöbb jelentése átvitt értelemben jött létre. Az *évelődik* jelentéseihez az *évődik* jelentései szolgálhattak mintául. (⊕) Az *évődik* 'megemésztődik, oszlásnak indul' (1762: NSz.) valószínűleg az →*ev*--hez tartozik.

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *eszik*

ex Δ **A:** 1898 *eksz* (Dobos: DiákSz.); 1904 *ex* (Radó: IdSz.) **J:** <FN> 1898 'vmely eseménynek vége van | Ende; Schluß {állítmányként is}' (↑) | <ISZ> 1898 '{ki kell inni} fenéig! | (Ermunterung zum Leertrinken des Glases mit einem Zug)' (Dobos: DiákSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *ex, e* [előljáró szó, igekötő] '-ból, -ből; ki-' [indoeurópai eredetű; vö. óírani *ess-*; óporosz *es-, is-*; óe. szl. *iz-, is-*; stb.: 'ua.']. (⊕) A főnévi jelentéshez vö. lat. *ex est*; ném. *ex ist*: 'vége van'. A szó gyakran az *exet iszik* 'telt poharat egy hajtásra fenéig kiürít' (1927/: NSz.) szó szerkezetben fordult elő.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ex-*

ex-

~**jezsuita** **A:** 1786 *Exjésuiták* (NSz.) **J:** 'volt jezsuita | gewesener Jesuit' | ~**miniszter** **A:** 1792 *Ex-Minifter* (Nsz.) **J:** 'volt miniszter | Exminister' | ~**király** **A:** 1816 *Exkirályné* [sz.] (HazKülfTud. 1816. máj. 29.: 344); 1857 *exkirály* (MNY. 69: 363) **J:** 'volt király | Exkönig' | ILYENEK MÉG: ~**ispán** 'volt ispán | gewesener Gutsverwalter' (1805: NSz.); ~**férj** 'volt, előző férj | Exgatte' (1871: Nsz.)

■ Nemzetközi minták alapján keletkezett részfordítások előtagja. | (≡) Az összetételek példáihoz vö. ném. *Exkönig* 'volt király', *Exminister* 'volt miniszter'; ang. *ex-chancellor* 'volt kancellár', *ex-Prime-Minister* 'volt miniszterelnök'; fr. *ex-ministre* 'volt miniszter'; stb. Mindezen szavak mintájául a lat. (kés.) *exconsul* 'volt konzul' szolgált. Az előtag a lat. *ex, e* '-ból, -ből; ki-' igekötő-határozószó [eredetéhez vö. →*ex*]. (⊕) A magyarban önálló szóként nem fordul elő.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ex, jezsuita, király, miniszter*

exhumál **A:** 1842 *exhumáltatott* [sz.] (Világ 1842. márc. 9.: 161) **J:** 'kihantol | exhumieren' **Sz:** ~**ás** 1876 *exhumálást* (FövL. 1876. jún. 28.: 685)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.), (h.) *exhumare* '(halottat) kihantol, kiás', tkp. 'a földből kiemel' [vö. lat. *humus* 'föld, talaj']. (≈) Megfelelői: ném. *exhumieren*; fr. *exhumer*; stb.: 'kihantol, exhumál'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *humusz*

exkuzál **A:** 1548 *excusalya* (EWUng.); 1604/ *excusálták* (MNY. 69: 498); 1750 *exkusaltalak* (SzT.); 1871 *Excuzálják* (NSz.); 1890 *exkuzálni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1548 'mentetet | entschuldigen' (↑); **2.** 1764 'igazol, indokol | rechtfertigen' (SzT.); **3.** 1789/ 'megbocsát | vergeben' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat., (tud.) *excusare* 'mentetet; igazol; megbocsát', (h.) 'ua.; vádat elhárít' [vö. lat. *causa* 'ok; indíték; jogvita, ügy'; stb.]. (≈) Megfelelői: ang. *excuse*; fr. *excuser*; stb.: 'mentetet; megbocsát'. (⊕) A korai változatok hangzóközi *zs*-vel való ejtéséhez vö. →*bazsalikom*, →*eklézsia* stb; a *z*-s alakhoz vö. →*ambrózia*, →*bazilika* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *kódex, skíz*

expediál A: 1569 *Expedialny* [sz.] (EWUng.); 1585/ *Expediáltak* (MNy. 69: 498); 1650 *Expedeallyak* [l-j] (SzT.) J: 1. 1569 'útnak indít; továbbít | abfertigen; befördern' (↑); 2. 1585/ 'elküld, kiküld (személyt) | entsenden (Person)' (↑); 3. 1595 'igazol, indokol | rechtfertigen' (SzT.); 4. 1619 ? 'kiállít (iratot), kiadmányoz | ausstellen, abfassen (Schriftstück)' (SzT.), 1692 'ua.' (SzT.)

expedíció A: 1575 *expeditionknak* (EWUng.); 1707 *expedíciókat* (RTár. 1: 56); 1788 *Expeditzio* (NSz.) J: 1. 1575 'hadjárat | Feldzug' (↑); 2. 1618 'kiállítás (iraté), kiadmányozás | Schreiben; Abfassung, Ausfertigung' (SzT.); 3. 1619 'küldés, küldetés; megbízás | Sendung; Auftrag' (SzT.); 4. 1736 'elintézés, lebonyolítás | Erledigung' (SzT.); 5. 1788 'továbbítás | Beförderung' (↑); 6. 1796 'felfedezőút | Forschungsreise' # (NSz.); 7. 1862 'expediáló hivatal, részleg | Versandabteilung' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (⊕) Lat. *expedire* 'bilincstől megszabadít (lábat); elold, eloldoz; előad; (el)készít; stb.', (h.) 'old, felold; felszabadít; elküld' [vö. lat. *pes* 'láb', *pedica* '(láb)bilincs'] | lat. *expeditio* 'teljesítés, elintézés; katonai vállalkozás'. (⊗) Megfelelői: ném. *expedieren*, *Expedition*; fr. *expédier*, *expédition*; stb.: 'expediál, szállít, eljuttat', 'expedíció'. (⊕) Egyes jelentések keletkezésében német minta is közrejátszhatott.

📖 EtSz.; TESz. *expedíció* a.; EWUng. • Vö. *pedál*

expedíció → *expediál*

export A: 1796 *Exportumokká* (MKsz. 1984: 58); 1876 *exportnál* (NSz.) J: '(áru)kivitel | Export'

exportál A: 1842 *exportálná* (Társalkodó 1842. okt. 12.: [1]) J: 'hazai terméket külföldre (ki)szállít, más országnak elad | exportieren'

■ Nemzetközi szók. | (⊕) Ném. *Export*; ang. *export*; le. *eksport*; stb.: 'kivitel, export' | ném. *exportieren*; ang. *export*; fr. *exporter*; stb.: 'kivisz, exportál'. Az angolból terjedtek el [a lat. *exportare* 'kivisz, kihord' alapján]. (⇒⊕) A magyarba elsősorban német közvetítéssel kerültek át, esetleg angol közvetítéssel is. (⊕) Az *exportum* változat latinositás eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *porta*

exportál → *export*

expressz A: 1704 *expressus* (RákFLev. 1: 297); 1870 *express* (NSz.); 1891 *expresszel* (NSz.) J: <MN> 1. 1704 'gyors(ított) (posta stb.) | schnell, Schnell- (Post usw.)' (↑); 2. 1870 'sürgősen szállítandó és kézbesítendő (küldemény, levél stb.) | Expreß- (Sendung, Brief usw.)' # (↑) | <FN> 1. 1796 'gyorsküldönc | Eilbote' (NSz.); 2. 1806/ 'expresszlevél | Expreßbrief' (NSz.); 3. 1891 'egy fajta vadászpuska | Art Jagdgewehr' (↑); 4. 1928 'expresszvonat | Fernschnellzug' # (Tolnai: MagySz.) | <HSZ> 1. 1877 'kifejezetten; nyíltan | ausdrücklich; offen' (NSz.); 2. 1894 'sürgősen | expreß' # (PallasLex.)

■ Nemzetközi szó. | (⊕) Ném. *expreß* 'sürgős; kifejezett', *Expreß* 'gyorsvonat'; ang. *express* 'világos, kifejezett, sürgős; sürgősen, sebtében; gyorsvonat'; fr. *exprès* 'kifejezett, határozott; világos'; stb. Vö. még lat. *expressus* 'kifejezett, határozott', *expresse* 'kifejezetten, határozottan' [< lat. *exprimere* 'kinyom; kifejez']. (⇒⊕) A magyarba elsősorban német közvetítéssel került át;

az *expressus* változat – jelentéséből ítélve – visszalatinosítás lehet a ném. *expresß* (↑) alapján. (⊕) A főnévi 2–4. jelentés különböző összetételekből önállósult; vö. *expresszlevél* (1868: NSzt.); *expresszvonat* 'gyorsvonat' (1887: NSz.); *expresszpuska* 'csavarmenetes furattal kialakított csövű (vadász)puska' (1899: NSz.). (⊖) A (R.) *expresse* 'kifejezetten' (1594/: MNy. 69: 499) közvetlen átvétel a hazai latinból.

📖 TESz.; NytudÉrt. 93: 66; EWUng. • Vö. *eszpresszó, prés*

extra **A:** 1722 *extra* (MNy. 79: 504); 1878 *ekszra, Esztra* (NSz.) **J:** <MN> **1.** 1722 'soron kívüli, külön- | Sonder-' (↑); **2.** 1858 'különleges | besonder' (NSz.) | <HSZ> **1.** 1847 'külön, mástól függetlenül | eigens' (Nszt.); **2.** [partikulaszerűen] 1881 'rendkívül, kivételesen | äußerst, besonders' (Nszt.) | <FN> **1.** 1882 'különleges dolog | Extra' (NSz.); **2.** 1884 'kimenőre való felszerelés, egyenruha | Extramontur, Extrauniform' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *extra* 'rendkívüli, különleges', *Extra* 'különlegesség'; ang. *extra* 'külön(leges), elsőrendű'; fr. *extra* 'ua.; rendkívüli dolog v. személy'; stb. A németből terjedt el [önállósulás a ném. *extraordinär* 'rendkívüli' < lat. (k.) *extraordinarius* 'ua.' szóból]. (⇒) A magyarba főleg német közvetítéssel került át. A főnévi 2. jelentéshez vö. *extraruha* 'kimenőre való egyenruha' (1927/: NSz.).

📖 EtSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ordináré*

ez¹ **A:** 12. sz. vége/ *ež* (HB.); 1416 u./² *ëbbèn* [R.] (MünchK. 67va); 1493 k. *eez* (FestK. 19); 1512 k. *edzig* (WesprK. 38r); 1549 *ëz* (MNyTK. 8: 13) **J:** 'emez, a közelebb levő | dieser' # **Sz:** ~**en** 13. sz. eleje/ 'emez, a közelebb levő | dieser' (KTSz.) | ~**ten** 1519 *ezten* nap 'rendszeres időszakot követő, rá következő {pl. nap} | auf eine regelmäßige Zeitspanne folgend {zB. Tag}' (JordK. 19) **R:** ~**ért** 1416 u./² *Ežert* (MünchK. 24vb) | ~**zel** 1525 k. (NyK. 28: 77)

e¹ **A:** 1372 u./ *Ekeppen* (JókK. 1); 1416 u./¹ *ëhëlzöl* (BécsiK. 4); 1470 *eh* (SermDom. 2: 238) **J:** 'emez, a közelebb levő | dieser' # **R:** **erre** 1372 u./ *erre* (JókK. 76) | **erről** 1372 u./ *erewl* (JókK. 5) | **ebben** 1416 u./² (↑) – de 1372 u./ *ezben* (JókK. 75) | **ebből** 1416 u./² *ëbböl* (MünchK. 32va) – de 1372 u./ *ezbelew* (JókK. 68) | **eddiglen** 1416 u./² *ëddèglèn* (MünchK. 82va) | **ehhez** 1416 u./² *ëhhez* (MünchK. 28rb) | **ennek** 1416 u./² *ënn^c* (MünchK. 14ra) – de 1372 u./ *eznek* (JókK. 113) | **ettől** 1416 u./² *ëttöl* (MünchK. 102ra) | **ebbe** 1416 u./³ *ëbbé* (AporK. 72) | **ennél** 1495 e. *ennel* (GuaryK. 74) | **evvel** 1495 e. *ewel* (GuaryK. 18) | **eddig** 1512 k. (↑) | **ekkor** 1528 *ekor* (SzékK. 257) | **ekként** 1532 *ekken* (TihK. 244)

■ A szócsalád alapja, az →*e¹* valószínűleg örökség az uráli korból. | (⊖) Vog. (T.) *ih* 'most'; osztj. (V.) *in, it* 'most', (Szin.) *it* 'egy; az, a túlsó'; zürj. (Sz.) *etajë* 'ez', (V.) *esijë* 'az, amaz'; votj. (R.) *iče*, (K.) *ače* 'ilyen, olyan'; md. (E.) *e'te* 'ez' (*t'e* 'ua.'), *e'se* 'az, a túlsó' (*še* 'ua.'), (M.) *esa* 'ott, oda'; finn *että* 'hogy <kötőszó>', *ell-* 'ha ... nem'; – jen. *eke, eko* 'ez itt'; kam. *idə* 'ez (itt), az (ott)' [uráli **i* 'ez']. (⊖) Megfelelői: mong. *ene* 'ez'; mandzsu *i* 'ő'; lat. *is, ea, id* 'ua.; a, az'; stb. (⊕) Az →*ez¹* alak *z*-je névmásképző, amely esetleg már a finnugor vagy ugor alapnyelvben a tőhöz járulhatott. Emellett szólnak egyes rokon nyelvek *t-s* alakjai, de ennek ellentmond az a körülmény, hogy az →*e¹* névmás a korai ősmagyarban bizonyosan önálló alakként létezett; vö. →*így*, →*innen*, →*itt* stb. Az →*e¹* a későbbi magyar *e* közvetlen előzménye lehetett, vagy esetleg elvonással keletkezhetett az *ennek, erről, ettől* stb. szavakból (vö. még →*az¹*). Az *ezen* származék *-n* névmásképzővel keletkezett. A különféle határozóragokkal megszilárdult alakulatok a névmás *e¹* alakváltozatából is keletkezhetek magánhangzóközi nyúlással (pl. *ehéz* > *ehhez*). Valószínűbb azonban, hogy a legtöbb ilyen alakulat az *ez¹* alakból jött létre hasonulással (pl. *ezhez* > *ehhez*). Vö. 1529 e. *enek* (VirgK. 34), 1372 u./ *eznek* (↑), 1416 u./² *ennek* (MünchK. 14ra); 1529 e. *ebwl* (VirgK. 34), 1372 u./ *ezbelew*, *ebbelew* (JókK. 68, 76); 1372 u./ *erewl* (↑), 1456 k. *ezrel* (SermDom. 2: 254), 1476 k. *errwl* (SzabV. 8); stb. Vö.

még 1495 e. *ekkettöböl* (GuaryK. 18); (N.) *őre* 'ide' (MTsz.); stb. Az *eddig* megszilárdult ragos alakulat szó belseji *d*-je az *ez* névmás *-z* képzőjének hangtani változata lehet. (⊖) Az *ehejt* 'itt; azonnal; ezúttal' (1816: Gyarmathi: Voc. *Ahajt* a.) az $\rightarrow e^1$ és a *-t* helyhatározó-ragos $\rightarrow hely$ összetétele, amely ma csak nyelvjárásokban él.

EtSz.; MSzFE.; TESz. *ez* a., *ehejt* a. is; NyK. 78: 286; Bárczi: HBEI. 144; EWUng. • Vö. *az*¹, *-beli*, *-e*, *egy*, *ekkédig*, *em-*, *én*, *ennyi*, *és*, *esztendő*, *ez*², *ezennel*, *-fajta*, *-féle*, *ide*, *igen*, *így*, *ihol*, *ily*, *im-*, *íme*, *innét*, *ipse*, *is*, *itt*, *-képpen*, *-kora*, *mind-*

ez² × **A**: 13. sz. közepe/ ? *ež* (ÓMS.); 1372 u./ *ež* (JókK. 90) **J**: 'határozott névelő' | der, die, das (Artikel)'

e² × **A**: 1416 u./¹ *émv* (BécsiK. 63); 1416 u./² *é* (MünchK. 75ra); 1519 k. *ee* (DebrK. 497) **J**: 'határozott névelő' | der, die, das (Artikel)'

■ Szófajváltás. | (⊕) Az $\rightarrow ez^1$, ill. az $\rightarrow e^1$ névmásokból keletkeztek. A mutató névmások kijelölő jelzői helyzetben hangsúly- és nyomatékvesztéssel váltak határozott névelőkké, több évszázadon át tartó folyamat eredményeként.

EtSz.; MNy. 49: 348; TESz. *ez* a.; Benkő: ÁrpSzöv. 257; EWUng. • Vö. *ez*¹

ezennel **A**: 1519 *ezennel* (JordK. 166); NYJ. *ezënnel* (MTsz.) **J**: 1. 1519 'azonnal | sofort' (↑); 2. 1759 'ezáltal | hierdurch' (NSz.); 3. 1806/ 'ez alkalommal | hiermit' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az *ezen* ($\rightarrow ez^1$) mutató névmásból keletkezett a *-vel* társhatározóraggal, feltehetőleg az $\rightarrow azonnal$ mintájára. Eredetileg társhatározói funkciója lehetett; a jelentésfejlődéshez vö. $\rightarrow azonnal$. (⊖) Idetartoznak: *ezennejd* 'azonnal, rögtön' (1559: NySz.), *ezennen* 'ua.' (1664: TörtTár 1871: 224); ezek valószínűleg a nyomatékosító szerepű *-t* (~ *-d*) helyhatározóraggal, ill. szóvégi *l > n* hangváltozással jöttek létre.

EtSz. *ez* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *ez*¹

ezer [4] **A**: 1372 u./ *ezer* (JókK. 25); 1416 u./¹ *èzer* (BécsiK. 69); 1495 e. *ežor* (GuaryK. 88); 1542/ *őzer* öt *bazban* (HoffgreffÉn. g2b); 1710/ *ezredes*-főkapitánya [sz.] (NSz.) **J**: <SZÁMN> 1372 u./ 'tízszáz | tausend' # (↑) | <FN> 1. 1608 'ezred | Regiment' (NySz. *Ezëredës* a.); 2. 1771 'vmely pénzegységből ezer | Tausender' (NSz.); 3. 1791 'évezred | Jahrtausend' (NSz.) **Sz**: ~**lő** 1416 u./¹ *èzerlőc* 'a katonák előljárója | Vorstand (von Soldaten)' (BécsiK. 42) | **ezred** 1527 *ezered* 'ezredik | tausendste' (ÉrdyK. 467); 1784 *Ezeredében* 'a zászlóaljnál nagyobb katonai kötelék | Regiment' (MNy. 8: 375); 1815/ 'évezred | Jahrtausend' (NSz.) | **ezredes** 1551 *ezeredefeket* (Heltai: Bibl. 1: L12); 1710/ (↑) | **ezredik** 1585 *Czeredik* [Ϸ: *Ezeredik*] (Cal. 661) | **ezres** 1635 *ezereseknec* 'az ezres szám | Tausender (Zahl)' (NySz.); 1833 'ezer értékű pénzegység | Tausender (Geldstück)' (NSz.) | **ezrelék** 1858 *ezrelék* (Nszt.)

■ Iráni jövevényszó, valószínűleg az alánból. | (≡) Vö. osz. (R.) *ærzæ* 'töméntelen, rengeteg <mint mennyiség, szám>'; av. *hazaṇrām*; újperzsa *hazār*, *hezār*; stb.: 'ezer' [indoeurópai eredetű; vö. óind *sa-hásram*; gör. *χίλιοι*, *χέλλιοι* 'ua.']. Vö. még alán *'Aζαρίων* [SZN.]. (≈) Megfelelői: vog. (É.) *sātēr*; zürj. (V.), (Ud.) *šurs*; avar *azar*; gót (Kr.) *hazer*; stb.: 'ua.'. (⊕) A magyarba átkerült alak valószínűleg **ezëre* vagy **ezire* lehetett. (⊕⇒) A magyarból: szbhv. (Kaj) *jezero* 'ua.'

Munkácsi: ÁKE. 242; EtSz.; TESz.; MSFOu. 151: 260, 319; EWUng. • Vö. *ezerjófű*, *ezermeister*, *-képpen*

ezerjófű **A:** 1395 k. *ezerjō fīu* (BesztSzj. 403.); 1470 k. *eferjōfw* (CasGl. 29.) **J:** 1. 1395 k. 'számártövis | Stacheldistel' (↑); 2. 1470 k. 'erősfű, boszorkányfű | Diptam' (↑); 3. 1583 'egy fajta apró, piros v. fehér virágú gyógynövény | Tausendguldenkraut (Centaureum)' (MNY. 44: 152)

■ Összetett szó. | ⊕ Az *ezerjō* 'ezerszer jó, ill. ezer dologra jó' + →*fű*¹ jelzős, alárendelő összetétele. Az *ezerjō* az →*ezer* és a →*jō*¹ önálló szóként nem adatolt összetétele. Az →*ezer* nyomatékosító szerepéhez vö. →*ezer*mester; (N.) *ezereszű* 'mindent tudó' (ÚMTsz.); stb. A 3. jelentés keletkezésében a ném. *Tausendguldenkraut* 'ezerjófű', tkp. 'ezeraranyfű') játszhatott közre, amely a lat. *centaureum* 'ua.' téves értelmezése alapján keletkezett. A latin növénynev ugyanis a gör. *κένταυρον* 'több fajt magában foglaló növényfajta' szóra megy vissza [< gör. *Κένταυροι* [többes szám] 'kentaur']. ⊖ A később adatolt *ezerjō* 'ezerjófű' (1790: Nyr. 85: 209) önállósulással keletkezett az *ezerjófű* összetételből; az 'egy fajta borszóló' (1869: TESz.) jelentés valószínűleg az *ezerjō szőlő* 'ua.' (1859: NSz.) jelzős szószerkezetben jött létre. ; az *ezerjō*-ból és a →*szőlő*-ből.

📖 TESz., *ezerjō* a. is; MNY. 63: 135; EWUng. • Vö. *ezer*, *fű*¹, *jó*¹

ezerképpen → -*képpen*

ezermeister **A:** 1635 *ezer mester* (NySz.); 1697 *ezermeister* (NySz.) **J:** 'sok dologhoz értő, ügyeskező, fűrő-faragó ember | Tausendkünstler' #

■ Összetett szó. | ⊕ Az →*ezer* + →*mester* jelöletlen, határozós, alárendelő összetétele. Az előtag nyomatékosító szerepéhez vö. →*ezerjófű*. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Tausendkünstler* 'ezermeister'.

📖 TESz.; MNY. 63: 135; EWUng. • Vö. *ezer*, *mester*

ezüst **A:** 1372 u./ *ezewftben* (JókK. 70); 1395 k. *efifth* (BesztSzj. 734.); 1481 *ezwsmiuet* (Oklsz.); 1495 e. *ezifbe* (GuaryK. 116); NYJ. *ezis* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'az aranyból kevésbé értékes, szürkésfehéren csillogó nemesfém | Silber' # (↑); 2. 1372 u./ 'ezüstpénz, ezüstérme | Silbermünze' (JókK. 154); 3. 1524 'ezüstnemű | Silberzeug' (MNY. 25: 67) **Sz:** ~**öz** 1416 u./¹ meg *ezüstöt* [sz.] (BécsiK. 110)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | ≡ Vog. (T.) *ätküš* 'ólm'; zürj. (V.), (Sz.), (I.) *ez-jš* 'ezüst'; votj. (Sz.), (J.) *azvš*: 'ua.' [?fgr. **äsš-βaškš* 'vmilyen világos színű fém'; az elhomályosult összetétel előtagja tisztázatlan eredetű eredetű; az utótaghoz vö. →*vas*]. Az 'ólm' ~ 'ezüst' jelentésszereffüggést az magyarázhatja, hogy ha az ólmot megkaparjuk, a felszíne fényes. ⊕ Az ősmagyarra feltehető alak **ezüs* lehetett, ebben a szó belseji *z* zöngésülés eredménye lehet. A későbbi, mai *ezüst* alak szóvégi *t*-je szeretlen járulékhang lehet; vö. *araszt* (→*arasz*), *rubint* (→*rubin*) stb. A szóvégi *t* nélküli, régi és népi nyelv változatok mássalhangzós toldalékok előtt keletkeztek, s a ragos alakokból vonódtak el. ⊖ A (R.) *ez üst* 'ezüst' (1416 u./¹ *ez vftot* (BécsiK. 13)), továbbá a ma csak nyelvjárásokban adatolható *üst* 'ua.' (1533 u.: Monírók. 3: 202), *öst* 'ua.' (1582–1629: NySz.) alakok téves tagolás eredményeként keletkeztek. ⊕ A permi alapnyelvből való származtatása kevésbé valószínű, alán származtatása nem fogadható el. ⊕ Az *oszt* *avzist* 'ezüst' talán az ősmagyarból származik.

📖 Munkácsi: ÁKE. 246; MSzFE.; TESz.; SFU. 10: 249; NyK. 88: 212; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. 1331; Honti: NyÓtör. 81 • Vö. *macska*⁻², *vas*